

Грицько Сірик

ФАКТИ І ПОДІЇ

ДЛЯ МАЙБУТНЬОЇ ІСТОРІЇ СІВЕРЩИНИ

ГРИЦЬКО СІРИК

Канадсько-Український Бібліотечний Центр

Канадське Товариство Приятелів України
Торонто – Канада

ФАКТИ І ПОДІЇ

ДЛЯ МАЙБУТНЬОЇ ІСТОРІЇ СІВЕРЩИНИ

Мої деякі зауваги до

„Історія міст і сіл УРСР. Сумська область”. Київ — 1973.

Торонто, Онтаріо, Канада

1975

HRYTSKO SIRYK

FACTS AND EVENTS

pertaining to

a future History of Sivershchyna

A commentary to

"A HISTORY OF TOWNS AND VILLAGES IN THE USSR.

SUMSKA REGION." KIEV — 1973.

Toronto, Ontario, Canada

1975

ОБУХОМ ПО КОМАРЕВІЙ ГОЛОВІ

Що й казати, широко розмахнулась редакційна колегія*). Ніби обухом по комаревій голові, мовляв: „Ця книга присвячена історії Сумщини — однієї з областей Радянської України — рівної серед рівних у братньому Союзі Радянських Соціалістичних Республік.

За роки Радянської влади розквітла Українська РСР. Вона стала республікою високорозвинутої соціалістичної індустрії, високомеханізованого сільського господарства, передової науки, культури.”

І це все суцця правда, бо так навіть підтвердив сам товариш Брежнев на спільному врочистому засіданні Центрального Комітету КПСС, Верховної Ради ССРСР і Верховної Ради РСФСР у Кремлівському палаці з'їздів 21 грудня 1972 року.

Замість того, щоб займатись цією тарабанщиною, редакційна колегія краще б написала коротко і зрозуміло кожному щось подібне, як за царських часів було написано на етапних в'язницях: „Входящий в обитель ету — остав всякие надежды”. — Читайте книгу цю, зазубрюйте і не мудруйте своєю дурною головою, бо лихо вам буде.

Не тільки людині з освітою, а навіть мені малоосвіченому, зразу напрошується питання: Якщо і справді Сумська область одна з областей Советської України — „рівної серед рівних у братньому Союзі республік”, то чому на те спільне врочисте засідання Російську СФСР запросили, а Українську ССР чи якусь іншу

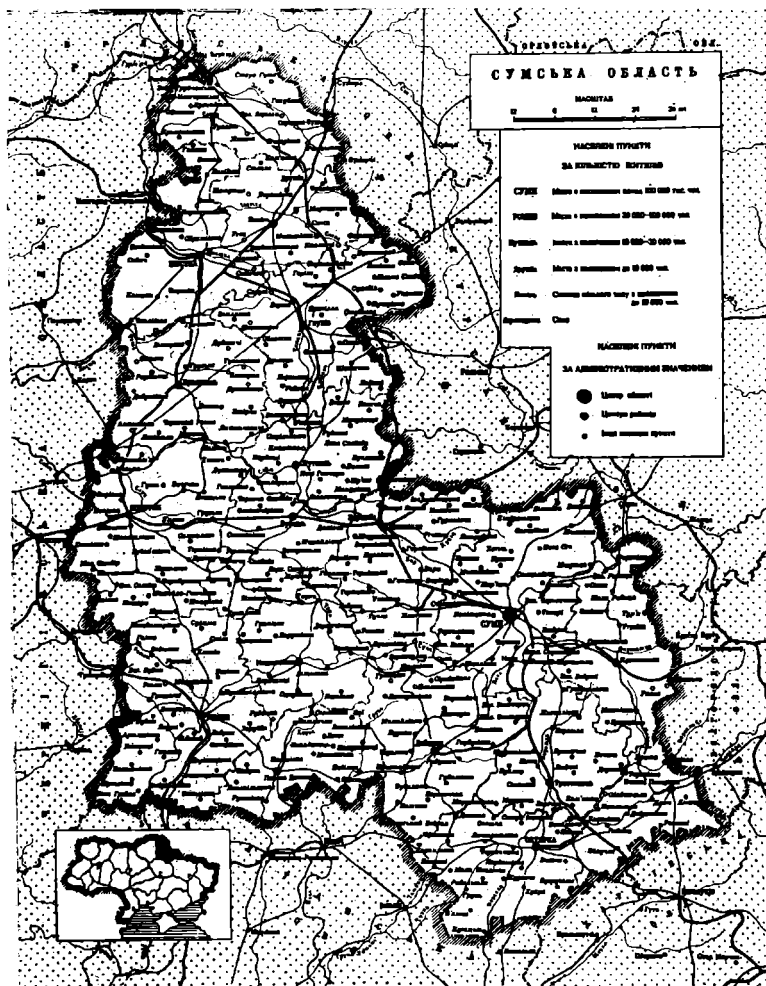
*) „Історія міст і сіл УРСР. Сумська область”. Київ — 1973. Редакційна колегія: Макухін І. Я. (голова редколегії), Гриченко І. Т. (заступник голови редколегії), Долгін Г. С., Калітаєв К. Г., Кафтарян С. М. (покійний), Козирев П. В., Косяк О. О., Малкієль С. В., Підопригора А. Я., Полохов В. М., Сахарова Н. Ф. (відповідальний секретар редколегії), Скрипник В. Д., Ступак Ю. П.

„братню” республіку — ні? Яка ж рівність між республіками, коли для населення Шосткинського району — батьківщини К. Д. Ушинського, який навчив москалів грамоти і про якого навіть сама історія на сторінці 624 згадує так: „У Богданівці в 50–60-х роках ХІХ ст. жив і працював К. Д. Ушинський видатний вітчизняний педагог, основник педагогічної науки і народної школи в Росії”, видають: „активного і бойового помічника” міськкому й райкому КП України, міської і районової рад депутатів трудящих”, газету „СОВЕТСКОЕ ПОЛЕСЬЕ” тиражем 25 тисяч примірників на 38,7 тис. населення району (стор. 609). Такої „рівності” напевно не знайдете ніде на території РСФСР. Навіть в тих частинах Середино-Будьського, Єсманського та Глухівського районів, що їх під час формування Сумської області в 1939 році віднято для Брянської і Курської областей РСФСР.

Бачите, як Ушинський підучив москалів, а вони тепер кожного півтора його земляків газетою „Советское Полесье” рівняють.

Щодо авторитету товариша Брежнєва я таки сумніваюсь, бо він ще ні „вождь ні учитель” чи навіть соратник „великих”, а звичайний вождик-товариш. Московську імперію творили і володіли нею „великі”, „грозні”, „світліші”, „мудріші” — держиморди та проститутки. За моєї пам’яті був такий всенародній бандюга, чи — пробачте — „ всенародній мудрець-отець”, що за його „всемогутністю” все починалося, відбувалося і закінчувалося. Навіть без його „мудрого” слова і „сонцеподібної” морди не було можливості у потреби піти „до вітру”. Хіба що в густих кущах в кінці літа, коли добре підсохне трава, оглядаючись, без його „мудрощів”, можливо було схитрувати — сухою травою підтертись. Але, коли таки ж його товариші-соратники типу брежнєвих допомогли йому „дати дуба”, вони його під проводом Хрущова скоренько і „розвінчали” та розляпали на цілий світ, що він був катюга з катюг, параноїк, а ніякий „сонценосний мудрець-отець, вождь” і так далі. То як-же вірити на слово тільки товаришу Брежнєву? І вам, редакційна колегіє?

У „розквітлій” Українській РСР, мене, як і мільйони моїх земляків, на десятому році життя осиротили, позбавили можливості елементарної шкільної науки, заставили ходити півбосими в завошивлених лахміт-

тах, припхати з голоду. Від непосильної праці в колгоспі, на п'ятнадцятому році життя, я підірвався, залишаючись на ціле життя півкалікою.

Мільйони моїх земляків мали ще гіршу долю: загинули голодовою смертю або в катівнях НКВД, такі

на „квітучій” Рідній Землі. Інші мільйони — в „отда-
льонних местах необнятой родины” з голоду, з холо-
ду, непосильної праці загинули. Наприклад, яка ко-
ристь була місцевому населенню, коли на початку пер-
шої п'ятирічки на річці Єсмані влада розпочала видо-
бувати торф? Не тільки місцеве населення, але й шко-
ли, колгоспи, лікарні не мали дозволу від влади купити
тонну торфу на опалення.

Сіверщина — це частина України, де було досить
добре розвинуте сільське господарство, промисел, ре-
месло і торгівля, а не так, як ви твердите, що „у ми-
нулому вона була відсталим, аграрним краєм” (ст. 5).
Сіверщина, крім залишків сільсько-господарських про-
дуктів і сировини, постачала сусідам поза своїми ме-
жами через ярмарки все потрібне для кінного транс-
порту, а теж скло, порох, ливарські вироби, взуття,
ткацькі вироби, мед, віск, вапно, фарфор, будівельне
дерево. Навіть вашим історикам не вдалося закрити
правди. Наприклад про місто Кролевець і Кролевецькі
ярмарки написано так: „Кролевець став одним з най-
більших осередків українського народного художнього
ткацтва. Ткацький промисел тут був розвинутий ще з
часів заснування міста... У XVIII ст. з посиленням еко-
номічних зв'язків найзначнішим на Лівобережній Ук-
раїні став Кролевецький ярмарок, куди привозили різні
товари з Москви, Суздаля, Стародуба, Ніжина, Києва,
Гданська і Ляйпціга. Продавали тут хліб, худобу, шкі-
ри, тканини, продукцію українських рудень, промисло-
ві й ремісничі вироби та ін. В останній чверті XVIII ст.
після побудови південних портів цей ярмарок став по-
ступово втрачати своє значення. Але і в першій поло-
вині XIX ст. він посідав четверте місце на Україні і
мав мільйонні обороти” (ст. 325).

За влади „Рад”, коли „розквітла” Українська ССР,
у Кролевці відкрито „Торгсін”, щоб повитягати в го-
лодних кролевчан залишки золота та срібла з „міль-
йонних оборотів”. У спекулянтів, що хабарували з за-
правилами ткацької артілі, тільки з-під поли можливо
було купити обрізки рябої тканини.

От бачите як, панове редактори! У „відсталий, аг-

рарний край" в минулому їхали купці з самої Москви, а не то що з якогось там „задрипаного" Гданська чи Данцігу. З „розквітлого краю", як я його знав до 1941 року, за крелевецькою тканиною, хлібом та взагалі за необхідними речами першої потреби спекулянти за хабар їздили в Москву і потім з-під поли продавали населенню.

Скажете, що це неправда, що це було давно за непам'ятних часів? З теперішньої советської преси видно, що справи в московському царстві виглядають не багато краще. В газеті „Радянська Україна" ч. 211 (16417) 9. IX. 1975 р. кореспондент В. Шляхтич в статті „Паланиця для льохи" розповідає таке: „Випікаємо хліба багато, але його все нестаче, бо важко нагодувати і людей і свиней, — з гіркотою каже Б. М. Боечко, заступник голови райспоживспілки". І справді підрахунки економістів показують, що пекарі споживчої кооперації, райхарчкомбінату і відділу робітничого постачання Кутського лісокомбінату щодоби випускають до пів кілограма хлібобулочних виробів на душу населення (мається на увазі немовлята й старики). Порція, що не кажіть, геркулесова. Тому Богдан Михайлович вважає: „доцільно, навіть необхідно зменшити добовий випуск цих виробів на добрий десяток тонн."

І справді! Що не кажіть, коли не знаєте що то значить — „до півкілограма" на душу, то застосуйте „доцільність"! Я знаю, що „до півкілограма" не багато більше за 300 грамів, коли люди мільйонами з голоду мерли. Мільйони ще моїх земляків є живі свідки цього!

Коли ще взяти до уваги фрагмент з повісті Р. Самбука в газеті „Літературна Україна" ч. 72 (3286) від 9. IX. 1975 року — „Автограф для слідчого", то стане зовсім ясно, що в московському царстві процвітає не тільки спекуляція хлібом, а розвелись справжні бандити. Скажете, що це фантазування кореспондентів, щоб заробити гонорар? Хто вміє читати підсоветську пресу між рядками, правдивість моїх припущень підтвердить. У московському царстві безпідставно будь-що в пресі не друкують.

От, як бачите, панове з редакційної колегії, замах-

нулись ви розмашистим розмахом та й забули, що сокира, окрім обуха, має ще й вістря. Отож і зачепили ви, панове, тим вістрям себе за те місце, чим сідаєте.

Даремно навіть мені звертати вам увагу, що з вами може приключитися такий випадок:

Прийде ваш внук зі школи і запитає:

— Дідуню! Були ви в редакційній колегії тому історії Сумської області?

— Був.

— В редакційній статті, яку ви підписали, сказано, що прилучення Чернігово-Сіверщини на початку XVI ст. в склад Росії мало велике прогресивне значення. В чому саме полягав той прогрес, і де та Росія з початку XVI ст. поділась? Коли ми добре знаємо, що цар Петро I на початку XVII ст. Московське князівство переіменував на Російське государство, скопіювавши назву з Прусії через „дрорубане” вікно в Європу. Що ви на те скажете? — Така була воля хазяїна товариша Брежнева. Чи що? Ви ж редагували „Історію міст і сіл” не для того, щоб було в що камсу та тюльку загортати, а для того, щоб виховувати покоління для світлого майбутнього — комунізму. Брешете і плутаєте, як справжні московські шарлатани-„шарманщики”. Більш правдоподібне, що з того „світлого майбутнього” вийде темне „п’ятно в нашей истории”, або принаймні малий пшик. Хібащо, як кажуть в нашому народі, „нашиете на с-ку лубок” (на те місце, де ви вістрям обрубалися), та скажете правду: „велике прогресивне значення” полягає в тому, що це був початок відривання кусками території України в користь Московської імперії, яке продовжується ще й сьогодні, та буде продовжуватись аж до часу зруйнування „тюрми народів” — Московської імперії до її основ, — Московського князівства.

— В історію Сіверщини як народнього героя ви впхали ніби ватажка селянського повстання на Путивельщині в 1606 році І. Болотникова. І. Болотников — конокрад і більш нічого. В 1603 році поляки розпочали війну з московським царем Іваном, щоб замість його на московський престіл посадити свого ставленика, „ца-

ревича Дмитра". Отож прихильні цареві бояри і прислали Болотникова на Путивельщину красти коней, потрібних для царського війська.

Історія Сіверщини знає дійсно народніх і великих синів своєї землі, які обороняли рідну землю і народ. Кого оплакувала Ярославна? Кого згадує Т. Г. Шевченко: — Гамаліє! — Серце мліє. — І багато більше, чиї імена свято зберігаються в пам'яті народу і про яких в архівах є достовірні документи, а які ваші наставники тримають під замками від народу і про що ви свідомо замовчуєте, хоча, як ви самі пишете: „Для написання нарисів і довідок широко використана джерельна база — документи партійних і державних архівів, поточних архівів партійних, радянських, профспілкових і комсомольських органів, монографії, періодична преса, статистично-економічні видання, археологічні матеріали.” (стор. 7).

А правду ігноровано або фальсифіковано. До того це праця не якогось там самоука — одної особи, з певним ідеологічним чи політичним напрямком, а „Історія міст і сіл УРСР — Сумська область” — праця „великого загону старих комуністів, ветеранів Великої Жовтневої (ще й) соціалістичної революції, громадянської і Великої Вітчизняної воєн, партійних радянських, профспілкових і комсомольських працівників, науковців, викладачів, учителів, журналістів, співробітників архівів і музеїв, краєзнавців.” Як бачимо, архіви ніби то були відкриті цьому „великому загонові”, але вони навіть в історії Путивля (ст. 458) князя Ігоря вивели малозначним міжусобним князьком, на що ви в редакційній статті мовчазно погодились.

Якщо замовчується про справжніх історичних народніх героїв-оборонців, то що й говорити про героїв-месників з недавнього минулого, чого я був сам свідком.

Уродженець села Клишок, Ващенко, з великим розгалуженням повстанчих загонів на всій Сіверщині, та з підтримкою всіх прошарків населення жив, діяв і боровся на території Сіверщини не рік і не два, а майже цілих десять років, до березня 1928 року. Він із

своїми повстанцями якраз і врятував населення Сіверщини від цілковитого ограблення червоними „продовольственими отрядами” військового комунізму Леніна, а тим і від голодової смерті в 1921–1923 рр. Дії Ващенка перешкодили першому жорстокому ударові Сталіна по селянству в 1929–30 рр. Якраз від спротиву селянства, підтримуваного повстанцями, а не від „успехов” „закрутилась голова” в катюги — Сталіна. Тому то на Сіверщині розкуркулення селян відбувалося в менше жорстокий спосіб, як також не було масового вивозу розкуркулених селян за полярне коло на певну загибель. Сучільна колективізація загинулась до осені 1934 року, а не так, як ваші історики твердять: „1932 року в основному було завершено сучільну колективізацію” (ст. 55). Окремі повстанці Ващенка і менші групи з підпілля діяли, принаймні в Шосткинському районі, про що я певно знаю, до самого початку війни в 1941 році. Більшим їх виступом було повстання селян села Собичева під керівництвом Кривоноса весною 1932 року.

Повстання селян Нової Слободи, Путивельського району, літом 1932 року, ви навіть ввели в історію як „опір куркулів” (ст. 473). Які ж куркулі могли бути між селянами літом 1932 року, коли ж ви врочисто заявляєте, що тоді вже „в основному було завершено сучільну колективізацію”, „куркулі як клас” були знищені. Невправна „ловкість рук” з шахрайством, чи що?

Під час німецької окупації я мав певні запевнення від моїх старших, досвідчених земляків, що партизани, які діяли на Сіверщині, не всі бились „за Сталіна, за родину”. „Ми тільки чекали зміни на фронті” — говорили. Хто це саме „ми” і якої зміни чекається на фронті, я не мав змоги довідатися.

З листа до Митрофана Козути з села Подолова в 1955 році так виходило, що декілька його знайомих подоловчан зимою, тобто на початку 1955 року, загинули в бою. Якщо справді подоловчани впали в бою в 1955 році, то це означає, що противольшевицькі і протимосковські повстанці на Сіверщині не перевелися

були до того часу. Але я про це певно не знаю і за-
певняти безпідставно не буду.

Факти і події, до яких написав зауваги, знаю з осо-
бистого досвіду і за них відповідаю перед Богом і мо-
їми земляками.

Деякі мої земляки на чужині суцї, до яких я звер-
тався за порадою або за допомогою, радили мені взагалі
махнути рукою на цю горе-історію, мовляв: Пощо спе-
речатись з москалями за одну область чи за залишки
Сіверщини, коли всім відомо, що москалі, загарбавши
цілу Україну, наставились задušити її як живе окреме
і самобутнє ество. Видушити, винародовити її населен-
ня, розірвати, розмежувати її територію.

Звичайно ми всі знаємо про це, але на те ми й
сини України, щоб боронити Матір в цілості, і кожний
кусник шкірки на мізинцеві зокрема.

НА ШКІРУ ПОРАНЕНОГО ЗВІРА НАДІЇ НЕ ПОКЛАДАЙ

СУМСЬКА ОБЛАСТЬ

Автори советського видання: К. Г. Калатаєв, П. В. Козирев,
Є. М. Левчик, С. В. Малкієль, Б. І. Мамін, В. М. Полохов, Л. П.
Сапунхіна.

Тільки звернути увагу на прізвища авторів, то мож-
на мати непомильну уяву про саму історію області.

„Сумська область розташована в північно-східній
частині Української РСР. Площа 23,8 тис. кв. км. На-
селення 1478,1 тис. чоловік, у т. чч. міського 682,9 тис.
Основну частину населення становлять українці (87,2%).
Густота населення — 62 чоловіка на кв. км. Сумська
область утворена 10 січня 1939 року. Зараз у її складі
4 міста обласного підпорядкування (Суми, Конотоп,
Ромни, Шостка). 18 районів, 11 міст районного підпо-
рядкування, 20 селищ міського типу, 1708 сіл і селищ.
Всі корисні копалини області належать до категорії
нерудних: нафта, газ, буре вугілля, торф, фосфати,

крейда, кухонна і калійна солі, гіпс, вапняк, мергель тощо. Фізико-географічні зони: Полісся та Лісостеп. Ґрунт — дерново-підзолистий, глибокі мало гумусні чорноземи та вилуговані середньогумусні чорноземи. Клімат — помірно-континентальний. Менших і більших річок — 132. Площа під лісами становить 405,2 тис. га. або 17% території. Всього сільськогосподарських угідь — 1663,8 тис. га. в т. ч. орної землі — 1339,6 тис. га.” (стор. 9).

Сумська область — твориво штучне і для України підступне. Ще перед офіційним її створенням в 1939 році, старші та розумніші мої земляки, між якими я мешкав і працював, дивувалися і гадали: — Для чого таке чудернацьке диво твориться, яке не має ні господарської ні адміністративної потреби? Суми — мале, економічно, політично і історично невідоме містечко на Слобожанщині. Тим більше воно незручне для будь-якого зв'язку з ним з більшістю території області, особливо з основною територією, північно-західними районами цього творива — властивою Сіверщиною. Якщо вже була потреба творити окрему область на базі залишків території Сіверщини, треба було творити її з обласним центром в Новгород-Сіверському, Глухові, Путивлі, або принаймні в Конотопі. Верхів'я Сейму з Путивельщиною включно, частини Сівщини та Стародубщини, ще за часів імперії московських царів офіційно були окуповані, відірвані від Сіверщини і прилучені до московських губерній. Рештки Сівщини та Стародубщини вже червоні московські царі загарбали для Брянської та Курської областей. Наслідуючи своїх попередників, червоні москалі Путивельщину тримали під окупацією Російської федерації і тільки частину її в 1926 році повернули Українській республіці. Творячи Сумську область, москалі згадали за Путивельщину і в заміну за її територію, відібрали від України чималий кусень території Середино-Будського, Єсманського та Глухівського районів. В слушний час, підрусифікувавши рештки Сіверщини, москалі пригадають „велике прогресивне значення” початку XVI ст. і Сумську область зліквідують. Рештки Сіверщини для ще „більшого прогресу”

су" прилучать до Росії, РСФСР чи як тоді Московщина називатиметься. За саме місто Суми від Чернігівщини „виміняють" Новгород-Сіверський, а потім займуться „прогресувати" і Чернігівщину. Таке припущення я чув ще на Батьківщині — зразу, коли стало відомо про кордони нової області. До цього висновку я дійшов, докладно прочитавши і обдумавши том „Історія міст і сіл" Сумської області. Хто сумнівається, хай прочитає сам та, добре обдумавши, мені заперечить. Дай, Боже, щоб я помилився!

Тим, що будуть негодувати та ганити моє припущення і намагання якнайбільше звернути увагу моїх розумніших земляків на з'їдання москалями Сіверщини, відповідь у заголовку цієї замітки. Хіба ще треба додати — звір в розпачі і в небезпеці завжди занадто небезпечний. А здібностями на собі самому зализувати рани сама природа-мати його обдарувала.

ЩО НАМ КАЖУТЬ І ЩО МИ ЗНАЄМО

На початку 20-х років XIII ст. над руськими землями нависла смертельна небезпека. Зі сходу з'явилися монголо-татарські завойовники...

... Литовське князівство у 50-60-х рр. XIV ст. захопило Чернігово-Сіверщину.

... У 1500 р. чернігово-сіверські князі, які володіли багатьма містами, вийшли з-під влади Литви і перейшли на бік Москви.

... На початку XVII ст. Польща посилила агресію проти Російської держави..., загарбала за Деулінським перемир'ям Чернігово-Сіверщину. Лише Путивльщина (Путивель побув у московському полоні і загубив літеру „е", чи може пропив в „кабаке", а тепер я ніяк язика не наламаю. А як там мої земляки?) осталася.

... На весні 1648 р. український народ під проводом Богдана Хмельницького піднявся на визвольну війну проти шляхетсько-польських загарбників.

... З самого початку визвольної війни Російська держава подавала українському народові широку військову й економічну допомогу.

... 22 грудня 1653 року російське посольство, що прямувало до Богдана Хмельницького...

... У січні 1654 р. жителі Конотопа, Глухова, Кролевця, Ромен, Глинська, Липової Долини та багато інших населених пунктів склали присягу на вірність Росії¹⁾. (Цитати зі сторінок 15, 16 та 17-ої.).

Міжусобиці наших русичів-князів та монголо-татарська навала, що зруйнували основи держави — Русі та обезсилили й винародовили народ русичів — незаперечний факт і з того скористали сусіди; поляки та литовці. Але те, що москалі (тоді ще російська держава навіть лаптями не смерділа) спадкоємці монголо-татар своєю підступністю та жорстокістю нас русичів-українців намагаються ось уже більше 300 років донищити, про це ми добре знаємо і про це я бажаю якраз зробити деякі зауваги.

Ось хоч би з цих вийнятків із сторінок 15 та 16-ої: Народ піднявся на визвольну боротьбу з Богданом Хмельницьким на чолі. (Як допомагають наїзники, особливо москалі, ми не одні це добре знаємо). До його ще тільки в дорозі посольство, а народ навипередки свого провідника, що підняв той народ визволитись, присягу чужому царю-узурпатору складає. „Возз'єднання України з Росією, незважаючи на те, що на чолі Росії стояли тоді цар і поміщики, мало величезне прогресивне значення для дальшого політичного, економічного і культурного розвитку українського і російського народів.” (ст. 16).

Якщо навіть повірити цій „історичній” писанині, що возз'єднання України з Росією мало величезне прогресивне значення, то як вияснити наступне: ... козацька старшина, духовенство відновили жорстоку експлуатацію селян”? (ст. 17).

Зразу тут насувається питання, — Яке ж то „вели-

1) Воссоединение Украины с Россией, т. 3 М., 1953, стор. 427, 447, 448, 537, 538, 541.

чезне прогресивне значення", коли тут же двома розділами нижче ясно сказано, і до речі правдиво: ... У XVIII ст. далі зростає феодальне землеволодіння, відбувається остаточне закріпощення селян. Царський уряд роздав великі земельні володіння російським вельможам. ... Зросло монастирське землеволодіння. ... Феодальна власність на землю була основою експлуатації селян." (ст. 18).

І це „величезне прогресивне значення” поменшало в 1861 році та загрожувало тепер уже офіційно російській імперії розвалом. Тоді москалі, порозумівшись з жидами, та за гроші американських і англійських банкірів перемалювали народною кров'ю російську імперію на червоно і поновили „прогрес” другим кріпосним правом (большевиків) ВКП(б), по-народньому кажучи, — „второе крепосное право (большевиков)”. Про те, що друге кріпосне фактично безправ'я було і є до сьогодні ще гірше за перше, „історія” не тільки не згадує, але намагається доказати, що цей „прогрес” створено силами усіх уярмлених народів. „Соціалізм у нашій країні побудовано зусиллями всіх радянських народів-братів.” (ст. 56). „Завдяки постійному піклуванню Комуністичної партії і Радянської влади зростає матеріальний добробут трудящих.” (ст. 84). Це щось подібне до того, як то „батько народний” Сталін „мудрий” виморив голодом у 1933–34 роках до семи мільйонів українців, а потім проголосив: „Жить стало лутче — жить стало веселей”!

Тепер порівняймо те, що пишуть в „історії” про перший „прогрес” з тим, що я особисто знаю про другий.

Як свідчать дані з перепису 1732 р., відробіткова рента, наприклад у селах Бездрику, Бобрику, Рясному, Краснопіллі, Михайлівці становила по 3 дні, а в Терешківці по 4 й більше, у Вістрополі й Олешні по 6 днів праці. (Матеріали для истории колонизации и бита степовой окраины Московского государства, Харьковской и от части Курской и Воронижской губ. в XVI–XVIII ст., Х., 1886, стор. 232–276, ст. 18). Гноблення зазнавало й населення міст і містечок. У 1708–

1715 рр. сотник Пискуненко примушував ремісників Вороніжа задармо працювати на себе, а міщан щодня виконувати різні роботи у його дворі, топити в хаті в печі.” (ст. 18).

1843 р. поміщик Голіцин продав графу Бобринському 1000 кріпаків села Юнаківки... Поміщиця Сумського повіту Свірська змушувала дворових дівчат, що не встигли впоратись з роботою, їсти цеглу, бите скло, власні коси, на морозі роздягала їх і обливала крижаною водою. (ст. 21).

Не кращим було й становище державних селян. Царський уряд збільшував для них податки й повинності. Зубожілі селяни не могли їх сплатити. (ст. 21).

А як було за советської влади?

Від початку насильної колективізації селян в 1928 році до німецької окупації 1941 року селяни в колгоспах мусіли працювати повних 6 днів на тиждень. Конюхи, скотарі, бригадири, комірники і т. п. мусіли працювати без будь-яких вихідних днів, їм зараховували трудовні місячно.

Мінімальний виробіток трудовнів для пересічного чоловіка-колгоспника встановлений законом — 250 трудовнів на рік, для жінки-колгоспниці — 150. В середньому це й дає для чоловіків 5, а для жінок 3 дні на тиждень панщини. Якщо хтось стане заперечувати, що колгосп не панщина, то навіщо влада видавала закон про мінімум вироблення трудовнів? І чому тоді судили колгоспників за саботаж, симуляцію, зрив посівної, убиральної, заготовельної чи якихось інших кампаній, якщо вони не виробляли норми чи мінімуму трудовнів?

Чи цього не було?

Я працював повні 1934, 35, 36 і 37 роки в колгоспі ім. Другої П'ятирічки Воронізької сільради Шосткинського району, де якийсь час навіть був обліковцем бригади, і з власного досвіду знаю, що пересічний колгоспник не виробляв більше як 300 трудовнів за рік. Конюхи, скотарі та менша штатна дрібнота — 365, а бригадири — 420.

Заплата за трудовень виносила, залежно від урожаю і державних поставок, від 300 грамів до одного

кілограму і 100 грамів збіжжя (жито, ячмінь, просо, гречка). Воронізькі колгоспи не виплачували краще від колгоспу ім. Другої П'ятирічки. Колгоспи села Клишок, Білогривський колгосп ім. Комінтерна виплачували на трудовень ще менше. В додаток до збіжжя в колгоспах ще на трудовні нараховували картоплю, а залежно від колгоспу — солону, буряковий або картопляний жом.

Картопля нараховувалась на трудовні залежно від збіжжя, наприклад, коли збіжжя вистачало на трудовень тільки по 300 грамів, то картоплі нараховували тоді і до трьох кілограмів на трудовень — так, що пересічна родина без хліба могла „дотягнути” на картоплі до нового врожаю.

Солону і картоплиння давали з розрахунком, щоб колгоспник міг прогодувати одну корову через зиму.

Згідно закону трактористів, як робітників державного підприємства, колгосп мусів заплатити по 3 кілограми збіжжя за кожний вироблений трудовень. Картоплю, солону і картоплиння давали нарівні з колгоспниками. Якщо ж колгосп виплачував колгоспникам більше ніж 3 кг., то мусів і трактористів виплатити нарівні з колгоспниками.

На трудовні ще нараховували й гроші. Звичайно, в карбованцях і копійках, гарантовані центральним банком Союзу Советських Соціалістичних Республік з написом мовами всіх шістнадцяти республік — „пролетари всех стран соединяйтесь”. Нараховували від одної десятої копійки аж до десяти, так що добрий колгоспник у кінці року міг купити цілу півлітру чистої сорокаградусної водки, якщо на святі Жовтня не розгулявся і не взяв одну в аванс з комори колгоспу.

Кожний може порахувати зарплату колгоспника на свій спосіб та уявити собі, в яких умовах жили селяни — колгоспні кріпаки. А що селяни закріплені зі землею за колгоспами навіки Державним Актом ССРСР, то нема ніякої таємниці.

Колгоспи мали право відпускати колгоспників, як залишки робочої сили, на побічні заробітки на окреслений термін або безтерміново. По спеціальному розпо-

рядженню уряду колгоспи були зобов'язані виділяти певну кількість людей спеціальним вербуванням для мало оплачуваних підприємств, як наприклад торфозробка, лісорозробка і т.п. Але, по правді, колгосп за завербованих оплати не смів брати, по закону, і ні від кого не вимагав.

Колгоспники, як і всі громадяни держав світу, мусіли платити податки на втримання державних органів порядку, освіти, культури і т.п. Податок у той час виносив сотню чи трохи більше карбованців на сім'ю. Забезпечення від вогню, залежно від стану хати, виносило від 50 до 250 крб. Необхідно теж було дати державі тригизневий зарібок для державної позики з гордістю щасливого будівника світлого майбутнього (не для колгоспників напевно); постачати державі продукти з присадибної ділянки, до часнику включно.

Постачати державі по 150 літрів молока, 33 кілограми м'яса, 150 яєць та щось з пару кілограмів вовни, не залежно від того, чи має колгоспник корову, вівці й кури, чи ні. Не маєш — купи на чорному ринку, а державі достав з гордістю.

Тоді ж ще потрібно було щось з 10 днів відбутися повинність для ремонту шляхів сполучення держави, допомогти міжнароднім революціонерам (МОПР, Осоавіахім*), або десь трапився прорив у п'ятилітці, то колгосп мусів той прорив допомогти залатати, а трудодні колгосп мав оплатити зі збіжжя призначеного на заплату колгоспної праці.

І так, як не вкрадеш — не проживеш, а зловлять, то три роки, за законом з 8. XII. 1932 р., примусової праці відтарабаниш на „большой стройке социализма”. — Вибирай до вподоби!

Всі виконувані колгоспниками роботи без вийнятку були нормовані. І за невиконання норми, як теж і за недоброякісне виконання — нема чого грішити — не заставляли їсти цеглу чи бите скло, а просто не записували належного трудодня. Якщо ж це не помага-

*) Осоавіахім або Тсоавіахім (укр.) це Товариство сприяння обороні, авіації і хемії, що існувало в СРСР від 1927 до 1948 р., а тепер є ДТСААФ — Добровільне товариство сприяння армії, авіації і фльоті.

ло, то „пришивали” саботаж або шкідництво. Я сам особисто попав в таку халепу і свого часу описав цю пригоду в газетній статті („Штани”).

„Кадри працюючих людей формувались за рахунок зuboжілих і безземельних селян. Становище їх було надзвичайно тяжким, вони зазнавали жорстокого гноблення й експлуатації. Робітники Охтирської тютюнової мануфактури одержували дуже низьку зарплату (від 3 до 10 карбованців на рік), яка до того виплачувалась нерегулярно”.²⁾ І ось тут (не перший раз!) або хахол перестарався або помилка. Ось на сторінці 612 є такі відомості: „Так на цукровому заводі братів Терещинків... Працювали робітники по 12–13 годин на добу, а одержували 5–6 карбованців на місяць” (стор. 612). Я звірявся із старим вороніжцем П. Ю. Казанівським і він мені сказав прямо: брехня, всяким забрилим кацапам і задесенцям платили не менше як 7 крб. на місяць та в додатку давали харчі і квартиру.

„Також треба завважити, що підприємства для переробки сільськогосподарської сировини працювали і працюють не круглий рік, а в залежності від запасів сировини, тому не рентабельно було в минулому чи тепер, особливо коли комунізм будують не роками, а хвилинами (за 15 хвилин спізнення на працю — 3 місяці примусових робіт), робітників наймати на рік, а не на місяць.”

Далі в цьому ж абзаці продовження: „На гуральні в містечку Вороніж робітників за найменшу провину били, а один з майстрів убив робітника Рибалку.” (ст. 19).

На гуральні я не працював, але — на мою думку — гуральня це небезпечне підприємство, де не тільки по п'яному може хтось з наглядців відобразити життя, а і сам, ликнувши чистої, на слизькому можеш собі голову розтрощити.

Я працював на Шосткинській торфорозробці та на Московсько-Київській залізниці, тож розповім про від-

2) О. О. Нестеренко. Розвиток промисловості на Україні, ч. 1. К., стор. 326.

носили праці і заробітки робітників там, а висновки і порівняння хай зробить кожний з власного досвіду або той, хто матиме доступ до архівних матеріалів:

Шосткинська торфорозробка в господарських, адміністративних, партійних і профспілкових справах підлягала безпосередньо Київському торфотресту до 1937 або до 1938 року, тому весь нагляд за кадрами і підприємством був з Києва. Керівництво та технічний персонал, присланий торфотрестом, переважно складався з вояків, старшин Галицької Червоної Армії та українців, що якось обійшли керівництво тресту, подаючись за галичан.

Робітниками були розкуркулені, розпродані селяни з усіх кінців України, включно з загарбаною Стародубщиною та Сівщиною, що не мали належних документів або документи сумнівної вартості, та сезонно обманом або насильно вербовані селяни, переважно з Чернігівської області.

Заробітки в 1937–38 роках становили:

Начальник відділу транспорту, болота, гужтранспорту і т. п. — 350 крб. Старший технік (десятник) — 250 крб. Звичайний технік (бригадир) — 200 крб. Вогарі, доглядачі за ремонтом возів, саней, носилок, хідків, збруї і тому подібне — 150 крб. Убиральниці, нічні вартові, посланці, водоноси — 90 крб. на місяць. Звичайні робітники гужтранспорту — 120–150 крб. Вантажники залізничних вагонів — 200–250 крб. на місяць. Свіжий і сильний „кар’єрщик” міг заробити на місяць і до 350 крб., як також молода, здорова розстільниця чи сушильниця до 250 крб.

„Кар’єрщики” за п’ять сезонів неодмінно ставали покаліченими ревматизмом каліками, розстільниці за 3 роки підривались, а тому з таких дівчат уже не тільки жінки, а й постійної убиральниці не могло бути. Сушильниці на цей заробіток мусіли працювати від сходу до заходу сонця.

Незалежно від того, чи це постійний чи сезонний робітник, від місячного заробітку йому відраховували ок. 15% прибуткового і 10% культурного податків. Трижневий заробіток мусіли позичити державі, пожерт-

увати на МОПР, Осоавіахім та заплатити членську вкладку профсоюзів, як також з місячної платні відраховували кошти за користування бараком, лаптями та бохилами (бризентовими панчохами).

Хліб по одному кілограмові на особу продавався в їдальні за списком, або в персональних торбинках розносили визначені особи по бараках кожного відділу, по 75 копійок кілограм на кожний день. Тарілка (не миска) картопляного супу (картопля, вода та сіль) або борщу (буряки, капуста, вода та сіль) коштувала 35 копійок. Тарілка супу чи борщу, де тільки варилось м'ясо — 60 копійок. Тарілочка гречаної каші чи киселю-компоту — 60 коп. 100 грамів вінегрету з тюлькою — 35 коп. Літра молока, якщо хтось з хуторян принесе за барак, 3 крб.

Заробітки, витрати на харчі, їх калорійність, умови мешкання в бараках, гуртожитках може кожний по своєму розумінню обчислити і уявити, хіба можу ще додати, що лапті коштували 3 крб. 65 коп. пара і вистачали не більше як на два робочі дні.

Хліба для робітників у надзвичайних випадках (нічний ремонт торфомішалки, нічне вантаження вагонів поза години робочого дня тощо) по кілограмові на особу можна було купити тільки за спеціальним дозволом директора, або у відсутності його, технічного директора. З-під „поли” хліб коштував 3 крб. за кілограм.

Це так було в кращі часи, коли вже „стало жить лучше — жить стало веселей”. У 1932, 1933 і до жнив 1934 року хліб видавали тільки на картки по 300 грамів на робітника і по 100 грамів на робітникових утриманців (дружину і малих дітей тільки). Зарплата в ці роки була нижча і хліб коштував дешевше, але докладно не можу описати. Хліб з-під „поли” в 1933 році на весні вже коштував 100 карбованців за кілограм. Про це добре пам'ятаю, бо сам мав одного разу намір купити, але шосткинці голодні, видуривши гроші, не дали хліба і понюхати.

Літом, коли влада відпускала кредит на добування торфу, зарплату виплачували більше регулярно, але після сезону виплата зарплати залежала від кількості

відвантажених вагонів торфу і справності виплати відборців.

На залізниці заробітна платня на місяць до 1939 року була: Начальник роз'їзду — 220 крб., дижурний — від 175 до 220 крб., залежно від вислужених років праці, молодший стрілочник — 115 крб., старший — 135 крб., вагар — 150 крб. У 1939 році, після величких фанфар завдяки „батькові” Сталінові та його зятю Лазарю, зарплату підвищили: начальникові до 350 крб., дижурним від 200 до 250 крб., стрілочникам від 150 до 175 крб., вагарю — 200 крб. Зарплату виплачували регулярно два рази на місяць, але зате були великі незручності з хлібом, наприклад роз'їзд Пирощина був приписаний до станції Терещинської, а станція приписана до Шосткинського хлібозаводу. Тепер проблема: коли хлібозавод в мішках доставить хліб для станції на робітничий поїзд рано, в полудне чи ввечері і в якій кількості? Прийдеш ранком, потрібно чекати до полудня чи вечора. Прийдеш ввечері, хліб привезли рано і вже розпродали. День пережив і без хліба — добре. Завтра буде день, не прозіваєш і хліб буде, а знову прозіваєш — значить не голодний.

Влада була робітничо-селянська, тобто робітники, хоч і рівні з селянами у керуванні державою, але їх згадується завжди першими. Окрім всіх законів, що відносилися до саботажу, зривання плянів, розкрадання державної власності і тому подібне, ще був окремо виданий закон про звільнення з праці за невихід на працю без причини. Цей закон, особливо на торфорозробці давав великі полегші робітникам без документів, бо як-не-як, а чоловік за невихід на працю отримував законно визнаний державою документ — робітничу книжку і міг улаштуватись деінде як повноправний громадянин країни робітників і селян. Але не довго, бо влада скоро схаменулась і закон поправила: за спізнення на працю на 15 хвилин — 3 місяці примусової праці, за 30 хвилин — 1 рік, за невихід на працю одного робочого дня — 3 роки. Примусову працю відроблялось на місці праці з відрахунком третини зарплати. Повторення спізнення чи прогулу приводило до підви-

щення відрахунку аж до половини зарплати. Коли ж робітник і далі не усвідомлював своєї ваги у державному керівництві „своею” державою, тоді йому „пришивали” зловживання, саботаж або навіть контрреволюцію.

Автори про Сумську область пишуть:

Населення Сумщини брало активну участь у Вітчизняній війні 1812 року. З самого її початку у всіх повітах формувалось народне ополчення³⁾ (ст. 20.).

Як населення могло брати активну участь у Вітчизняній війні, коли його остаточно закріпачили, вимушували даремно працювати, за найменшу провину примушували „їсти цеглу, бите скло, били, вбивали безкарно” (див. стор. 19, 20, 21. та взагалі описи цієї „історії” що відносяться до положення народу в час, коли Московській імперії не загрожував розвал або вона йшла на даліші загарбання). Тут же на цій сторінці нижче „активну участь” самі автори заперечують, кажучи: „Кріпаки були безправними, нерідко вони ставали об'єктом торгівлі й нелюдських знущань”. (ст. 20). На наступній сторінці автори просто своє твердження заперечують: „У відповідь на зростання експлуатації селяни посилили боротьбу”. В червні 1817 р. „виступили проти поміщика кріпаки села Семереньок Охтирського повіту” (ст. 21.).

На підставі цього можна з певністю сказати, що ніякої активної участі населення у війні Наполеона з московськими царями не було і не могло бути, так як не було в населення ніякого гнівного таврування німецько-фашистських загарбників на початку війни Сталіна з Гітлером. Автори пишуть: „Робітники, селяни, трудова інтелігенція гнівно таврували німецько-фашистських загарбників, одноставно висловлювали рішучість будь-що відстояти честь, свободу й незалежність Радянської Батьківщини.” (ст. 59.).

Сталін, підготовляючись до розправи з побратимом Гітлером, попустив віжки на народі і, як кажуть, не тільки годував солов'я піснями, але й харчами. Підви-

3) ЦДІА УРСР у Києві, ф. 785, оп. 1, спр. 9, арк 1-3.

щив заробітки вчителям, залізничникам і службовцям, наказав випікати доброякісний хліб, вільніше можна було купити цукру та навіть мануфактури на штани чи сорочку.

У доброту Сталіна не тільки звичайний „грішний” народ, але самі комсомольці й комуністи не вірили і ставились до його обіцянок скептично. Між старшими людьми в 1939–40 і 1941 роках ходила така поговорка: „Як буде — побачимо, але гірше не буде, як було.” Комсомольці та молодь сталінські солов'їні пісні співали на свій лад. Наприклад, „если завтра война, если завтра в поход” співали:

Якщо завтра війна, ми заб'єм кабана
І заріжемо останню корівку.
Самі м'ясо з'їмо, батьку дулю дамо,
Хай тікає вусатий за Волгу.

(Замість дулі вставляли слова, що до друку не надаються; замість вусатий вставляли також такі слова, як замість дулі.).

І ви добре знаєте, товариші історики, що так народ і повівся під час відступу Червоної армії. Наприклад з працівників роз'їзду Пирощини в кількості 17 чоловік, в тому числі 3 комсомольці, тільки один молодий комсомолец, Вітер, евакуювався. Вітер — родом з міста Конотопу і я не мав відомостей про нього під час німецької окупації. Решта 16 осіб не мали найменшого наміру не тільки воювати за „Радянську Батьківщину”, а навіть дати глечик води з болота, коли вона здихала б із спраги. Жорстокості німецької окупації не вплинули на їх зміну думки. Московська, німецька, чи якась інша окупація для моїх земляків сіверців завжди була, є і буде окупацією, а не Батьківщиною.

Із 30 осіб хуторян-колгоспників колгоспу ім. Папаніна, де я мешкав від 1936 року, пішло тільки шість осіб — і то тільки тому, що якраз комісар НКВД Сабуров творив з них партизанське з'єднання на Шосткинській торфорозробці. Ось вони — комуністи: голова Гречкінської сільради І. Шевченко, голова колгоспу ім. Папаніна Г. Мурась та бригадир колгоспу К. Єфре-

мов. Безпартійного І. Залогу післали вище згадані комуністи для зв'язку з Сумським обкомом партії і він з собою ще затягнув до Сум М. Ворошила та С. Патлаха. Залога повернувся з Сум пізньої осені 1941 року і продовжував бути зв'язковим, вислужуючись в німецькій поліції. Шевченко, Мурась та Єфремов фактично жили нелегально на хуторах, і тільки Ворошило та Патлах по неволі мусіли десь „гнівно” воювати за чужу „батьківщину”.

Якщо навіть повірити відомостям про село Гречкине, що з нього „на фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билось 127 жителів, з них 121 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями ССРСР” (ст. 349), та врахувати, що в це село входить п'ять хуторів та торфопідприємство, то 127 осіб військово обов'язаних всіх років дуже мала кількість. Наприклад з одного Воронцьового хутора мусіло бути не менше як 55 осіб. Це згідно мого по-особного переліку мешканців цього хутора, про що кожний може переконатись. Висновок може бути тільки такий: більша половина населення Гречкінської сільради і взагалі Сіверщини та цілої України була виарештувана, розігнана по всіх закутках світу. Жертвуючи своїм майном і життям, населення України активно і пасивно сприяло розваленню московської імперії.

Для історичної правди як то населення „бажало” московської окупації, хай ще буде занотовано такий факт: з комуністів, комсомольців та активістів з тих хуторів, що до 1941 року входили до Гречкінської сільради, комуністи Іван Коленченко та Василь Кузьменко відказались від мобілізації, евакуації та всякої співпраці з большевицьким підпіллям, за що і були видані большевицьким підпіллям німецькому Гештапо та розстріляні в червні 1942 року. Секретар комсомольського осередку Д. Лазненко, відігнавши колгоспну худобу в Курську область, повернувся на хутір і аж розстріл Кузьменка та Коленченка заставив його співпрацювати з партизанами. Комсомолец М. Сердюк з полону пішов у протилітунську артилерію до німців. І. Горбач заги-

нув ще на Фінському фронті, а решта молодшої комсомолії парубкувала під німецькою окупацією.

Заперечувати не буду, але ось така писанина дуже нагадує мені агітацію про перевагу колгоспного ярма над вільним господарюванням селян: „Глибока криза феодально-кріпосницької системи, поразка царизму в Кримській війні і селянські виступи примусили царський уряд у 1861 році скасувати кріпацтво. Селяни оголошувалися особисто вільними, проте були пограбовані. За поміщиками закріплювалось право власності на всі належні їм землі, а селянам надавалось лише право одержання садибної і польової землі на умовах непосильного викупу. До того ж більшість колишніх кріпаків одержала наділи менші і гірші в порівнянні з тими, якими вони користувались до реформи. В Охтирському повіті в селян відрізали 32 проц. земельних угідь, у Конотопському — 40 проц.”⁴⁾ (стор. 23).

Далі читаємо: „У більшості повітів середній наділ на ревізку душу становив 3 десятини”.⁵⁾ (стор. 24).

З першої цитати можливо зробити тільки один висновок: Феодали, зазнавши поразки у Кримській війні, звільнили селян із кріпацтва і в той час пограбували їх, відібравши кращі і більші земельні наділи, та заставили селян платити непосильний викуп. Мені це нагадує щось як попередження: уважайте, селяни-колгоспники, подумайте тільки — яку кривду вашим попередникам зробили феодали. Вірте нам, ми вас будемо надійно вартувати... з батогом.

Коли взяти до уваги, як видно з „Продолжение свода законов”, що в більшості повітів середній наділ на ревізку душу ставив 3 десятини — 4,5 гектарів, то сім'я, яка складалася не менше з чоловіка, дружини та одної дитини, отримала 13,5 гектарів. Це більше землі, ніж ця родина спроможна обробити своїми силами. В додаток ще потрібно було платити податок. Тож си-

4) Н. Н. Лещенко. Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформы 1861 года (60-е годы XIX ст.). К., 1959, стор. 294.

5) Продолжение свода законов Российской империи, ч. 3, статьи к IX тому свода. СПб., 1863, стор. 274-275, 350.

діть, селяни, в колгоспі, працюйте найчесніше. Коли ж нам не вірите, то повірте ось нашому пророкові Мордохаю (Марксу). Його конспект праць податкової комісії (ст. 24) вам роз'яснить до копійки.

Тут ще є зауваження, що: „За земельні наділи селяни протягом 49 років мали сплачувати поміщикам і казні величезні суми викупних платежів, які значно перевищували вартість відведеної їм землі. В Конопцькому повіті викупна ціна землі перевищувала її ринкову в 2 рази, в Лебединському — 2,7 разів, по окремих селах Роменського повіту в 3 рази.” (ст. 24.).

Роздумавши і розрахувавши, без всякої пропаганди, навіть не вникаючи глибше в закони і обставини життя того часу, кожний прийде до висновку, що при феодалах кріпакам і потім вільним пограбованим селянам було жити краще ніж за колгоспної панщини під новітніми феодалами.

1. До реформи селяни мали більші і кращі наділи.

2. Після реформи в середньому припадало по 4,5 га на особу, коли колгоспна сім'я має тільки 0,5 га присадибної ділянки і з неї має картоплі і городини на цілий рік.

3. Виплата, розкладена на дуже довгий термін (49 років) малими частками виплачування, а до того селянин від землі міг взагалі відказатись і купити на вільному ринку в 2 чи 3 рази дешевше. При колгоспному кріпосному праву ти від землі відказатись ніяк не можеш, бо ти з землею закріплений за колгоспом і держава, як не з колгоспника, то з колгоспу здере податок, м'ясозаготовку, молоко-поставку, яйця, вовну, картоплю і так аж до часнику. Купити-продати при владі трудящих феодалів не практикується. Влада дає або бере.

На додаток вище сказаного сама „Історія” підтверджує, що селянам не треба було багато журитись про викуп землі. Бо, як читаємо:

„Після реформи 1861 року почала швидко розвиватись промисловість. Виникненню капіталістичних підприємств сприяло будівництво залізниць.” (ст. 24.).

„Після реформи 1861 року, поряд з промисловістю, розвивались кустарні промисли.” (ст. 25.).

„Стосовно до потреб ринку поміщики і куркулі розвивали ті галузі, які давали найбільші прибутки.” (ст. 25.).

„Трудящі селяни вели боротьбу з експлуататорами. 1871 року в Кролевецькому, Лебединському, Сумському та інших повітах селяни відмовились сплачувати податки й викупні платежі.” (ст. 25.).

Спробуй за „влади рад трудящих” феодалів не то що відмовитись, а тільки заікнутись, напевно не тільки цієї історії тобі не бачити, але й сонця за полярним колом не менше років 10.

За безглуздий експортний податок в 1933–1934 роках, що накладали на селян з терміном 48-ми годин виплати і за що розпродали майно хуторян, включно з хатою: тільки на хуторах Воронцьовім та Андрониковому з близько 90 господарств продано 14 або більше.

Пізніше я подам окремий список згаданих хуторів, з чого кожний читач зможе встановити хоч неповну картину про положення селян-хуторян.

Описуватиму так, як я бачив, чув з певних джерел, особисто спостерігав, переживав або на підставі обставин, які приводили до певних висновків.

Між хуторянами були козаки і кріпаки й декілька поміщиків. Основним власником хуторянських кріпаків був поміщик Гудима-Левкович, що мав свою економію і палати над річкою Єсманню біля греблі Писаревичі. Фактично ця Гудимина економія була вже пореформова і більше нагадувала літню резиденцію високого державного чиновника. Дружина Гудими, що з ним розвелась, мала своє новозасноване господарство на другій (правій) стороні Єсмані, на площі сто гектарів вирубаного на початку 1900-х років соснового лісу і цю землю повернула на вирощування збіжжя. Обидві ці посілости в період революції розібрало населення для власного користування.

Три млини, що були на Писаревичах, на чотири камені кожний, розібрала влада на різні потреби в періоді від 1928 до 1933 рр.; саму греблю в 1931 році зруй-

нувала весняна вода і переїзд через Єсмань можливий був тільки по тимчасовому містку нижче греблі, і не кожного року.

Це так би мовити ліквідація останків першої кріпосної системи, з якої населення не мало найменшої користи. Якщо ця ліквідація відбувалась на користь населення, навіть за виплату, то будівлі потрібно було пристосувати наприклад для шкіл. Млини населенню необхідні для переробки збіжжя і їх можна було використати на виробництво дешевої електроенергії. Зруйнуванням греблі позбавлено населення не тільки сполучення через річку, але воно втратило й доброякісну рибу на харчування. Занесена піском Єсмань перестала бути улюбленим місцем відпочинку не тільки для хуторян, але й вороніжців.

ХУТОРЯНИ

Щоб не повторювати роз'яснень за кожним описаним хуторянином, бажаю зробити деякі заваги, щодо деяких загальних понять, уживаних мною.

1. ХАТА — солом'яна покрівля.

Куркульського типу: мешкальний будинок більше як на два переділи, тобто — прихожа кухня, вітальня і спальня.

Середняцька: мешкальний будинок розділений на дві половини, прихожа кухня і вітальня. Залежно від сім'ї, обидві ці кімнати використовувались як спальні.

Бідняцька: мешкальний будинок більшого і меншого розмірів без ніяких перегородок.

Біля кожного з цих типів хат обов'язково були прибудовані сіни і комора для завішення зимної одежі та запасу необхідних харчів, як солоне сало і м'ясо, крупи, пшоно, цибуля, часник, сушені груші та яблука і тому подібне. Для збіжжя, борошна та корму для

худоби, з господарськими будівлями були побудовані комори.

Міського типу мешкальний будинок: під бляхою, не менше з чотирьох кімнат і окремими входами в кухню і світлицю. Замість сіней і комори біля вхідних дверей були прибудовані ганки або невеликі сінечка — тільки для захисту вхідних дверей від непогоди.

2. ГОСПОДАРСТВО —

Куркульське: огорожений двір з в'їзними ворітьми, з хлівами не менше для двоє коней з доростом, двох корів з доростом, для десятка овечок, з пів десятка свиней, курей; повітки для возів, сільськогосподарського реманенту та запасу дров для опалення; комори на збіжжя і стодоли з необхідним знаряддям обмолоту врожаю.

Середняцьке: меншого розміру як куркульське, без комори або стодоли. Переважно для молодих господарів, що ще не встигли обгосподаруватись.

Бідняцьке: двір переважно не огорожений, хліви для одного коня, одної корови й декількох овечок та свиней. У старіших господарствах стодала. Новозасновані без стодоли і комори.

3. ЗЕМЛЯ.

У куркулів на хуторі було найбільше 21 гектарів землі на господарство з усіма угіддями.

Середняки мали землі від 10 до 15 га. Бідняки після революції мали не менше 8 га. Колгоспники — 0.5 до 0.75 га., залежно від кількості осіб в родині.

4. ВІК. Вік хуторян приблизно означають початком 30-х років.

5. Учаси хуторян у війнах 1-й та 2-й в більшості не знаю, тому згадую тільки про тих, яких знаю напевно:

1. Іван Бабак, років 60.

Іван працював сторожем на залізничному переїзді праворуч від залізничного мосту, через річку Єсмань.

Після революції в кінці Гудиминої садиби збудував дві хати середняцького типу, з одним двором бід-

няцького типу. Одну для одруженого сина, а другу для себе, коли піде по старості на спочинок і для молодшого брата Федора. З його сім'ї знаю тільки про Федора та одну з молодших дочок, що була одружена з Левком Симанцем.

Старший Іванів син працював на залізниці якимсь начальником і десь перед 1930-им роком попав в неласку влади і через нього старого Івана звільнили з сторожівства перед декілька роками його вислуженої пенсії. У 1932 році невістка, після сварки з свекром, розібрала хату і перенесла, але куди саме — не знаю.

Федір працював на роз'їзді Пирощина провідником льокомотивів по залізниці Шосткинської торфозробки. Після указу Верховної Ради СРСР про ліквідацію хуторів десь на початку 1938 року влада прислала декілька комсомольців і вони розкрили хату та спалили солому.

Весною Іван з тоді вже одруженим сином Федором перенесли хату і двір у Вороніж.

2. Петро Платонович Сірик, років 65.

Петро Платонович мав господарство на лівій стороні Єсмані, біля самого ставу. Основним прибутком його господарства був млин.

До ліквідації Гетьманства на Писаревичовій греблі були два млини. Один належав козацькій старшині, другий — козацькій сотні. Після ліквідації Гетьманства старшинський млин перейшов у власність Писаревичам, а потім, як придане за дочкою, до Гудими-Левковича. Козачий млин рентував жид та біля нього збудував корчму. Млин і корчма не приносили жидові належного зиску і він від рентування млина відказався, а корчму продав Платону Сірикові. Після смерти Платона це господарство перейшло до молодшого його сина Петра, але на яких умовах вони відкупили чи тільки арендували млин — напевно не знаю. Знаю, що після революції були такі періоди, що млин рентував мірошник Ілля Ліфиренко (Горох), а Петро Платоно-

вич у нього був мірошником, іншого разу навпаки. Аренда мінялася щось кожних два або три роки.

Перебудована хата з корчми середняцького типу. Двір — куркульського.

Одружився Петро Платонович старшим парубком з 16-літньою грушанкою Варварою та мали 6 дочок і 3-х синів. Старший з синів — Іван, призваний у царську армію під час війни, був учнем офіцерської школи і правдоподібно десь загинув з Денікінськими частинами. Середній Федір у 1928 році закінчував залізнодорожню школу інженерів в Києві і вже з дипломом чи ще без нього був засуджений і висланий на заслання в Сибір. Молодший Павло залишився господарювати і доглядати батьків. В батькову стару хату Павло посоромився брати молоді дружини і в 1927-му році розпочав будувати нову хату міського типу. В 1928-му році Роща з села Уска засватав сестру Настю. Павло повіз матір на розглядини до Рощі і там сподобав собі Рощинківну, також Настю. Весною 1929 року в одну суботу відбулося весілля Насті в старій хаті, а на другий день в неділю Павло привіз Роценківну Настю вже в нову хату.

На початку 1930-го року Рощу розкуркулили і він з Настею утік від висилки на Соловки до тестя і зятя, але і тут, хоч з Вороніжа забрали жида Драгеля з головування сільрадою, загроза розкуркулення не проминула. Роща і Павло з дружинами вирішили добровільно тікати до засланців-учасників Ващенкових повстанців на Кавказ.

(У той час ще виплата за ідею Мордохая (Маркса) і чин його наслідувачів (Леніна та інших) відбувалася безпосередньо англійським банком через порти Чорного і Білого морів, тому кавказьке дерево мало також велику вартість. Пізніше, коли виплата перейшла безпосередньо до Нью-Йоркських банків, стали важливішими „дальюко отдалённые места” від Москви, а ближчі до Нью-Йорку, як Воркута, Колима, Алтай та інші.).

У березні 1930 року Петра Платоновича розкурку-

лили, а Павлове майно, як забіглого, конфіскував колгосп ім. Серпа і Молота.

3. Іван Кравченко, років 55.

Кравченко родом із села Клишок. Сторожував на переїзді з лівого боку Єсмани і мешкав в хаті-будці, власності залізниці, та допомагав утримувати свою численну сім'ю (щось більше десятка дітей) різними послугами хуторянам: випасом молодняка рогатої худоби, дівчатка були няньками, хлопчики — підпасками і тому подібне. Один з його старших синів — Федір пристав до комсомольців та до клишківських злодіїв. Владі доносив — хто з хуторян має зв'язки з повстанцями Ващенко, а злодіям — де хто з хуторян має вартісні речі, щоб ограбити. В 1924 році вирішив діяти незалежно від одних і других, знайшов спільника умово хворого Юхима, щоб підпалити хату Трохима Сірика з метою, що родина згорить у вогні, а господарством оволодіє він, усунувши згодом Юхима. Але його план завів. Трохимова родина не згоріла, а Юхим, перестрашений, утік від Федора та виявив його замір. Влада Федора, як комсомольця, не заарештувала тоді ж зразу, а згодом Федір кудись зник. Десять після 1930 року Федір повернувся, працював вантажником вугілля на Терещинській станції.

У кінці 30-х років Іван Кравченко, по ліквідації сторожів переїздив, утратив працю сторожа, але залізниця залишила його далі мешкати в будці з огляду на його родину та використовувала його як доглядача за додатковим сигналом перед семафором (дискою) та шляхом на лініях роз'їзду Пирощини за 60 крб. на місяць. 1943 року Кравченко все ще мешкав в залізничній будці і мав щось двоє чи троє малолітніх дітей.

4. Іван Балабушка, років 50.

Балабушка, як і Кравченко, був сторожем на переїзді залізниці напроти Воронцьового хутора. Також мав велику родину. Походив з села Дубовичі. Свою родину Балабушка допомагав утримувати обробіткою землі понад залізницею та випасом своєї власної худоби. Підростаючі хлопці та дівчата одне по одному

спершу тимчасово працювали на Білогривському крохмальному заводі, згодом в комуні, а ще пізніше, коли завод і комуну перемінили на колгосп, в колгоспі. Там, на Білогривському хуторі одружувались та осідали. Під час німецької окупації до них на хутір перейшов і Іван з дружиною та залишком родини.

5. Трохим Матвійович Сірик, років 55.

Трохим, молодший син Матвія. В царській армії зламав ногу, залишаючись калікою з костуром. Одружився через каліцтво старшим з молодшою за себе на 10 років подоловчанкою Мотрею Грибачівною. Мали п'ять дочок і одного сина. Осінню 1919 р., відступаючи денікінці його і дружину побили шомполами; переховуючи коней і своє життя, він застудився і через це осліп на одно око, після довгої і тяжкої хвороби. Використовуючи Трохимову хворобу, комсомолец Федір Кравченко спершу навів злодіїв і ограбував його, а згодом вирішив заволодіти господарством, підпаливши хату з наміром, що в пожежі згорить ціла родина.

Восени 1929 року померла, по тяжкій недужі, його дружина, залишаючи четверо недорослих дітей сиротами. Він знав про немилосердя москалів ще від діда Федора. Москалі козацькими кістками — казав він — загатили болота над Невою і „прорубали вікно” над Балтиком до своїх спільників злодіїв-варяг на Британському острові, а малолітнього тоді батька Матвія продали в кріпаки. Звірства москалів білих і червоних знав з власного досвіду. 12 березня 1930 року Трохима розкуркулили і переселили на другий кінець хутора, в Хомишину хату, разом з родиною Петра Платоновича, але на Соловки не вивезли. Поскілки я особисто чув розмову з тодішнім головою Воронізької сільради Шекерою та пізніше зауваження його брата Іллі Калиновича, то можу зробити такий висновок: після усунення з голови Воронізької сільради жида Драгеля, розкуркулення у Вороніжі сповільнилось, а новий голова сільради Іван Шекера не спішився з висилкою розкуркулених, даючи їм можливість роздуматись і втекти з Вороніжа. З Трохимом Іван служив в одній частині

царської армії, тому, як солдат, над солдатом змилювався.

Хата була нова, недобудована, куркульського типу, в 1933 році перевезена і добудована для контори колгоспу ім. 2-ї П'ятирічки. Господарство середняцького типу розібрано на потреби колгоспу і школи та власного користування Павла Хомича Радіонова.

Трохим у 1933 році помер з голодного виснаження в трупарні Воронізької лікарні. Діти пережили голод і під час німецької окупації були на окупованій німцями території. Син Грицько, втікаючи від большевицьких переслідувань, емігрував до Канади.

6. Порфирій Миколайович Бабак. У 1927 році було йому 30 років.

Хата і господарство новозбудовані, середняцького типу. Одружений з вороніжчанкою Корополівною Софією (Сонькою). Мали двох синів, старшого Михайла, молодшого не пам'ятаю імені. Порфирій був активним хуторянином і членом комнезаму. Весною 1927 року, коли Порфирій вертався з воронізького ярмарку, на узліссі (коло Дуба) його невідомі мені особи арештували і під Дорошенковим хутором в лісі розстріляли. За твердженням хуторян, Порфирія вбили агенти кримінального розшуку влади за відмову співпрацювати, по твердженню влади його вбили повстанці Ващенко за співпрацю з кримінальною розвідкою. Я особисто переконаний, що Порфирія вбили агенти влади, щоб залякати хуторян. На підтвердження такий факт: восени 1928 року „зłodії” вдерлись через стріху хати і пограбували вдову, а влада навіть не прислала міліціонера, щоб хоч занотувати випадок. Михайло, мій ровесник і друг, твердив, що „зłodії” тільки все порозкидали в коморі і хаті. Сонька походила з дуже бідної родини і в неї не могло бути якогось вартісного приданого. З Порфиром вони ще не загосподарились. Що в бідної вдови можна було вкрати? Стару спідницю?

Агенти влади шукали за якимись записками Порфира, бо він був добре письменний, а його брат Іван мав чималу збірку книжок.

Весною 1931 року свекор забрав Соньку з дітьми до себе, хату і двір комусь винаймали, не хуторянам, десь до 1937 року. У 1938 році хати ні двора на тому місці більше не було.

7. Іван Миколайович Бабак, років 30.

Старший брат Порфирія. Одружений з хуторянкою, сусідкою Одаркою (Дашкою) Харитонівною. Мали дочку Гальку і двох менших синів. Обидва хлопчики померли від запалення горла (кіру) незадовго перед смертю брата. Зразу, після смерті брата, Іван продав двір, а хату переніс на тестів город.

8. Іван Іванович Бабак, років 35.

Хата новозбудована, середняцького типу, господарство бідняцького типу. Одружений з хуторянкою Коломійцівною Дунькою. Мали трьох синів: Олексія, Василя та Петра (Петрая). В революції був представником (уповноваженим) Українлісу. В основному з братами та хуторянами „розробляв” на противній стороні шляху Пискунівщину. Обробітком землі не займався і не мав коня, скільки я пам’ятаю. Був активним пайовиком і учасником Білогривського кооперативного товариства, що будувало школу, кооперативу та крохмальний завод. Від 1928-го року Івана Івановича ніколи не було дома. Старший син Олексій, мій ровесник і друг, але про батька завжди давав виминаячу відповідь — батько працює. У 1942-му році його дружина Дунька казала мені, що перед німецькою окупацією Іван працював в місті Тіткине на цукроварні, там мав іншу дружину, Олексій та Василь були також з батьком, а вона та Петрай жили та живуть з того, що виросте на городі та видоять з корови.

9. Пилип Іванович Бабак.

Молодший брат Івана і навіть одружений з близькою родичкою Іванової дружини, Коломійцівною Катериною Яківною. Мали двоє дітей, старшу дочку Любу і сина Володимира.

Хата новозбудована, середняцького типу, двір бідняцького типу. У Білогривській кооперативній крамниці проторгувався і мусів продати корову, щоб по-

крити недобір. Під час голоду 1932–33 років працював у Крелевецькому торгсині, звідкіля і попав у в'язницю чи табір примусової праці. Останнього разу я бачив Пилипа з Катериною живими і здоровими у вересні 1941 року, коли мене бійці-червоноармійці затримали у фронтовій полосі біля річки Єсмані і привели в штаб дивізії, що містився в їхній хаті.

10. Іван Бабак —

криворотий, мав спаралізовану одну сторону обличчя. Батько Івана, Пилипа, Антона та Юхима. Хата покрита бляхою куркульського типу. Двір і господарство, включно з землею, також куркульські. Помер 1927 року, залишивши вдову з двома неодруженими парубками. Антін та Юхим поодружувались з Дубов'янками 1930 року, з батькової хати зробили дві мешкальні квартири, прорубавши двері. Для матері зробили помешкання в дворі з комори.

До Антона, як спадкоємця батька по старшинстві, влада стала придиратись і в 1931–32-х роках Антін відбував щось з рік примусової праці за невиконання хлібозаготівлі.

У 1934 році за експортний податок влада продала двір, включно з коморою, де мешкала мати, stodолу, худобу та сіни від Антонової половини хати. В 1942-му році хата була замешкала, але хто там мешкав, Антін та Юхим з родинами чи тільки їхні родини — не знаю. Одно певне, що до 1941-го року Антін і Юхим до колгоспу не належали.

Десь до 1926 року в Бабаковому саді, над шляхом, стояла стара хата бідняцького типу з напів розваленими хлівами. Кому вона належала і хто в ній мешкав — не пам'ятаю. В ранньому дитинстві на Новий рік засівальником я застав у цій хаті гурт чоловіків, що за заставленим їжею та пляшками столом зустрічали Новий рік. Між ними були відомі мені брати Іван та Пилип. Один з незнайомих, у військовому однострої, зацікавився мною та, довідавшись чий я син, похвалив мене, що я найраніший і найкращий засівальник та обдарував мене дуже блискучим гривенником. З радо-

щів за такий дар і з побоювання не згубити скарбу, я повернувся додому. Від батька довідався, що мене обдарував гривенником Бабак — добрий, великий та розумний чоловік. Чи цей Бабак у військовій однострої був сином Івана, чи з іншого роду хуторських Бабаків — не знаю.

11. Порфирій Маковець, років 35–40.

З дружиною мали дві дочки. Старшу 1915 чи 1916 року народження, молодшу 1924 або 1925 року народження. Хата середняцького типу, господарство — бідняцького.

Після розбиття повстанців Ващенко в березні 1928 року, Пирощинське лісництво найняло лісником, на місце заарештованого Стегнія, невеликого на зріст, худощавого москалика, що завжди ходив у виношеному військовому френчі (курті) з такого ж росту тендітною дружиною. Нового лісника дружину хуторянки прозвали „кізочкою”, вона хуторянок кликала „мадам”. У Порфира вони винайняли мешкання і до хуторян обоє відносилися ніби не вороже, але в січні 1930 року хтось підпалив Порфирів двір і хату. Деякі хуторяни запевняли, що від залізниці хтось стріляв, попереджуючи хуторян, щоб не гасили, інші це твердження заперечували, мовляв, це тільки вибухали лісникові та, можливо, ще залишені від революції Порфирові, набойі. Скільки в цьому правди, не можу сказати, але Порфирове господарство згоріло дощенту. Порфир з родиною поселився в місті Шостці, а лісника з дружиною не стало в лісництві.

12. Олексій Миколайович Коломієць, р. 30, (Котигорох).

Хата і господарство середняцькі, але, скільки я пам'ятаю, не мав коня і обробітком землі не займався.

У час революції „промишляв” з дубовицьким „батьком” Шубою, звідтіль і походить його кличка (Котигорох). З села Дубович взяв собі і дружину — Котигорошку. Мали двох синів, Олексія та Петра.

Олексій, хоча переважно перебував дома, але батька ніколи „дома” нема — казали сини. З Олексієм ми ровесники і я багато разів був у їхній хаті, тож знав

чи бачив, що батько дома, але однаково „батька нема дома” — твердили хлопці.

Котигорошка робила „на весь хутір” добру самогонку. Принаймні до 1936 року до Котигороха і його господарства влада не придиралася і він в колгоспі членом не був. У 1938-му році Котигорошка „продала” владі телиці за два велосипеди для синів. Не встигли хлопці на ті велосипеди добре роздивитись, як невідомі особи прийшли вночі і забрали їх. Частина з велосипедів знайшли в стозі сіна в Терещенковім лісі. Осіб, що заховали в стозі частини, взявся вислідити Василь Павлович Вареник з декількома комсомольцями з хутора Васильківщини, декілька разів я сам натикався на їхню засідку, особливо коли вони стежили за прибуттям пасажирських потягів но. 71 та 72 на розїзд Пирощині. Осінню того року озброєні люди обступили хату Василя Павловича і зажадали опустити її всією родиною так, як були одягнуті, без ніяких клунків у руках, або згоріти разом з хатою. Родина хату залишила, як вимагали озброєні люди, не потерпівши фізично, а хату і двір ті запалили, все згоріло на попіл. Василь Павлович мені особисто говорив, що він знає — хто були ті озброєні люди і за що його господарство спалили, але я не знаю, щоб за це когось з хуторян заарештували. Влада допомогла Василю Павловичу збудувати хату на хуторі Копань. 1942-го року я заходив до Котигорошки перевідати про сина Олексія, якого призвали в армію восени 1938 року і від 1941 року вона не мала про нього відомостей. Петро був дома, а Олексія батька і тепер не було дома.

13. Олексій Коломієць (Близькорукій), років 35-40.

Як його по батькові звали, не пригадую, тим більше, що він на хуторі не мав ближчих родичів, братів або сестер. Хата і двір старої будови середняцького типу. Землю обробляла його дружина. Мали двох синів: Василя — нар. 1920 року і меншого років на два, ім'я його не пам'ятаю. По професії Олексій — майстер парових котлів і слюсар. Активний учасник Визвольних змагань — гайдамака.

Останній раз я бачив Олексія восени 1936 року,

коли він у мене декілька ночей ночував, переховуючись від арешту. Працював він тоді неофіційно на Шосткинській торфорозробці, ремонтував парові котли торфомішалок. У 1934 році Олексієве господарство розпродали, залишаючи одну хату. Під час німецької окупації дружина й діти мешкали на хуторі у власній хаті. Що сталось з Олексієм, відомостей не маю.

14. Мирон Семенович Мокрогуз, років 50.

Хата середняцького типу, господарство — бідняцького. На прожиток родини заробляв переважно теслярством. Належав до комнезаму і деякий період був його головою. Перша дружина померла під час пологів, залишивши йому новонароджену дочку Оксану в 1918 році. Вдівцював, мабуть, років з десять, а одружившись з подоловчанкою — знову йому не пощастило. Після перших пологів дружина стала почуватись нездоровою, але за те обдаровувала щороку новою дитиною.

У 1933 році, незважаючи на Миронове соціальне походження і сімейні обставини, влада його, як і решту хуторян одноосібників, обтяжила непосильним податком. Це означало: плати податок в термін до безкоштовності, поки не продадуть господарства, за недостатку ще присудять примусову працю, або записуйся „добровільно” в колгосп. Суцільна колективізація мусить бути завершена. Ціль оправдує засоби — гасло, яким тоді користувались московські большевики. Мирон Семенович був з розумніших хуторян. Не чекаючи терміну виплати і розпродажу, записався до колгоспу. Весною 1942 року Оксану німці забрали на працю до Німеччини, а в червні того року німецькому Гестапо большевицьке підпілля видало Мирона Семеновича на смерть.

Мирона Семеновича, з około трьома сотнями інших сіверців, розстріляли і закопали в дворі Шосткинського хемічного інституту. За смерть Мирона Семеновича несе персональну відповідальність, за німецької окупації, „хазяїн” Шосткинської торфорозробки і начальник поліції Андрій Корж, як він тоді офіційно називався.

В большевицькому підпіллі він відомий як комісар партизанського загону А. С. Корчик (див. ст. 605.).

15. Тиміш Мокрогуз, років 25.

Хата і господарство старої будови, бідняцьке. Тиміш мав якісь фізичні хиби і помітно штигулькав на одну ногу. Жив із старою матір'ю, старшим парубком. У 1934 році продали за податок його господарство, включно з сіними біля хати, після чого записався в колгосп.

16. Семен Ворона, років 55.

Хата новозбудована середняцького типу, господарство старе, бідняцьке. Одружений з Кузьменківною з хутора Пирошини. Мали двох синів — Миколу та Грицька і на 10 років молодшу дочку.

Семен у поміщиці Гудимихи був дворовим чи лановим, напевно не скажу. Як говорили хуторяни, Семен покинув економію тоді, як з неї вже нічого не залишилось — останнім. Належав до комнезаму і одним з перших вступив в члени відділу ім. Заповіт комуні та був першим і постійним конюхом відділу комуні, потім бригади колгоспу.

Микола був призваний у Червону армію 1937 р., а Грицько 1938 року. Осінню 1940 року Микола повернувся з армії та одружився з Радіонівною Понькою. Весною 1941 року Миколу знову покликали до армії. Під час німецької окупації про обох братів відомостей не було.

17. Грицько Демидович Сердюк (Грицун), років 35.

Хата і господарство середняцького типу. Одружений, в сім'ї було 5 або 6 дітей, найстарша дочка Дунька, народжена 1920 року. В 1931 році Грицька засудили за невиконання хлібопоставки. На який термін — не знаю. Осінню 1932 року Грицькову сім'ю пограбували двадцятитисячники з запасу харчових продуктів. Зимою повернувся хворий Грицько з примусової праці до голодної родини і незадовго помер. У 1934 році вдові за невивплату податку влада продала частину двора, коня та дрібнішу худобу, після чого вона

записалася до колгоспу. Працювати в колгосп ходила тільки Дунька та молодша її сестра. Грицькова вдова, вірна присязі батькові свого чоловіка, що не стане повно кріпаком, до колгоспу, символу нового кріпачтва — працювати не ходила, принаймні до 1938 року, про що я знаю від хуторян.

18. Іван Сердюк, років 60.

Хата новозбудована, двір старий середняцького типу. Іванова дружина померла десь перед 1920-м роком. Єдина дочка була в той час засватана. Іван узяв за дружину, чи можливо тільки як господиню, старшу воронізьку дівчину з сестриним сином, батько якого — царський солдат-батареєць демобілізувався у Вороніжі в час революції. Які між цим солдатом, сестрами та Іваном були особисті (інтимні) справи — докладно не знаю. Все, що мені відомо, Іван згодився записати половину господарства на цього хлопчика — Івана Кремзу.

У 1934 році, коли влада оподаткувала обох Іванів експортним податком, вони обидва записалися до колгоспу.

У 1936 році Іван Сердюк офіційно одружився з Кремзиною тіткою і обое вони всиновили Івана Кремзу. Так на хуторі появився Іван Іванович Сердюк.

Старий Іван з дружиною померли 1940-го року, через невеликий проміжок часу молодий Іван, того ж таки року одружився з Савченківною Настею. За німецької окупації Іван працював бригадиром, доглядаючи за хуторським відтинком шляху.

19. Бабак (Калатушник).

Як мені пам'ять дописує, хата була новозбудована, міського типу. В революцію, до 1921 чи 1922 року, в ній поміщалась хуторянська школа („продовольствие отряди”), її використовували як збірний пункт при збиранні харчів з хуторян. В 1928 р. хати на цьому місці більше не було.

Бабак, правдоподібно, з царського офіцера став червоним командиром і за свій вчинок соромився хуторян, бо коли в 1932 році приїздив до сестри, що

одружена за Семеном Радіоновим, перебував у неї напів легально, прилюдно на хуторі не показувався. Мій батько його навідував і він батькові написав листа до голови ЦВКУкраїни Г. Петровського. Батько з тим листом їздив два рази до Харкова, але його там навіть до того ЦВК близько не підпустили. Від дочки Бабакової іншої сестри, що була замужня за вороніжцем на Дубині, тобто його племінниці, я мав відомості, що дядько в Москві заарештований в справі Тухачевського.

20. **Дмитро Бабак** (Калатущник), брат вище згаданого Бабака, років 45.

Хата і двір старої будови, середняцького типу, але господарювання Дмитра бідняцьке, прямо сама природа поставила в таке положення. З природи він був малорослий і малосильний. Тож скільки наснаги, стільки й роботи. До його дружини природа була щедрішою щодо росту і огрядности, а особливо щодо плodючости. У Дмитра з дружиною, як у народній приказці — що кутя, то і дитя. Скільки в нього було всіх дітей, не докажу; знаю, що по черзі після шести дочок сьомим був син Іван з 1919 року народження, між меншими також не було хлопчиків.

Приблизно в 1927 році, після чергових пологів, померла його дружина. Дмитрові порадили взяти дубов'янку, саме таку, яка для нього найкраще надавалася: сирота, що виросла між людьми, доглядаючи їм діти, — буде і за Дмитровими доглядати. Безплідна, тому її чоловік прогнав. Дмитрові більше дітей непотрібно. Одружившись Дмитро з нею, до року вона його обдарувала, як і попередня, дочкою.

У 1931 році, коли влада в додаток до грошового податку прислала розпорядження про хлібопоставку, Дмитро, довго не роздумуючи, запряг коня, поклав на віз борону та плуг, посадив ще з півдесятка менших дітей і поїхав до колгоспу.

Там йому кажуть, що потрібно спершу написати заяву до правління колгоспу про бажання вступу. Дмитро на те:

— Приймайте так, як є — коня, воза, плуг та бо-

рону і ось цей папірець на хлібопоставку, а я дітей заберу та догодою до нового врожаю, або залишу дітей тут, а сам поїду конем, завезу хлібопоставку державі, а ви їй завезіть дітей, хай влада годує їх моїм хлібом. Інакшої заяви і виходу для мене з родиною нема.

Звичайно, Дмитро вимагану заяву підписав, старші дівчата почали ходити до праці. Іван, закінчивши четверту класу в 1933 році, пішов працювати до колгоспу. Дмитро на колгоспному подвір'ї, від підписання заяви, бував тільки два рази на рік: восени приходив взяти коня виорати город на зяб та весною засіяти город. Дмитрові дівчата довго в дівках не засиджувалися, а Івана в 1939 році призвали до Червоної армії.

21. Петро Сердюк, років 50.

Хата і господарство — кращі, середняцького, але до куркульського типу ніби неможливо зарахувати.

З дружиною мали двох синів — Пилипа з 1914 року народження, Федора — з 1917-го. Дочка була багато молодша від синів.

Петро був останнім вибраним хуторянами уповноваженим хутора. Навіть в такому небезпечному періоді, як заколоти 1905 року і революція 1917–20-х років, хуторяни кожний по своєму чи групами реагували на події, воювали, „промишляли”, не заторкуючи спільних інтересів хуторян, значить — між собою не ворогували.

Школа на хуторі існувала, поскільки існує хутір. Хуторяни, замість віднаймати в когось частину хати під школу, мали намір збудувати окремий будинок. Коли ніби-то заспокоїлось революційне розбурхання, хуторяни вирішили збудувати школу з залишків старої хвоїни Давидівщини. За будівництво школи взялись Симанцьові сини з дядьками Воронцями та зятями, хуторяни згодилися і обрали уповноваженим Симанцьового зятя Макара Ілліча Радіонова.

Правди затаювати непотрібно, Симанцьові хлопці з дядьками та зятями взялись за діло досить енергійно, рубали хвоїну, звозили колоди, продавали непридатне (гілля, вершини тощо), складали гроші на оплату теслярів, пильщиків, столярів... Але до цього примінили

жидівську формулу економії: з одного кінця клали, а з другого їли. Поки клали, дотіль їли, перестали клас-ти — нема що їсти. До 1928 року купа колод та роз-пиляного матеріалу не більшала, школи не починали будувати.

Восени 1928 року на загальних зборах хуторян, особливо між жінками зчинилась „ціла революція” і, замість комнезама і соціально чистого перед владою, обрали поважного і статечного хуторянина Сердюка хуторським уповноваженим. Симанці, щоб примиритись з хуторянами, запропонували перенести школу із старої хати Івана Радіонова до нової хати Миколи Савченка.

Під Петровим наглядом школу закінчили будувати вліті 1931 року.

Після голодного 1933 року, Петро став занепадати на здоров'ю, Пилипа покликали до Червоної армії, а з Федора ще господар був ніякий. В 1934 році Петра оподаткували експортним податком. Влада приїхала розпродувати Петрове господарство, а Петро на лаві ще навіть не охолов. Влада не має часу зглядатись на трупи, слъози, людське горе... Потрібно поспішати по драбині соціалізму до вершків „щастя” трудящих — комунізму. Розпродали, розтягли Петрове господарство, заки вдова спромоглась з хуторянами похоронити Пет-ра. Петрова вдова з дітьми записалася до колгоспу. Пилип, повернувшись з армії, пішов працювати стрі-лочником на залізницю. Під час німецької окупації, вже одружений, перебував на хуторі. Федір мабуть був в Червоній армії.

22. Андрій Яковлевич Коломієць, років 30.

Хата нова, середняцького типу, двір і господарство — бідняцького. Андрій, середній брат трьох братів Яковлевичів, активних учасників Визвольних змагань. Весною 1918 року московсько-большевицькі загони, вті-каючи по залізниці перед наступом Сірої Дивізії, на-магались збомбардувати господарства їхнього батька з „бронепотягу” (льокомотива та декілька залізних вуг-лярок-піввагонів), вистрілили (на ходу) декілька невлуч-них гарматних стрілен і втікли.

Під кінець, чи вже після революції Андрій мабуть змінив погляд або, щоб замаскуватись перед владою, належав до комнезаму і одружився зі своячкою комуніста — „батареяця” Новика. (Новик залишився у Вороніжі з демобілізованої царської гарматної частини.).

В 1934 році влада розпродала тільки частину господарства, після чого Андрій записався до колгоспу.

Під час змагу німців за переправу через Єсмань, німецьке гарматне стрільно влучило в Андрієву хату, відбило йому ногу і запалило хату. Під час німецької окупації з родиною мешкав у Вороніжі. Перед німецькою владою робив заходи, щоб, як відшкодування, йому дозволили розібрати і перевезти у Вороніж контору колгоспу, колишню Сірикову хату. Я запротестував, що з волі Сірикових нащадків його хата в слушний час мусить залишитися для школи хуторян хутора Васильківщини. Андрій також зі мною згодився.

23. Максим Яковлевич Коломієць, років 30, молодший брат Андрія.

Максим з родиною, старою матір'ю та двома старшими сестрами мешкав в старій батьковій хаті, якого вона типу — мені тепер навіть тяжко уявити. У 1937 році, коли я ближче приглядався цій хаті, це була купа старих будов-прибудівок. Де саме була властива хата — мешкання для людей, а де був хлів для худоби — не розібрався. Думаю, що Максим так „нагородив” від видючих очей влади.

Максим в цей час все ще рахувався одноосібником. Я зайшов до нього, переписуючи хуторян для Воронізької сільради на податок. За ним рахувалось щось вісім гектарів землі і город; хата, господарство і тварини рахувалися за матір'ю та сестрами. Мати і дочки були членами колгоспу. Обидві дочки працювали, залежно від потреб ремонтної бригади залізниці. Якщо там для них не було праці, ходили працювати в колгосп. Максимової дружини я не знав перед тим, бо вона не була хуторянкою, а дітей-школярів ще не мали, але вона мене знала добре. Коли я сказав їй, що переписую для сільради та потребую, щоб Максим по-

дав мені відомості та розписався, вона напосілася на мене, як шуліка на курку:

— Ти чому взявся їм допомагати, сяким-таким та хуторян зі світа зживати? Тобі мало того, що матір і батька в сиру землю загнали передчасно, як собачат непотрібних викинули, голодом заморили. Геть мені з обістя, з моїх очей. Не вистачає всякого наброду. Тільки подумати, хто примазався до їх!

Виштовханий нею аж на шлях, я там хотів їй роз'яснити, що хтось мусить це зробити і тут нема ніякого гріха.

— Геть звідсіль, зійди з моїх очей! Максим за землю не воював і землі в них не прохав. Дали, хай заберуть тепер назад, як забули — де, отам на Пуховім (піщаний пустир).

Я для певности перевідався в Андрія Яковлевича і в своїй книзі записав: господаря нема дома, місце перебування невідоме; земля не оброблена. Господиня від підпису відказалась.

Де перебував Максим та які засоби до життя мала його родина, я також напевно не знаю.

На цьому хуторі ще, окрім Максима, було два одноосібники — старі чоловіки Харитон та Полікарп Симанці. Можна припускати, що їх залишили через синів Полікарпа або через старість Харитона, але чому влада не конфіскувала Максимової землі або сам Максим від неї не відказався? Хіба що це має якийсь зв'язок з тимчасовим приймаком молодшої сестри Марії.

1931 року влада прислала на хутір уповноваженого для „викачки” (вивозу) хліба від хуторян червоного партизана, комсомольця, розбишаку, п'яницю, старого парубка — байстрюка старої вдови Богомазики з хутора Дідовщини. Високий і сухий як тичка, Богомаз прийшов на хутір з мисливською рушницею на плечі і вселився до старої Яковихи спершу на постій, а згодом у приїми до дочки Марії. Про Богомаза хуторяни знали і, замість хлібозаготівлі стали „накачувати” Богомаза горілкою. Восени 1932 року влада на

хутір прислала бригаду з двадцятитисячників і ці в хуторян не тільки „викачали” хліб, але й позабирали буряки, цибулю, поперекидали діжки з квашеною капустою та пообливали нафтою. З собою забрали і Богомаза. Весною Марія повила дитину.

Старшого Максимового сина Івана я зустрічав 1944 року пожежником при німецькій жандармерії в Потсдамі під Берліном.

24. Трохим Яковлевич Коломієць, років 45.

Хата і господарство старе, бідняцьке. Старший син в родині Якова — Трохим, як і його брати, в час революції не воював (за землею). Працював постійно в ремонтній бригаді на залізниці. За невиконання хлібопоставки чи якогось податку відбував в 1932 році примусову працю, після чого його не взяли назад на залізницю працювати, він був примушений вступити до колгоспу. Хто була його дружина і чи мали вони дітей, не пригадую.

25. Олександр Миколаєвич Коломієць, років 60.

Хата і двір середняцького типу, безземельний. До революції працював жандармом на станції Конотоп. Як царському вислужникові, по революційній філософії, йому не належалося працювати ні на фабриці, ні заводі, ні одержати землю. Утративши службу, щоб утримувати дружину та сина, купив коня і обробляв хуторянам землю за половину. Коли не стало землі і в хуторян, заробляв на прожиток в Пирощинському лісництві, рубаячи ліс, вивозячи колоди до залізниці для відвантаження, вантажив вагони колодами, розкорчовував вируб... 1933 року померла його дружина, син Петро ще не доріс до одруження. Олександр взяв якусь молодицю, що втікла під час транспортування чи вже з заслання з півночі, за господиню чи як наймичку, але його син Петро чогось цього соромився і навіть через це не тримався з хуторськими підпарубками. На початку 1936 року Олександра з іншими хуторянами заарештували, як „ворога” народу. Між хуторянами були чутки, що Олександра розстріляли. До

1942 року на хуторі його не було, про що я знаю напевно. Син Петро і та молодиця мешкали на хуторі.

26. Киндій Маковець.

Киндія я ніколи в своєму житті не бачив, тільки чув про нього. Два брати Маковці — Киндій та Гарасим служили в поміщиці Гудимихи не зі страху чи обов'язків за належну платню, а по совісті. Гарасим був чимсь подібним до колгоспного старшого конюха, а Киндій візником. Коли Лейбині „братні трудящі” підносили до Сіверщини на багнетах гасло „мир хижинам — війна палацам”, Киндій відправив дружину до її батьків у Вороніж, а сам з поміщицею десь зник. Потім були чутки, що москалі Гудимиху і Киндія постріляли. Киндіїв наділ землі на Гудимишиному полі обробляли брат Гарасим та хуторяни і з прибутків від цього Гарасим будував хату Киндієвій вдові. Десь в 1927 році батько, приїхавши з Воронізького базару, звернувся до матері:

— Вгадай, Мотре, кого я сьогодні бачив?

— А кого?

— Киндія!

— Казали ж, що Киндія і поміщицю постріляли большевики.

— Казали, а виходить, що не так чорт виглядає, як його малюють; виглядає, що перемелеться і мука буде. З поміщиць комісарш наробили, попідростають поміщенята та комісарченята і все по старому буде. Киндій Гудимиху тепер на кращих жеребцях возить, як колись возив.

— Я все думала, — на що Киндіїсі хата на хуторі, коли вона єдина дочка в батька. Отак колись і Гарасимів син з війни неочікувано повернеться.

Киндієва хата, середняцького типу, стояла готова до замешкання, з позабиваними дошками вікнами та дверима десь до 1931 чи 1932 року, коли її розібрали і кудись перевезли.

27. Микола Бабак (Шитік), років 55.

Хата покрита бляхою, куркульського типу, господарство середняцьке. Дружина з туги за сином Порфи-

ром осліпла. Мали трьох синів — Івана, Порфира та Сергія. Микола плекав коні кращих порід і тримав жеребця для потреб хуторян.

Молодший син Сергій, щоб не залишити батька безпорадним зі сліпою матір'ю, одружився з Марією Радіоною перед самим призивом до Червоної армії, але, перебуваючи в школі червоних командирів на Кавказі, з розрахунку на кар'єру чи з якихось інших причин там одружився з іншою. Марія, якої мати та брати були колгоспниками, поскаржилися владі. Влада, ніби-то заступаючись за покривдженою невісткою, заарештувала Миколу і при нагоді забрала жеребця та бика, але згодом виявилось, що родичі нової невістки більше важливі для влади. Микола, розгнівавшись, прогнав Марію ще перед тим як вона офіційно отримала від Сергія повідомлення про розвід, а до себе взяв Порфирову вдову з дітьми та переписав на неї все своє господарство.

Літом 1932 року Сергій з дружиною грузинкою (для хуторян всі кавказькі народи — грузини) приїздив до батька і матері і пробули на хуторі щось із місяць. Його дружина цікавилась всім: околицею, життям хуторян. Сергій водив її від хати до хати, знайомитись, приходили навіть відвідати Марію з Миколою та сином (Марія була одружена з Миколою Якимовичем Радіоновим), приходили ввечері до молоді (на колодки). Цікавилась вона працею в колгоспі, від ранішньої годівлі коней конюхами до виводу коней ввечері на пашу. Були на торфорозробці і понад Єсманню обходили обидва її береги, десь до Зарудського чи до Крутишиного. Побували на руїнах Гудимишиного господарства, Бирварової броварні на Морозівщині. Того літа я доглядав за молодняком хвойової розсади Пиротчинського лісівництва, на вирубі між Гудимишиним ярком і Морозівщиною, а тому мав добру можливість з дитячої цікавості слідкувати за їхніми рухами. Поцікавились вони також і мною. Вона розпитувала мене російською мовою, а мої відповіді Сергій мусів їй пояснювати, вставляючи навіть не-російські слова. Вона робила деякі записки.

У 1934 році за податок влада продала частину Миколиного господарства, чи вірніше тепер Соньчиного. Після того Сонька записалась до колгоспу. По записних відомостях сільради, Сонька мала на утриманні Миколу і його дружину, до того у неї десь „взялась” в 1932 році дочка. Від хуторян я чув, що ця дівчинка — Миколи та Соньки дочка.

28. Панас Бабак, молодший брат Миколи, років 45.

Хата середняцького типу, господарство — бідняцького. На війну Панаса мобілізували від молодшої дружини і новонародженої дочки. У Пінських болотах німецьке гарматне стрільно відбило йому ногу і так безпритомний він попав у німецький полон. Калікою Панасом ні революція ні пореволюційна влада не цікавились. На дерев'яній нозі, самотужки, аж у 1921 році Панас пришкандибав додому і взявся на німецький спосіб заробляти на прожиток собі і родині, купуючи свиней та худобу і перепродуючи їх живими або м'ясо хуторянам, по базарах та ярмарках.

У 1928 році влада відібрала Панасові право на голос, як спекулянтові (фактично позбавила права громадянства).

У цих роках значно зменшилося поголів'я свиней та худоби. Панас став використовувати дочку для обробітки землі. В 1931 році дочка, проти волі батька, одружилась з Дем'яном Сердюком.

Для Панаса, дружини і чотирьох малих дітей настало дуже скрутне положення. Восени 1932 року двадцятитисячники ограбували Панаса з залишків запасів харчів, поперекидавши та пообливавши нафтою квашену капусту та огірки. В зимі 1933 року Панас помер від голодного виснаження. Дружина з дітьми голод якось пережили, але до колгоспу не вступали.

29. Олександр Іванович Воронець, років 50.

Хата міського типу, господарство — середняцького. Хата і господарство покриті бляхою.

Олександр по революції служив на Шосткинському пороховому заводі. Одружений з локотчанкою, мали

сина Петра та дві молодші дочки. Старшу на ім'я Галочка (Галька), молодшої не пам'ятаю.

Під час НЕП, в одній з кімнат хати мав крамничку. Був одним з ініціаторів товариства хуторян для будови крохмального заводу, кооперації та школи на Білогривім хуторі, активний учасник будівництва. Як член цього товариства, став членом комуні ім. Комінтерна і, в ході перейменувань, членом колгоспу ім. Другої п'ятирічки. На початку 1936 року Олександра заарештували як контрреволюціонера і були відомості на хуторі, що його, разом з Олександром Коломійцем, розстріляли. Сина Петра від 1930 року на хуторі не було, пізніше не стало і Галочки.

30. Петро Іванович Воронець, років 35. Наймолодший брат Олександра.

Хата і господарство новозбудовані, куркульського типу. Одружений з вороніжчанкою Оленою Казанівською. Мали сина Петра і молодшу дочку. У час революції, правдоподібно, був активним учасником Визвольних змагань. У зимі 1935 року я з Миколою Радіоновим, приїхавши пізнім вечером до конюшні колгоспу з якогось наряду та занісши зброю в кладову, натрапили там на сідло Петра Івановича, що в той час завідував господарством колгоспу. Микола довго не міркуючи, пообривав шкіряні бочівки, дав мені заховати під полу, сам захопив подушку і сказав непомітно, бічними ворітьми, зникати з конюшні. Коли ми дійшли в Яценковий ліс і Микола розпоров подушку та висипав пір'я, я опам'ятався і став заперечувати, що сідло не колгоспне, а належить Петрові Івановичеві, а до того нас легко зловлять, бо ми останні привели коней на конюшню. Микола пообіцяв всю відповідальність взяти на себе, не мішаючи мене. До того він пояснив мені, що сідло не є власністю Воронця, а Петлюри. Ніхто за сідло і пари з уст не пустить і боятись нема чого. І правдиво, про зруйноване сідло у колгоспі не було мови, скільки я пам'ятаю, але це одна з причин, що підтверджує участь Петра Івановича у Визвольній боротьбі.

Після революції Петро Іванович з зятевими братами Савченками та двоюрідними братами Симанцями, як уповноважений Українлісу, „розробляв” Давидівщину. Був активним членом і будівничим Білогривського крохмального заводу і представником заводу для продажу крохмалю, членом комуні ім. Комінтерна, завідуючим її господарства, організатором відділу комуні ім. Заповіт на Воронцьовому хуторі .Після прилучення відділу ім. Заповіт до колгоспу ім. Другої п'ятирічки був завідуючим господарства колгоспу до арешту на початку 1936 року, разом з братом Олександром. Вліті того ж року я довідався від Миколи Радіонова, що його НКВД визивало на очну ставку з братами Воронцями, О. Коломійцем та пирошаном І. Трохименком-Пискуном.

Після Фінляндської війни Омелян Іванович Письменний був у своєї дочки Марійки, вдови по офіцерові Червоної армії, що загинув на фінляндському фронті у місті Свердловську, і там випадково зустрів Петра Івановича. Обидва вдали, що не пізнали один одного. На думку Письменного, Петро Іванович перебував у Свердловську нелегально.

Від Павла Юровича Казанівського знаю, що після війни Петро Іванович повернувся на хутір до дружини й дочки та замерз зимою в лісі, збираючи дрова на опалення. Син Петро загинув на фронті після мобілізації до Червоної армії восени 1943 року. Олександр і Петро Воронці мали ще середнього брата Андрія, професора вищих шкіл у Харкові.

Про Андрія Івановича хуторяни згадували з пошаною. В 1928 році, коли стало нам, дітям, відомо, що великий учитель (професор) Андрій Іванович дома, я з гуртом хуторянських хлопців ходив, хоч здалека подивитися на великого вчителя-професора. Ми крадькома пішли поза городами до Воронцьового саду і поприсідали за огорожею. Андрій з дружиною, в білих костюмах і капелюхах, ходили по саді і він дружині щось розповідав, показував рукою на яблуні, кудись на поле, на хутір. Ми гадали, що він нас не завважив і, зайнятий розповіддю дружині пройде мимо нас, але вони

несподівано звернули до огорожі, де ми сховалися і нам тікати вже не було як. Його дружину це втішило, мабуть, більше, як нас заскочило. Ми, зніяковівши, не могли в'яснити, чого ми тут за огорожею бажаємо, а вона не могла здержатися від сміху.

Андрій Іванович дозволив нам зайти до саду, назбирати яблук та попередив, що якщо бажаємо іншим разом навідатися до нього, мусимо прийти від шляху і попросити дозволу в котрогось з його братів. Звичайно жодний хуторський батько не дозволив би своєму „смаркачеві” йти турбувати достойного хуторського гостя.

Десь у 1936 році на хуторі були відомості, що Андрія Івановича арештували і розстріляли на донос його племінника Андрія Савченка.

31. Федір Кресанович Воронець, років 60.

Хата під бляхою, куркульського типу, господарство також куркульське. Федір Кресанович з дружиною мали двох синів — Івана та Петра, про яких я дещо подам пізніше, і глуху старшу дочку, ім'я якої не пригадую. Федора почала влада розкулачувати в 1930 році, забрали stodолу і комору на городі та коня, але з хати чомусь не виселили. В 1934 році влада продала решту господарства. В члени колгоспу не вписувався. В 1937 році хата рахувалася за його глухою дочкою, але що сталося з Федором Кресановичем і його дружиною — не пригадую.

32. Іван Кресанович Воронець, років 55.

Хата і двір куркульського типу, господарював побідняцькому. Землі багато не мав, своїм невеликим і завжди вихудлим конем не міг багато обробити. Займався перепродажем збіжжя між містом Кролевцем і містом Шосткою, але, як твердив мій батько, „Іванові Кресановичу потрібно два тижні на один зворот, коли я роблю два звороти в тижні”.

Перша Іванова дружина померла ще не за моєї пам'яті, залишивши йому сина Івана. Іван, закінчивши Воронізьку семирічку в 1930 році, кудись зник і я його більше не бачив і про нього не чув. З другою дружи-

ною Іван Кресанович мав двоє або троє малолітніх дітей.

Восени 1932 року двадцятитисячники ограбували його і родину з запасу харчів. Весною 1933 року Іван Кресанович і одно або двоє його дітей померли з голодного виснаження. В 1934 році за невиплату податку влада продала вдовині всі будівлі, крім хати. Вдова до колгоспу не вступала.

33. — Леонтієвич Савченко.

Савченко і його дружина Воронцівна, сестра Олександра, Андрія та Петра, померли в 1918 році, залишивши синів Андрія і Якова та середню дочку, ім'я якої не пам'ятаю. Хата середняцького типу, з двора за моєї пам'яті залишився був один тільки погребник над погребом.

Старшого сина Андрія забрав до себе дядько Андрій Іванович Воронець до Харкова. Як я вже згадував, як казали хуторяни, цей Андрій Савченко доніс чи посвідчив владі про якусь „контрреволюцію” дядька, у висліді чого дядька розстріляли. Скільки правди в цьому, присягати не можу, але якось на нараді в колгоспі одна зі старших молодиць Симанцівен прямо у вічі сказала: ви всі сироти невдячні, над вами зглянься, а ви й рідного дядька на смерть продасте, так, як ось Андрій продав.

Середньою дочкою опікувалися брат Микола та його дружина Настя. Вона одружилася в 1928 році з Козленком і пішла жити на хутір Курдюмівку. Наймолодшим Яковом опікувався брат Іван з дружиною. Якось в той час, як люди стали говорити про дядька і брата Андріїв Яків з хутора зник. Його дядько Іван казав мені, що Яків є з братом у Харкові.

Від 1929 року одну половину хати винаймала родина Омеляна Івановича Письменного, а другу половину відділ ім. Заповіт, комуни ім. Комінтерн для контори і нарядної.

Після з'єднання відділу ім. Заповіт з колгоспом ім. Другої п'ятирічки в 1934 році, колгосп для бригади збудував нарядну біля нової конюшні, а цю хату ціл-

ком продали від імені сиріт Письменному. Омелян Іванович Письменний втік від розкуркулення і вивозу на північ з Київщини, на Шосткинську торфорозробку, з родиною: дружиною, двома дочками і сином. Працював на торфорозробці експедитором для відвантажування вагонів з торфом. Старша дочка Марійка одружилась з червоноармійським офіцером з міста Дубов'язівки. Під час Фінляндської війни стала вдовою. Скоро знову одружилася з офіцером і вони були на окупації Литви. За два тижні перед німецькою окупацією Марійка з двома дітьми і обмудленими ногами, виснажена прийшла до батька та матері на хутір.

Під час німецької окупації Омелян Іванович їздив подивитись на свою батьківщину на Київщині, але чи повернувся до родини — не знаю.

34. Іван Леонтієвич Савченко, років 35.

Хата нова, середняцького типу, двір ще був недобудований, а господарював Іван навіть по-куркульському, бо від нього винаймали землю хуторяни для обробітку, теж землю його брата Миколи, братових сиріт та Олександра і Петра Воронців. Він над землею цих п'яти господарств був щось в роді, по-старому, економа, а по-новому — бригадира.

Одружений з вороніжанкою Проскурівною Ольгою. Мали сина і дочку. Через шлях, напроти цього відтинку хутора, був до революції щось з кілометр завдовжки і з пів кілометра завширшки кусень старої, стрункої хвоїни Давидівщини, окопаної ровом (по-хуторському канавою). У цій Давидівщині під час революції була „заканавна республіка”. Іван був одним з активніших учасників цієї „республіки” і про нього між хуторянами ходив такий переказ:

Від жида, переїжджаючого „республіканським” відтинком шляху, Іван, затримавши його, став вимагати „мита”. Жид каже:

— Нема грошей.

— Давай гроші! — каже Іван. Іван стягнув жида з воза і повів на кладовище в кінці Давидівщини.

— Молись до хреста, жидюго, і кажи — маю гроші.
Жид хреститься і молиться:

— Нема грошей, нема грошей, — каже.

Іван на жида:

— Лізь на хрест і кажи: маю гроші!

Жид на хрест лізе, а говорить своє:

— Нема грошей, нема грошей.

— Танцюй, жидюго, кругом хреста і кажи: маю гроші.

Жид танцює і продовжує:

— Нема грошей; нема грошей...

Іван довго мордувався з жидом, але таки насильно відняти в жида грошей не посмів.

Іван з братом та братовими родичами був першим членом комуні і в його stodolі комунарі мали першу конюшню.

Від 1931 року Іван працював провідником льокомотивів на відтинку залізниці Шосткинської торфорозробки.

35. Микола Леонтієвич Савченко, років 35, старший брат Івана.

Хата міського типу, новозбудована, покрита бляхою. Господарство куркульське з коморою, спеціально збудованою для крамниці. Одружений Симанцівною Настею. Мали дочку Гальку і сина Миколу.

Микола Леонтієвич, на мою думку, найпередбачливіший чоловік між хуторянами. В „заканавній республіці” він „грав” не останню дудку. Заки хуторяни бавились в „укралиліс” та будову школи, у Миколи вже були збудовані хата, двір і крамниця. Товариство будови Білогривського крохмального заводу, щоб зберегти свої капіталовклади та працю, вимушене було прикритись комунією в надії перечекати до якогось нового НЕП. Микола половину хати віддав під школу, а двір під користування комуні, сам улаштувався на Шосткинській торфорозробці завідувачем харчівні. Членів товариства — комунарів влада по одному і групами постріляла та позаганяла в „дальние места необнятой родины”. Микола за цей час набув добрий будинок в місті Шостці.

У 1938 році на торфозробці появилася жид Ткач на ніби-то неважливій посаді заступника директора по технічній частині, але Микола зорієнтувався, що це кінець прикриванням Київським торфотрестом господарювання на харчівні і торфозробці взагалі по власному вмінню. Контроля переходить безпосередньо до партійної організації і потрібно краще вступитись. Микола покинув торфозробку і найшов малозначну працю на фабричній кухні в Шостці. Дружину і сина забрав до себе, а дочці і зятеві Коханові залишив хуторську хату. Під час німецької окупації Микола, дружина, син, дочка з чоловіком та Миколина онука мешкали на хуторі.

36. Петро Федорович Воронець, років 25.

Хата середняцького типу, не повністю докінчена і хлів для корови. В 1928 році Петро повернувся з Червоної армії, одружився і збудував ці початки господарства. Коли на початку 1930 року стало видно, що батько і брат Іван визначені на розкуркулення, Петро забрав дружину і зник з хутора. У періоді між 1933 і 1938 роками Петро з родиною, або тільки дружина з дітьми мешкали в хаті з перервами. В родині було двоє або троє малих дітей.

КОЛГОСПНА САДИБА

Восени 1928 року члени і керівники товариства будови Білогривського крохмального заводу, щоб рятувати витрачений на будову капітал і працю, перетворили товариство в комуну ім. Комінтерну з відділами. Хуторяни Воронцьового і Андроникових хуторів примістили свій відділ в дворах братів Савченків і назвали ім. Заповіту. Щоб для влади виглядало, що це не тільки родинна тимчасова „лавочка”, прийняли до комуні декілька комнезамів та вдів, збудували на цьому пустопорожньому, незаселеному куску землі ворота-арку, щоб було де вивішувати червоний прапор на

свята Жовтня та Першого травня та перевезли стару комору Федора Кресановича Воронця і прибили на ній дошку з написом: „Від кожного по спроможності — кожному по потребі”. Звичайно, всі „потреби” були в Савченкових коморах за надійними замками, а ця комора так і стояла з вилинялим написом, без потреби, скільки я пам’ятаю.

Коли влада перейменувала комуну на колгосп, хуторяни все ще не тратили надії, що „вождеві” станеться якенебудь „запаморочення від успіхів” і почне ходити, як його попередник, „шаг вперед — два назад” і буде по комуні і колгоспі. При нагоді перевезли Сірикову стодолу і поставили в кінці Савченкових городів, радгосп ім. Петровського дорубував комунарам ліс Давидівщину і тут трапилася нагода дещо „непотрібне” використати на будову нового осідку колгоспу, а в першу чергу на добудову хат та дворів комунарів.

Восени 1932 року влада прислала до хуторян бригаду з двадцятитисячників „допомагати” організувати колгосп, але виявилось, що навіть тих, які перед грабуванням двадцятитисячників поспішили подати заяви до колгоспу, правління Білогривського колгоспу ім. Комінтерну відмовилося прийняти як громадян іншої сільради і іншого району. Керівництво Воронізької сільради, щоб не попасти в неласку за недогляд, організувало на хуторі Васильківщині колгосп ім. Другої п’ятирічки і з 1-го травня 1934 року перебрало керівництво відділом ім. Заповіту від колгоспу ім. Комінтерну та перейменувало на бригаду ч. 1. Напроти воріт-арки розпочали будувати осідок бригади.

Садибою колгоспу закінчувалася західня сторона Воронцьового хутора, за не-широкою полосою Ященкової дубини починався Андроників хутір.

37. Іван Степанович Сердюк, років 50.

Хата і двір середняцького типу. Господарство, після смерти батька і революції, брати Сердюки попродали і землі самі не обробляли. В родині було чотири сини і дочка.

В час революції Іван був активним учасником так званої „Андроникової республіки” і пристрасним спожи-

вачем „контрибуції” з Бирварової гуральні. Після само-ліквідації „республіки”, коли „викурюючи” батька Шубу большевики спалили гуральню, Іван пристав до комнезаму. Комнезам, окрім поміщицької землі та старих пластин з будівель, нічого більше не міг дати Іванові і він був змушений вчитись теслярувати. Це принаймні давало свіжу копійку на „риковку” (перша монопольна горілка большевиків). Від надмірного вживання горілки в нього виникла виразка на шлункові (катар шлунку).

У 1928 році він вступив в члени комуні, але регулярно працювати вже не міг. В комуні і пізніше в колгоспі, з огляду на його родину, Івана тримали на штатній посаді бригадира теслярської бригади.

Старший син Іван, як активний комсомолец, допомагав владі розкуркулювати і „викачувати” хліб та податки від хуторян, за що його влада винагородила посадою завідуючого харчівнею Воронізької кооперації. За рік Іванового керівництва кооперація змушена була ліквідувати харчівню, як нерентабельну, щоб не судити Івана за недбальство. Недостачу грошей Іванів батько поручився виплатити, якщо Іван повернеться мешкати до батька і буде працювати в колгоспі. Іванові не було виходу і він погодився, а парторг А. Божок, з огляду на Іванове комсомольство, влаштував його обліковцем на дві бригади, що давало йому щось около 30 трудоднів на місяць. Іван десь за пів року заплутав колгоспний облік. Комсомолка Мотря завагітніла, він ограбував колгоспну касу на три сотні з лишком карбованців і втік.

Батько продав останню корову та заплатив Іванів борг кооперації і колгоспу. Мотрині батьки заопікувались Мотрею і вона далі дівувала. Я особисто чув від його батька, що Іван працює на сірчаних копальнях в Сіцилії. Була це правда, чи тільки залякування молодших комсомольців, не підтверджую.

Про молодшого сина Миколу опишу, як окреме господарство.

38. Андрон Степанович Сердюк, років 55.

Хата нова, не добудована і належно не накрита, середняцького типу, двір — бідняцького.

В Андрона і його дружини було троє дітей: Федір, Наталка та Іван. Андрон — старший Іванів брат, а різниця між ними була та, що він, замість іти вчитись теслярувати, завів пасіку, а старший син Федір примусив батька забути, що в минулому була „контрибуція”, а тепер появилась „риковка”.

Федора покликали в Червону армію, з пасіки Андрона Степановича було користі, як з козла молока. Андрон став з Іваном спільно працювати в теслярстві, а потім з ним пристав і до комуні. Наталка в 1937 році вийшла заміж на хутір Білогривий. Іван в 1941 році, під час німецької окупації, одружився з Буриминою Одаркою. Восени 1942 року партизани Ковпака заарештували Івана і забрали з собою в рейд на захід. З села Чапліївки ще були відомості, що Іван був арештований, але ще живий.

39. Іван Климович Радіонів, років 35.

Хата і двір новозбудовані, середняцького типу. Одружений з сусідкою Параскою Радіонівною. Мали одну дочку. Іван, старший син Кліма Кириловича, із двома молодшими братами Федором та Грицьком мали свої господарства подалік від шляху над дорогою, що йде від шляху через хутір Дідівщину до Придеснянського шляху. Батько заздалегідь побудував синам господарства і одружував їх на готові господарства.

Клим Кирилович бажав мати за дружину Іванові таку дівчину, яку сам вимріяв, і засилав сватів щось років із два до більше десятка дівчат, але дівчата через його невеликий зріст і неповороткість Іванові відказували. У сусідки, вдови Іванихи, дочка Параска мала „око” на Івана ще від того часу, як вони обое пасли разом худобу і Іван не мав упередження до Параски, але біда в тому, що Клим Кирилович не любив „на перехід” вдови, а разом з нею і дочки. Одержавши, як казали на хуторі, „дюжину гарбузів”, Клим Кирилович одружив Івана з Параскою. Параска, щоб віддячитись свекрові, намовила Івана записатись в 1928 році до комуні.

40. Федір Климович Радіонів, років 30.

Хата і двір новозбудовані, середняцького типу.

Одружений в 1928 році з Маковцівною Марією. До 1938 року мали шість синів. Після продажу батькового господарства в 1934 році, з дружиною записалися до колгоспу.

41. Грицько Климович Радіонів, років 25.

Хата середняцького типу, двір недобудований. Грицько, повернувшись з Червоної армії 1930 року, поспішив одружитись і відійти від батька „на всякий випадок”. За дружину мав дубов'янку Дуньку, мали одну дочку.

Коли проминула хвиля розкуркулень в 1930 році, Грицько, як і багато хуторян, надіявся, що на цьому і закінчиться, тож взявся добудовувати господарство. В ночі, „позичаючи” колодку на вирубі, поховзнувся, колода впала на ногу і перебила її. У 1934 році Грицько з дружиною записалися до колгоспу і взяли до своєї хати батька з родиною.

* * *

Від дороги, що вела до Наддеснянського шляху, понад шляхом було старе хуторянське кладовище, що займало з чверть гектара. Рядом з кладовищем з пів гектара старого саду і два гектари городу Івана Кириловича Радіонова.

Напроти саду був ряд старих верб і старий колодязь з журавлем. Між рядом верб і садом, площею біля гектара, був майдан, над яким стояла стара комора з широким ганком, а збоку саду stodola. По віці верб, колодязя і кладовища можу припускати, що це було місце постою для чумаків і подорожніх за давніх часів, запасом харчів і води для людей та худоби.

У час революції тут хуторяни мали „Андронівську республіку” під керівництвом Івана Кириловича Радіонова.

Від верб через шлях була загорожа-„рогатка” для збирання мита від подорожніх, під вербами стояла похідна військова кухня-харчівня „республіканців”. В коморі містився „штаб”. Стодолу використовували на склад запасів зброї, а сад і кладовище для прикриття „рогатки” і втечі, коли шляхом надходила якась біль-

ша військова частина. У 1932 році комору розібрав на дрова воронізький колгосп ім. Серпа і Молота, стодола ще стояла напів розкрита, скільки я пам'ятаю. — У 1934 році колгосп ім. Другої п'ятирічки поставив в саді хату Павлові Хомичу Радіонову.

42. Павло Хомич Радіонів, років 30.

Хата розпроданого дубов'янина, середняського типу, перенесена сюди в 1934 році, двір недобудований з залишків Т. Сірикового двора. Говорити про Павла ніяк не можливо без згадки про його матір Хомиху. Це вона, як колишня покоївка якоїсь дубовицької поміщиці, по своєму зрозуміла „свободу” революції:

— Не стало „баринь” — покоївки мусять бути „баринями”. І в ролі „барині” почала в сім'ї „видавати” накази: переробити хату на палац, розвестись з своїм чоловіком Хомою і тому подібне.

Старший син Петро і невістка не тільки не заважали виконувати примхи старої матері, але, відійшовши, забрали з собою батька Хому. Хомиха, не вважаючи це за програну, одружилася меншого сина Павла з своєю племінницею Горпиною, пропаганду сусіда Грицька Бурими про комуну розсудила також на свій розум і „наказала” Павлові вступити до комуні — і то не до цих „голодранців” Симанців та Воронців на хуторі, а таки в „справжню” комуну на хуторі Білогривім, звідкіль їй пришлють спершу „справжню” покоївку, а згодом як „баринню” покличуть видавати розпорядження. Комуна — це та сама економія, у розумінню Хомихи, не може існувати без „досвідченої барині”, яка вміє видавати „розпорядження”, а вона якраз і надається на це, бо, як покоївка, навчилася від „барині”.

Коли їй в 1930 році запропонували переселитися до Т. Сірикової хати, Хомиха, незважаючи на заперечення старшого сина Петра, що тільки тимчасово, „наказала” Павлові переселитись. Коли в 1934 році колгосп вирішив з Сірикової хати зробити контору для колгоспу, завідуючий господарством колгоспу Петро Іванович Воронець добровільно взяв на себе обов'язок

допомогти Павлові Хомичові; він стару Хомину хату продав на дрова Білогривському крохмальному заводу, а за ті гроші купив на розпродажі хату в селі Дубовичах, її перевезли та склали, вирахувавши з Павла трудовні.

Павло та Горпина мали тільки одну дочку, решта дітей скоро померли після народження.

43. Олександр Петрович Радіонів, років 35.

Хата і господарство новозбудовані, середняцького типу. Одружений з вороніжчанкою Тетяною, мали дві дочки, старшу також Тетяну, а меншої ім'я не пам'ятаю.

Олександр, демобілізувавшись з царської армії, цікавився тільки своїм господарством і своєю родиною. Дружина, як і він, роботяща, обробляли землю, доглядали господарство. У неділю чи свята Олександр і Тетяна не виходили на колодки поговорити, провести час з сусідами. За господарюванням їм не було часу, навіть виводити коней на ніч на пашу в Олександра не було часу.

У 1934 році Олександрове господарство і сіни від хати влада продала за „невиплату” податку. До колгоспу Олександр відказався вступити. Працював лісорубом в Пирощинському лісництві, до і під час німецької окупації.

44. Петро Якович Радіонів (Туманщук), років 65.

Хата під бляхою, господарство в загальному куркульського типу.

З дружиною мали двох синів — Олександра та Івана і одну дочку, одружену за вороніжцем. На хуторі не було таємницею, що Петро — незаконний син Туманського поміщика.

У 1928 році Петра Яковича влада позбавила права голосу, а молодший син Іван, зорієнтувавшись до чого йде, поспішно збудував собі хату й двір на кінці хутора і відділився від батька та намовив його продати коня і відказатись від землі, подаючи за причину непрацездатність через старість. Ця розважна порада си-

на Івана спасла Петра Яковича від розкуркулення та дальшого переслідування владою.

45. Романиха Радіонова-Піднебесна, років 45.

Хата стара, бідняцького типу, двір і господарство також бідняцькі.

Залишивши дружину, сина Павла, дочку Одарку та (ще ненароджену) дочку Проньку, Роман пішов до царської армії і загинув на фронті.

У час революції дубовицький махнівець „батько” Шуба, щоб не платити контрибуції з Бирварової гуральні і „розвалити республіку” з середини, використовував молоду вдову Романиху і підсунув їй приймака, а „республіці” провокатора Піднебесного. Піднебесний своє завдання виконав і голову „республіки” невідомі люди вбили на Різдво 1919 року під хутором Білогривім, коли він їхав з дружиною до тестя в гості. Головування „республікою” перебрав Іванів брат Клим Кирилович і „республіка” далі існувала, контрибуцію Шуба далі мусів платити.

Восени того ж року Шуба, через Піднебесного намовив „республіканців” допомогти йому захопити місто Кролевець від денікінців, в заміну повного перебрання в посідання „республіки” Бирварової гуральні і майна, що його зуміють „республіканці” награтувати за 24 години. Пропозиція „республіканцям” видалась реальною і корисною. Клим Кирилович повів „республіканців” на Кролевець, але тільки там виявилось, що Шуба заманив їх у пастку. Кролевець в той час уже був зайнятий большевицькою дивізією, що прийшла з Курська через Путивель, а Шубині агенти сказали большевикам звідки чекати наступу. Спасла „республіканців” від винищення тільки незорієнтованість большевицької охорони залізничного мосту на річці Реті, якої большевики не встигли повідомити і вона прийняла „республіканців” за Шубиних „червоних”.

З походу на Кролевець не повернувся тільки Піднебесний, залишаючи Романиху з ненародженим сином Іваном.

Революція, окрім сина Івана та ще більших злиднів,

не принесла Романисі нічого більше. Син Павло не бажав братися за господарство, „комсомолів“, а гроші, які заробляв, допомагаючи „розробляти“ Давидівщину, пропивав. З того, що сама напорала на полі та що Одарка заробила за літо, пасучи хуторську череду, му- сіла жити і утримувати родину.

Павло, як комсомолец, пристав у члені комуні і намовив до цього сестру Одарку. Романиха деякий час противилась тому, але далася намовити дочкам, що краще працювати разом з людьми в комуні як пасти череду.

Восени 1929 року Павла покликали до Червоної армії. Романисі, як найбіднішій вдові на хуторі, з най- старішою хатою, в 1930 році влада пропонувала пере- йти до хати Т. Сірика, а у 1934 р. Клим Кирилович пропонував, щоб вона відкупила від влади його хату. Романиха в обох випадках відмовилася.

У 1934 році на Романиху зглянувся Петро Іванович Воронець і через Білогривський крохмальний завод для неї набули дві комори (від такої хати як у П. Х. Ра- діонова вона також відмовилась). З одної комори Ро- маниха збудувала собі однокімнатну хату, а другу да- ла синові Павлові на хату.

46. Семен Семенович Радіонів, років 55.

Хата і господарство середняцького типу. Одруже- ний з Бабаківною (з Калатущників). Мали двох синів — Івана та Сергія.

Семен був мобілізований до царської армії і пора- нений на фронті, через це він часто хворів. Господар- ство втримувалося завдяки справності і праці дружи- ни. До Семена Семеновича і його родини в 1931 році приїздив брат дружини Бабак, про якого я вже згаду- вав під ч. 19. Це, мабуть, він порадив сестрі і зятеві вступити до колгоспу, бо скоро по його від'їзді Семен Семенович з родиною записався до колгоспу без на- тиску влади.

47. Наум Семенович Радіонів, років 60.

Стара хата і двір Наума напроти неї по другій сто- роні шляху. Ця новозбудована хата і двір середняць-

кого типу, збудовані його синами Миколою та Грицьком.

На мій погляд Наум Семенович взагалі господарством не цікавився і обробітком землі не займався, а з яких джерел він утримував себе і родину до революції — не можу довести

Одружений з Лупиківною з Гречкиного хутора. З дружиною мали чотирьох синів — Михайла, Миколу, Грицька, Івана та дочку Машку. Наум і дружина малорослі; він один з Радіонових хуторян не тільки прізвиськом, але й вдачею нагадував москаля-кацапа. На протязі існування „республіки” Наум був її незмінним кашоваром. Після перебрання „штабу республіки” комнезамом, він ще і для комнезамців в ряди-годи кашоварив. Він і в гадці не мав, щоб привчати синів обробляти землю. Михайло мав вчитись кравцювати, Микола — чоботарювати, Грицько — теслярювати, а Івана брати мусіли вивчити на вчителя. Михайло одну зиму був у Вороніжі, навчаючись у кравця, але там пристав до комсомольців, покинув науку і влаштувався на Терещенській станції стрілочником, там і одружився з Коханівною. Микола комсомолів на хуторі. Батька не послухав, щоб вчитися чоботарювати, а взявся обробляти землю, „розробляти” ліс та будувати хату. В 1930 році Миколу призывали до Червоної армії. Його на господарстві заступив Грицько. Поки Микола повернувся з армії, Грицько хати не докінчив.

Повернувшись з армії восени 1933 року, Микола примусив батька і брата Грицька вступити до колгоспу, сам влаштувався стрілочником на роз'їзді Пирощині і взявся докінчувати хату. На початку літа наступного року Микола з батьковою родиною переселились у недобудовану хату, залишаючи стару хату братові Михайлові і його родині. Скоро по переселенню в нову хату, Наум пішов у Займу по маслюки і там на молодій хвйці повісився. З Іваном, потім з Грицьком, та з Миколою я був у близьких хуторянських, а то й навіть у товариських відносинах, то про причину його смерті не чув більше, як лише „батько повісився через Миколу”. Але з власних спостережень і деяких мені

відомих обставин можу припускати, що Наумові хтось з хуторян допоміг вмерти — повіситись, попереджуючи Миколу за далеко посунену його співпрацю з владою в ролі донощика. Микола служив у спеціальній частині НКВД біля Астрахані і був в боях для придушення повстань тамошнього населення (басмачів), з чого був дуже гордий. Сам був малописьменний, тому приходив до мене диктувати дописи до Шосткинської районної газети („Зоря”), йому за ті дописи платили досить високий гонорар. Не менше два рази на рік їздив до Москви, привозив крам і продавав досить відкрито, влада його не зачіпала. На добудову хати досить відкрито брав колоди з лісницького вирубу і лісництво за це його до відповідальності не притягало, хоча закон „за розтягування державної власності” з червня 1932 року до всіх інших примінювали суворо. У 1936 році був на „очній ставці” з заарештованими за контрреволюцію хуторянами — братами Олександром і Петром Воронцями, О. Коломійцем та І. Трохименком-Пискуном.

Микола бажав одружитись з дівчиною з доброго роду і я з ним сватався в розкуркулених добрих знайомих нашого роду. У Пилипа Метли ми сватали дочку Олю, у мого двоюрідного брата Андрія Бабака дочку Маньку. В обох випадках батьки і дівчата дали згоду, але коли про ці сватання стало відомо на хуторі, в обох випадках відказали, а Андрій навіть переказав через мою сестру Катерину, щоб я його більше родичем не вважав. Ми ще сватались у двох вороніжців, також розкуркулених з таким самим вислідом. Восени 1938 року Микола таки одружився з вороніжчанкою з Покрівщини, яка була вивезена з батьками на північ у 1930 році і якимсь чудом не загинула разом з батьками та по восьми роках скитання прийшла до тітки у Вороніж.

На курси трактористів колгосп посилав тільки краших ударників-колгоспників. Микола працював на залізниці, але коли йому забажалося в 1937 році бути трактористом, колгоспне управління, не заперечуючи,

послало його на курси, відмовляючи навіть молодим комсомольцям.

Під час німецької окупації Микола влаштувався лісником Дубовицького лісництва, де в лісах були крівки партизан. — Микола з дружиною мали трьох синів.

Грицька призвали до Червоної армії восени 1935 року і він відбував військову повинність біля Києва. По демобілізації пішов до школи залізничників і працював дижурним на станції Димер. Під час німецької окупації прийшов на хутір, заопікувався матір'ю та сестрою і відділив їх від брата Миколи, зробивши з хати двоє мешкальних приміщень. Мати на початку 1942 року померла, Грицько залишив сестру і пішов у прийми на хутір Жуків.

Іванове бажання було стати письменником під псевдонімом Володимир Єсманський. По скінченні Воронізької семирічки в 1932 році, він залишився працювати при семирічці секретарем і дописував до районної газети („Зоря”), куди його і запросили на посаду коректора вліті 1933 року. Потім він працював редактором польового листка в радгоспі ім. Петровського. По ліквідації радгоспу, Іван працював в Ямпільській районній редакції. З яких міркувань, я напевно не докажу, але в 1937 році напередодні виявлення „афери” Тухачевського Іван порадив шосткинській районній газеті „Зоря” покликати мене працювати в редакції. На третій день моєї праці мене покликав редактор газети і сказав, щоб за 10 хвилин не тільки в редакції, але і в Шостці сліду з мене не залишилось. Вертаючись з Шостки, я на Терещинській станції довідався з московських газет про арешт Тухачевського.

Іван з Ямполья також зник. У 1939 році Іванова мати показувала мені фото Івана в однострою курсанта літунської школи. Іван перебував на Далекому Сході під чужим прізвищем.

48. **Трохим Іванович Радіонів**, років 25.

Хата нова, недобудована, середняцького типу. Двір

розпочали будувати, напів збудовано хліви, на які накидано, замість покрівлі, соломі стіжком.

Трохим одружився в 1928 році з Кліма Кириловича дочкою Мотрею, чим добавив тестеві, окрім його синів, турботу будувати хату і господарство зятеві.

Замість сіней, біля Трохимової хати була нап'ята буда, прикидана соломою, замість хлівів — декілька конусоподібних стіжків соломи. Таким у моїй пам'яті залишилося Трохимове господарство. Після розпродавання тестя, в 1934 році Трохим вступив до колгоспу.

В Трохима з Мотрею було двоє малих дітей, були це хлопчики чи дівчатка — не пригадую.

49. Грицько Бурима, років 50.

Хата під бляхою куркульського типу. Хліви і двір огорожені шалівкою навсторч, дах на хлівах також шальований. Господарство, включно з хатою, занедбане, частково з порозкриваним дахом.

Два брати Бурими — Юхим та Грицько переселилися на хутір з села Тулиголови десь після заворушень 1905 року. З якої саме причини Грицько занедбав господарство і ворогував з хуторянами та навіть дітям забороняв товаришувати з хуторянськими дітьми, не відомо. З цілої його родини одна тільки дочка Галька ходила до хуторської школи і крадькома від батька приходила до нас бавитися.

З дружиною Грицько мав семеро дітей — Мелашку, Івана, Гальку, Павла та ще трое менших, яких я не тільки імен не знаю, але і бачив тільки звіддалі на подвір'ї через звалені ворота.

До Білогривської комуні ім. Комінтерна Грицько пристав одним з перших і для прикладу іншим віддав навіть останню корову, залишаючи дітей без молока десь аж до 1934 р. або навіть до 1935 р., коли влада „мудрого батька” Йоськи видала постанову про забезпечення колгоспників коровами-телятами, забраними від тих колгоспників, в яких, після голоду в 1932–33 роках, залишилися ще корови.

З Грицька дійсно був прикладний комунар. Неділя, свято чи будень — він і старший син Іван ранком ішли до комуні, син попереду, щоб батько бува не

збився зі стежки, а батько за ним, читаючи газету. Таким порядком вертались ввечері з комуні додому.

Останні згадки про Грицька Буриму залишилися в мене з 1937 року. Іван тоді перебував в Червоній армії. Мелашка до батькової родини ще придбала нешлюбну дитину і продовжувала доглядати корів в Білогривському колгоспі та там у когось мешкала. Галька кудись зникла і з родиною не мала зв'язків, Павло на мотузку випасав „забезпечену мудрим батьком-вождем” корову, що мала напевно наступного року отелитись. Грицько все ще ходив працювати до Білогривського колгоспу, але без провідника — Івана газети читати не було як. Для нього також трудодні стали нормовані. Пропаганда пропагандою, а на трудодень потрібно виконати норму, значить — працювати. На половині хати вже не було бляхи. Двір і частина хлівів світили „ребрами” — шалівку, хвіртку, ворота і двері зужито на опалення. У вікнах позалишалось не більше як по дві шиби, решта позабивані дошками або позатикані ганчірками з соломою.

50. Юхим Бурима, років 55.

Хати фактично Юхим не мав. Мешкав він з родиною в буді, в якій в більшій частині була кузня, а в меншій, розміром приблизно 5 x 10 метрів, приміщувалась родина.

Хату і двір він розпочав будувати куркульського типу, але це все стояло недокінчене і напів розкрите.

Юхим був лагідної вдачі і не дуже вдалий коваль. Одружений старим парубком з багато молодшою за нього, веселою і привітною дружиною Одаркою. Мали дочку — також Одарку і сина Василя. Юхим мав гектарів три садиби і до нього, як до безземельного, влада до 1934 року не придиралася. Дружина обробляла ті три гектари, а він робив хуторянам сапи, ножі і тому подібне.

У 1934 році влада оподаткувала Юхима експортним податком як підприємця. Приїхали продавати Юхимове господарство, а в нього, як кажуть, ні кола ні двора (Юхимова недобудована хата і двір від кузні були на

яких не менше 100 метрів, а продавці і купці були воронізькі, а шосткинські не здогадались). Продали Юхимову буди-кузню, розвалили її. З обсмалених дощок покупці не мали ніякого хісна, але Юхимову родину залишили без даху над головою.

Після розвалення буди-кузні Юхим вступив в кол-госп і обладнав частину хати на приміщення рідні.

Дочка Одарка під час німецької окупації одружилася з Іваном Андроновичем Сердюком і, по всій правдоподібності, в 1943 році стала вдовою (Івана заарештували Ковпакові партизани). Василя я зустрічав у Потсдамі під Берліном — пожежником при німецькій жандармерії.

51. Іван Петрович Радіонів, років 30.

Хата і двір новозбудовані, середняцького типу.

Іван повернувся з Червоної армії 1927 року, одружився з грушанкою Пузинівною і плянував залишитися на батьковому господарстві та опікуватися старим батьком і матір'ю. У 1928 році, коли батька влада позбавила права голосу, Іван намовив батька відказатися від землі і розпочав будувати собі окреме господарство. При пологах померла йому дружина, залишаючи сина Василя. Іван, довго не горюючи, взяв собі за дружину Кіриченківну з Вороніжа. Коли в 1930 році прийшло до розкуркулення, у старого Петра Яковича вже не було ні землі ні скоту, тому його, як старого і безземельного, викреслили зі списку на розкуркулення.

Восени 1932 року, коли на хуторі появилися двадцятитисячники грабувати хуторян, Іван, використовуючи розположення свого господарства, через огорожу до сусідів Сердюка переносив запаси харчів у Глухівський район. Двадцятитисячники поперекидали йому квашену капусту та огірки, а основні запаси харчів збереглись „за кордоном”. У 1933 році Іван, посіявши озимину переважно на землі Дубовицького лісництва, подав заяву в новозорганізований колгосп на хуторі Васильківщині. Цими заходами Іван з родиною і батьками найкраще з усіх хуторян пережив голод 1932–33 років і зберіг господарство від розпродажу в 1934 році.

Окрім сина Василя, Іван з дружиною мали ще дві дочки.

* * *

Пів метра від Іванового господарства була межа Воронізької сільради і Шосткинського району. Далі понад шляхом кілометрів зо два тягнулися Вольжин і хутори Бруховецького.

Продовжуючи далі описувати хуторян, я перейду на північно-східню сторону шляху.

52. Хома Якович Радіонів, років 65.

Хата і двір старі, бідняцького типу. Одружений з дубов'янкою Хомихою (імени Хоминої дружини не знаю, а на хуторі її інакше на кликали як Хомиха). В Хомихи була дочка перед одруженням, яка за моєї пам'яті вже була одружена на Дорошенків хутір. Син Петро звався Хомичем, але я особисто сумніваюся, чи він був дійсно Хоминим сином. Павло був без сумніву син Хоми. Чи Хомиха мала замір стати „баринею”, коли одружувалась з Хомою, про це не знаю. Але в час революції, коли „настала” свобода і не стало родовитих „баринь”-поміщиць, Хомиха забажала замінити їх. Старший син Петро одружився і забрав батька від матері на своє господарство. Про сина Павла я вже згадував під ч. 42.

Хата Хоми Яковича була збудована ще за молодих літ його батька, розміром приблизно 9 x 9 метрів, з трьома чотиришибковими вікнами. Хомиха, „ставши” баринею, наказала Павлові й невістці відгородити для неї світлицю і кухню та в її світлиці побільшити вікно, прорубати та вставити друге — так, щоб вона безпосередньо зі своєї світлиці мала нагляд за невісткою на городі і подіями на шляху. Частина хати, залишена синові та невістці, залишилась з одним вікном, тому була напів темною, до того стара черемшина своїм гіллям над цією частиною хати зруйнувала покрівлю, від чого прогнила стеля. Павло з Горпиною, щоб не привалилася їх стеля, поставили чотири підпірки.

У цій Хомишиній „палаті” 12. III. 1930 року влада примістила дві наші родини: дядька Петра Платоно-

веча з дружиною і трьома дорослими дочками і мого батька з чотирьом дїтьми. В хаті не тільки місця для спання, але й добре повернутись не було де, коли всі збирались ввечері, чи під час непогоди.

Батько з цієї причини відіслав мою молодшу сестру Гашку в няньки до Коноплі на Білогривий хутір, мені і собі випросив на ночівлю куток у хаті Кліма Кириловича. Старші дівчата примирилися з долею і вирішили виходити заміж за першого ліпшого, хто посватає. Дядькова Сашка одружилася по неволі з Плясом на хутір Гарячий, сестра Катерина з Романом Окальником на хутір Хрещатик. Дядькова Нюрка, виплакавши своє горе по своєму милому Дмитрові Панченкові, згодилася одружитися з Іваном Кузьменком з умовою, що вона далі опікуватиметься батьками і молодшою сестрою Людмилою. Іван дотримав слова і забрав дядька з родиною на хутір Пирощину.

Восени 1932 р. бригада двадцятитисячників ограбувала батька не тільки зі запасів проса та жита, але знайшли — за вказівками Федорової дружини (Федір Іванович Радіонів) — замасковану яму з картоплею. 30 травня 1933 року батько помер від голодового виснаження, залишаючи нас троє малолітніх дітей, виснажених голодом. Найменша з нас — Варка вже була з опухлим животом.

У цій Хомишиній хаті нас чекала голодова смерть, якщо б восени над нами не змилювався парторг колгоспу ім. Другої п'ятирічки Андрій Божок. Божок наказав забрати нас в сторожку колгоспу і видавати нам по 20 кілограмів гречки на місяць в рахунок наших майбутніх трудовнів.

Хату і двір від імені Павла завідуючий колгоспного господарства П. І. Воронець продав Білогривському крохмальному заводові на дрова, а за одержані гроші купив з розпродажу владою хату селянина для Павла і його родини в селі Дубовичах, про що я згадував під ч. 42.

53. Петро Хомич Радіонів, років 35.

Хата новозбудована, середняцького типу. Двір нав-

мисне так збудований і утримуваний, щоб виглядав як бідняцький. Хліви і комора нові, збудовані з пластин, своїм розміром могли добре забезпечити середняцьке господарство.

Одружений з вороніжчанкою Лисаветою. Мали трьох синів — Івана, Федора та Василя.

Петро, замість лежати під вербами з ровесниками біля „республіканської” кухні, влаштувався лісником у Воронізькому лісництві, одружився з розважною дружиною, збудував хату і двір — не за рахунок „украли-лісу”, а за свою службу. Коли мати стала все більше вибагливою до батька зі своїми примхами „барині”, Петро з дружиною забрали батька Хому до себе.

Для характеристики Петра Хомича, як людини і хуторянина, найкраще буде навести його власні думки, висловлені в розмові з моїм батьком і дядьком.

Через тісноту в хаті батькові, дядькові і мені приходилося проводити більше часу на подвір'ї чи в кращу погоду на лаві біля шляху. Тому Петрові майже неможливо було нас обійти, особливо коли він приходив додому на підпитку. За вчинок матері він почувався перед батьком і дядьком винуватим і в таких випадках між ними відбувалася така розмова:

— Доброго вечора, Петре Хомичу!

— Доброго здоров'я вам, Петре Платоновичу і Трохиме Матвійовичу!

Після обміну новинами і зауваженнями про погоду, він не проминав нагоди виправдатись перед ними і вилити свої жалі.

— Я вас скільки вже разів прохав — не називайте мене Петром Хомичем. Називайте Петрушкою. Петрушка — дурак, п'яниця, нерозторопа. Я заслужив перед вами на це. Запряг кобилу і поїхав у ліс, — заховався. Розкуркулюють Сіриків та Воронців на другому хуторі, — яке мені до цього діло. І дядька рідного Петра Яковича мали розкуркулити, а щоб не бачити і не чути, Петрушка в ліс сховався. Рідній матері заманулося тепер — бути „баринею” в чужій хаті. Сини, щоб доглянути за старою матір'ю, — один ні розуму ні волі не має, а другий в ліс сховався.

Свідомо лукавити самому собі, побираєш сором тільки на себе самого, а навіть несвідомо лукавити на когось — це гріх, і то гріх непроминаючий, непростимий.

Ті, що винуваті передо мною, в очі звуть Петром Хомичем, а за очі — Петрушкою, самі себе обсмішують і викривляють свою душу. Сьогодні не сміятися, а плакати потрібно — і не в кутку, заховавшись, а на перехрестях, багатолюдно.

Я за ваші кривди і злидні більше відповідальний як ті, що від влади викидали вас з хати. Я повинен був доглянути, щоб примхи матері не виходили поза межі родини. Я перед вами тільки Петрушка-дурак, так мене і звить в очі і поза очі.

Ви до мене по колодочки не їздили (мова йде про викрадання колод з вирубів лісництва) і вам тепер колодочок не потрібно. Хай ті величають мене в очі Петром Хомичем, що ще не оброзумились. Я був Петром Хомичем та, якби не оброзумився, давно б минула кота маслянка, або давно б вже й кості зігнили...

Молодий і без досвіду, я пробував. Ось де подівся Петро Хомич, а залишився тільки Петрушка.

Показуючи на гулю під лівим оком, Петро продовжував:

— Петре Хомичу, зайдіть на чарочку.

Петро і вусом не веде, ніби не до нього й мова.

— Дурак Петрушка, обійдемось і без нього.

Повечоріло, коня в хомут і по колодочку. З колодочкою — дорога потрібна, а на дорозі Петро Хомич з берданочкою (рід мисливської рушниці, яку видавало лісництво для лісників) на плечі.

— Уступись з дороги!

— Скинь колоду.

— Уступись, дурний Петрушко!

— Скинь колоду.

Прикладом обрізана в морду. (Обрізан — гвинтівка з надрізаною цівкою.).

— Там, на дорозі під Давидівщиною, Петро Хомич зник, а залишився — Петрушка. А берданочку завісив в коморі на цвях, її закопувати, як обрізана, в землю

не потрібно. Петрушці берданочку видали і він на неї документ має.

Був час, коли не обрізаном, а таки цілою рушницею, з багнетом потрібно було орудувати, тоді не було часу та бажання, а більше розуму. Під вербами варили кашу, а в Давидівщині „укралилісу”. Каша і „укралиліс” існувати в безконечність не можуть. Це в їх занадто розумні голови не влазить. Якось обійдемо. Як ти розумною головою обійдеш, коли перед вирубом ділянки дерева перерахували і в кубатуру перевели (деревину, помірявши, перерахували на кубічні метри).

Він хвійку зрізав. Кличе: — Петре Хомичу, розмірте — будь ласка. Розмірили, порізали, записали, контора гроші за роботу виплатила, за грошики пів літри купили і він знову кличе: — Петре Хомичу, зайдіть на чарочку.

Петрушку п'яного за ворота випроводили. Хай іде дурак спати, а самі коня запрягли та по колодочку.

Петрушка чарочку пив, але розуму не пропив, він знав, що так буде, ще тоді як хвійку любували і підрубували. Петрушка і помітив її списати. Петрушка все спише і прийде час, що Петрушку спишуть. Вас списали і тих, кому ще сьогодні колодочки в голові, спишуть. Треба було попередньо подумати як до такої лихої години не допустити, коли прогавили, то пепер потрібно застановитися як цю лиху годину разом пережити.

— Але досить. Лисавета буде на мене знову гніватися, що я вам і так у ваш гіркий борщ свою гіркоту доливаю.

Я переконаний, що Петро Хомич був найчеснішою людиною для хуторян і йому та його родині моя пошана.

Останній раз я бачив Петра Хомича з дружиною біля Воронізької семирічки весною 1943 року, коли вони провозжали сина Федора на рабську працю до Німеччини. Зустрівшись, ми втрійку між натовпом роз-

плакалися — так, що не було спромоги довідатись про Івана та Василя.

54. Микола Якимович Радіонів, років 18.

Хата міського типу під бляхою, з приміщенням на крамницю. Двір з двома коморами. За двором ще третя комора і двоє приміщень на вовночесальну машину і пшонянку.

Микола, найстарший син Якіма Кириловича і його дружини Марії, був батьками розпещений змалку. Батько Миколи був найбагатшим чоловіком на хуторі. Окрім згаданого господарства, у Вороніжі близько цукроварні ще мав садибу і двоквартирний дім. Після вбивства брата Івана агентами анархіста Шуби на Різдво 1919 року, братову дружину Гапку, сестру його дружини, з сином Василем, забрав до себе за няньку для сина Миколи.

1927 року Яким Кирилович помер від пістряка (рака), залишаючи дружину і п'ятеро дітей — Миколу, Михайла (Олександра), Сашка, Йосипа і дочку Ганну. 1928 року вдову Марію влада позбавила голосу. Племінник Василь Іванович в цей час закінчував Воронізьку семирічку і був передбачливий та розсудливий хлопець. Щоб рятувати тітку і матір, порадив їм обом записатися до колгоспу ім. Серпа і Молота як дві окремі родини. Після закінчення семирічки Василь продовжував науку. Він пішов до школи ФЗУ при Шосткинському заводі ч. 9, Микола (йому тоді було 18 років), як один з працездатних в родині, мав ходити працювати до колгоспу. Микола ще ніколи нічого не робив і цьому спротивився. Василь, щоб задовольнити Миколу, поробив заходи перед владою і колгоспом, щоб хату на хуторі записати на Миколу, а хату у Вороніжі на тітку Марію і матір. Колгосп ім. Серпа і Молота, використовуючи родинні непорозуміння і випереджуючи хуторянських тоді ще комунарів, забрав для колгоспного користування двір, комори, вовночесальню, пшонянку та стодолу.

В літі 1930 року Воронізька цукроварня підготовлялась до відновлення виробництва цукру і для мешка-

невих приміщень адміністрації забажали конфіскувати будинок вдів Марії і Гапки, як незамешкалий. Колгосп ім. Серпа і Молота дав згоду заступитись за вдів як своїх членів, але з умовою, що вони негайно переселяться до Вороніжа і трудоспівні члени родин братимуть активну участь у роботі колгоспу. Вдови переселилися, але працювати в колгоспі фактично не було кому. Василь працював вже майстром на заводі но. 9, Михайло учився десь в Москві, Сашкові було тільки 12 років, а старшим жінкам від місця замешкання до садиби колгоспу було понад два кілометри дороги. Незважаючи на заперечення колгоспу, в вересні 1930 року влада конфіскувала для цукроварні половину будинку. На копанні буряків в колгоспі Марія застудилася. З цим і припинилась участь у праці колгоспу обох удів. Влада і колгоспне керівництво порозумілися між собою, колгосп виключив вдів з членства за те, що не брали участі в роботі, а влада сконфіскувала решту будинку і виселила обох вдів з хати як нетрудовий елемент.

Матір, тітку, Сашка, Йосипа та Ганну Василь забрав до себе в місто Шостку.

1934 або 1935 року я мав вістку, що Гапка, Марія і Сашко померли в 1933 році. Йосип і Ганна були з братом Михайлом у Москві. Микола залишився самотно, позачиняв віконниці на вікнах, замкнув двері і так сидів у хаті як бурсук у норі до пізньої весни наступного року. На початку літа Миколу стали зауважувати пізнім вечором, як він з чикменем на плечі (чикміль — сукняна одіж з башликом — чехлом, яку хуторяни надівали поверх кожуха, вибираючись в дорогу) через город ходив у напрямі ліса Займи. Примхи Миколи знали сусіди і ми, діти, тому ніхто на Миколу не звертав уваги. Вибує — то, можливо, і оброзумиться. Але на наслідки сусідам не потрібно було довго чекати.

Одного погожого ранку Марія Радіонова, чи вірніше — Марія Бабак (див. ч. 27), повідчиняла віконниці, помила вікна, позагребала накидане сміття біля дверей, вирвала бур'ян навколо хати...

Вранці другого дня Микола, як ніби це він робив

і перед тим, пішов разом з хуторянами працювати до колгоспу.

Вкортці після нового 1932 року, Марія обдарувала Миколу сином Василем.

55. Павло Романович Радіонів, років 20.

Хата без сіней, в 1934 році перебудована з комори, про що я вже згадував, описуючи його матір Романиху. Хліва ще не мав, корову тримав у материному дворі.

На весні 1935 року нас, колгоспників з бригади, послали рубати ліс. Під час обідньої перерви біля вогнища якось зайшла розмова між нами на тему як буде виглядати соціалізм при його остаточному завершенні. Павло взявся роз'яснювати соціалізм на свій розум: Соціалізм буде так збудований і так точнісінько буде виглядати як моя хата з комори, яку мені Воронець збудував, Симанці обіцяли. Я ще тоді не розбирався що до чого, а Симанці знали. Кажуть: Павле Романовичу, тепер все буде по-новому, — запишися до комсомолу в нас. Павло послухав, записався. Кажуть Симанці: Товаришу Павле Романовичу, приходь на суботник, потрібно нарізати хвоїни для школи в Давидівщині. Школа твоїм дітям буде необхідна, а вершини тобі на хату придатяться.

У суботу і неділю Павло грів чуба, що аж шапка від пари підіймалася, у понеділок Павло приїхав по вершини, а з них на тому місці вже й гілля не залишилося.

— Товаришу Павле Романовичу, — кажуть Симанці, нема чого духом падати. Давидівщини всім вистачить, суботник — це тільки була проба — репетиція, а тепер приступім по справжньому, приходь різати хвоїну, платити будемо. Школу збудуємо і про твою хату не забудемо.

— Я не кажу, що за 300 грамів працював! Ні! Пуд за день праці або рівновартість грошима, і обід з чаркою. Такого в колгоспі і на Жовтневу революцію не сподівайся. Воронці ще й вечерю до цього добавляли. Під школу тільки-що підвалини поклали, а Симанці зно-

ву до мене: Товаришу Павле, потрібно в комуну вступити, гуртом будем гуж тягнути, комуною тобі пала-ти збудуємо.

— Подумав. Гуртом, кажуть, і батька легко бити. а в спілці з Симанцями та Воронцями навіть вітчима можна відлатати добре. Записався. Позвали до призивної комісії. Кажуть там: Тобі, товаришу Радіонів, як свідомому комсомольцеві і прикладному комунареві повинно б навіть бути соромно і згадувати про пільгу. Підеш, вірно відслужиш робітничо-селянській владі і урядові, а вони про тебе не забудуть, винагородять. В армії так само, товариш боець (воjak — прим. Г. С.) Радіонів, служи чесно трудовому народові, великим чоловіком за соціалізму будеш. Відслужиш з честю, народ про тебе не забуде, повернешся додому — народ головою колгоспу тебе вибере. Врагам (ворогам) партії і уряду не потурай. Протривайся, — в пузо штиком (в живіт багнетом), втікає — пулю (кулю) в с—ку (кулю в зад).

Пильнував я і возив тих „ворогів”, як худобу у вагонах туди, де і Макар телят не пас, три роки чесно.

Прийшов додому з армії, вам не потрібно розказувати — скільки і якого соціалізму за три роки влада трудящих збудувала. Материна хата ще більше в землю вгрузла, сестри сидять дома як перестигла редька на городі.

Не встиг добре роздивитись на мою Проньку, вона ле-ле — одружуйся. Куди мені її брати? У материній хаті і так тісно. Проньку, як на дріжджах паску в один бік випирає, а у влади і партії трудового народу нікого зі свічкою не знайдеш, щоб Павлові якось допомогти. Комуну на колгосп перейменували і тепер гуртом гужа тягнуть, кожний про свої трудовні дбає. Один Воронець якось ніби обіцянки дотримав, хоч замість хати чийсь комору постарався, Симанці про товариша Павла Романовича навіть знати не бажають. Грицько навіть коня не хоче дати. Каже: — Ти, було, свою кобилу до ушей обмудлював, а колгоспного коня за два дні заріжеш. Вистачить для тебе і без кінної праці в бригаді.

Сказав про це Макарові, а він тільки зуби вискалив: — А ти, товариш боець Радіонів, про обіцяне місце голови колгоспу мріяв. Залиши надії за брамою, входячи в обитель цю (з напису на брамах царських пересильних в'язниць — прим. Г. С.).

Павло з самого малку для Симанців та Воронців до соціалізму пилкою ліс п—вав (нецензурне слово, похідне від жіночого органу — прим. Г. С.) і при соціалізмі біля пилки жаба цицьки дасть...

У 1937 році Павлова хата з комори все ще стояла недобудована, без сіней. З дружиною Пронькою вони мали тоді трое дітей.

56. Федір Іванович Радіонів, років 35.

Хата і двір новозбудовані, середняцького типу. Федір нижче середнього росту, одружений з майже двічі вищою за нього жінкою. Її імені і звідкіля вона походила — не пам'ятаю. Вона була майже глуха, скрита і дуже ревнива за Федора. З хуторянками через чоловіка і свою, мабуть, глухоту завжди мала суперечки і злість на них. У гостині П. Х. Радіонова (моя мачуха) пожартувала з Федора. За це його дружина донесла восени 1932 року бригаді двадцятитисячників про захований батьком бурт картоплі, що і було безпосередньою причиною його голодової смерті. — Федір з дружиною мали дві дочки.

Федір став „революціонером” у 1915 році, втікши з ешелону в дорозі на фронт і щасливо переховався дома до революції. В революційний період він був — сам собі — отаманом в поблизькому лісі Займі. Займу Федір „розробляв” по своїй спроможності і подобі та вважав її майже своєю власністю ще і в 1934 році.

Восени 1933 року Іван Петрович Радіонів дав мені пуд жита на посів за мою і сестрині допомогу в праці. Петро Хомич дозволив мені виорати ділянку землі і засіяти жито в Займі. Федір, довідавшись про це, намагався викосити мое жито, мовляв, це його ділянка.

„Розробляючи” Займу, Федорові не було коли цікавитися справами хутора чи комнезамувати, але в 1931 році об'явив себе уповноваженим хутора, хоча вибраний уповноважений Петро Сердюк був у повному

ще тоді здоров'ї і від обов'язків щодо хуторян не відказувався. Хуторяни Федора ігнорували, але влада його підтримувала. Всі представники влади звертались до нього, обминаючи Сердюка. Федір одним з останніх хуторян вступив до колгоспу восени 1935 року. Федорового господарства влада не зачіпала.

57. Іван Радіонів, старший чоловік, якого я на власні очі ніколи не бачив. Батько Федора, Степана і Трохима від першої дружини та Івана і Параски від другої. У 1930 році він знову був вдівцем. Хата і двір куркульського типу.

Родичі другої дружини, білогривські комунарі, намовили його приступити в члени комуні ім. Комінтерну в 1928 році.

Коли саме і від чого Іван утратив зір, мені не відомо, до того він був фізично чи умово хворий. У його хаті я бував декілька разів, бо в цей час Параска дівувала і хуторські дівчата там збиралися на вечери. Син Іван був у Червоній армії.

В зимі 1935 року Параска одружилася з Федором Колодою, Іван одружився з Бабаківною Дунькою.

58. Антін Кирилович Радіонів, років 60.

Хата і двір середняцького типу. Обробіткою землі Антін майже не займався, землю обробляли йому хуторяни за половину.

З дружиною мали четверо дітей — Івана, Параску, Сашку та Олексія. Антін не вирізнявся великими здібностями, але для хуторян він був завжди у пригоді: був своєрідним ветеринаром — знався на хворобах худоби, викладав кабанців, баранців, бичків. Допомігав хуторянам поратися біля різаної худоби на м'ясо, винишав смухи, видублював шкіру, сукав мотузки...

У час існування „республіки” в братів був щось у роді комісара, квартирмайстра і „фуражира”. Він у своєму житті не брав у рот жодних спиртних напитків, до того не мав здібности вкрати, а тим більше вкраденого сховати.

Син Іван також вдався в батька, уявляв себе ак-

тивним комсомольцем, свою ячeyку тримав окремо від Симанців, якої сам був головою і членами, але за прикладом Симанців влаштовував суботники, де сам будував гойдалки для дітей, підготовляв вечори самодіяльності, що ніколи не відбувались, випускав стін-газету, через що і придбав кличку „бүзатыора” (московське слово, що означає плести небелиці). Свої комсомольські витрати надолужував березовими дровами з Забілівщини, через що був завжди в конфлікті з хуторами Дідівщини і тамтешнім лісництвом.

З Дідівщини Іван узяв собі за дружину Параску, свою сестру Параску одружив з братом дружини. Це припинило конфлікт з дідівцями і комсомольську діяльність Івана, але за те попав в родинні непорозуміння з батьком і з владою за невиконання хлібопоставки. У 1930 році влада засудила Івана на два роки примусової праці, а батько, щоб задовольнити невістку, прорубав другі двері в хаті і розділив хату на два мешкальні приміщення. По відбутті примусової праці, Іван пішов працювати лісорубом у Пирощинське лісництво, де працював навіть і за німецької окупації. Молодша дочка Сашка була неодружена принаймні до 1943 року. Наймолодшого сина Олексія наш спільний друг Іван Наумович Радіонів улаштував у редакції газети „Зоря”, але для влаштування на працю вимагали довідки про соціальний стан. Олексій в 1933 році намовив батька записатися до колгоспу.

Згодом Олексій працював на Шосткинському капсульному заводі ч. 53, належав до Осоавіахіму і клубу підготовки літунів. У 1939 році я мав відомості, що Олексій та Іван були кадетами літунської школи на Далекому Сході, під іншими прізвищами. Останній раз я бачив Олексія в 1936 році на так званій „Йосиповій комедії” (з’їзді колгоспників-ударників) в Шосткинському клубі ім. Карла Маркса. Олексій знав як і чому ті комедії відбуваються та як на них „впахитися”. Замішавшись між ударників, ми з ним отримали мандати делегатів і, заки справжні делегати могли посвідчити свою „вдячність” „батькові” Йосіці, ми з ним,

на підставі своїх мандатів, добре „підлаталися” у зачи-
неному розподільнику з мануфактурою і одягом.

59. Михайло Наумович Радіонів, років 25.

Хата стара, бідняцького типу, двір — середняцько-
го. Михайло — старший син Наума. Я про родину На-
ума вже згадував.

Одружитися з Коханівною Михайла заставили її
брати, коли вона була чотири місяці вагітною і Михай-
лові не було іншого виходу як привести Коханівну у
батькову хату на хутір. Згодом Михайло перейшов пра-
цювати стрілочником на роз'їзд Пирощину. Коли брат
Микола повернувся з армії, в Михайла з дружиною
вже було двоє дітей; це й приспішило добудування но-
вої хати Миколою та переселення батькової родини
в неї.

У 1935 році, при пологах з четвертою дитиною, Ми-
хайлову дружину частково спаралізувало, тому Михай-
ло був змушений покинути працю стрілочника і пе-
рейти працювати до колгоспу. (Стрілочники працювали
по 12 годин на зміну, чергуючись одну зміну в день,
другу в ночі.).

60. Карпо Семенович Радіонів, років 60.

Хата стара, бідняцького типу, двір середняцького.

Карпо в 1930 році вже був майже сліпий, його дру-
жина з молодих літ була глуха. Єдина дочка Варка з
молодих літ пасла хуторянську худобу, застудила чи
звихнула ногу — напевно не знаю, але на одну ногу
помітно шкутильгала. Варка характером і вродою була
досить приємна. Бригада двадцятитисячників не обми-
нула і Карпової родини, пограбувала з запасів харчо-
вих продуктів восени 1932 року, що й спричинило Кар-
пову смерть весною 1933 року. Опухлих матір і Варку
сусіди вирятували від смерти, коли отелилася їхня
корова.

Восени 1934 року влада, замість Богомаза, присла-
ла нового уповноваженого для „викачки” хлібопостав-
ки від хуторян, молодого шосткинського комсомольця і
він спершу винайняв в Карпової вдови місце в хаті
для ночівлі, а згодом сподобав собі вродливу Варку і

одружився з нею, і вже як родина вступили до колгоспу.

Літом 1935 року, коли стало видно, що Варка завагітніла, цей молодець зник з хутора, а у Воронізькій сільраді, де вони брали шлюб, потім Варці сказали, що про таку особу — уповноваженого, з таким прізвищем вони нічого не знають і в розшуках допомогти не можуть. На початку 1936 року Варка повила дочку. На утримання матері і дочки Варка заробляла трудоднями в колгоспі.

61. Кость Іллч Радіонів, років 25.

Хата і двір старої будови, середняцького типу. Одружений з Бабаківною Палажкою. Мали сина і дочку. Кость утримував господарство старшого брата Макара, коли той займався комнезамством, будовою школи і „розробкою” Давидівщини з шур'яками Симанцями. Коли Макар відділився і вступив в комунарі, Кость мав досить братового верховодства і залишився господарювати тільки для своєї родини.

У 1934 році, за невиплату „зобов'язань” державі, влада продала Костин двір і худобу, після чого він вступив до колгоспу.

62. Іван Кирилович Радіонів.

Хата стара, середняцького типу, де до 1928 року містилася хуторянська школа. В 1931 р. вдова Гапка продала хату і її розібрали та перевезли в Шостку. Двір був проданий раніше.

Іван Кирилович — засновник і голова Андронівської „республіки”. Його застрелили агенти анархіста „батька” Шуби на Різдво 1919 року в лісі під Білогривим хутором, коли він їхав до тестя в гості з дружиною і сином Василем. Непорозуміння між „республікою” і „батьком” Шубою були через Бирварову гуральню, що знаходилась на Морозівщині і територіально належала до Воронізької волости, значить — була на території „республіки” (хуторяни вважали і, мабуть, сьогодні вважають себе частиною Вороніжа).

Шуба був уродженцем села Дубович Туглівської волості і там він „установляв” свою анархію. З погля-

ду Андронівських „республіканців” Шуба окупував гуральню незаконно, тому „республіканці” наклали на гуральню контрибуцію. Ворогувати Шубі з „республіканцями” було небезпечно, бо гуральню „республіканці” могли легко і безкарно спалити. Щоб позбутися контрибуції, Шуба вирішив ліквідувати „республіку” зсередини, підіславши провокатора Піднебесного. Піднебесний вислідив і доніс Шубиним агентам як і коли ліквідувати Івана Кириловича — голову „республіки”. Коли це не допомогло і під керівництвом Іванового брата Кліма „республіка” була досить сильною і добре озброєною, він по наказу „батька” намовив „республіканців” наступати на місто Кролевець, де з більшовиками на них була наставлена пастка. Восени 1920 року московсько-більшевицька частина Червоної армії спалила Бирварову гуральню, очищаючи окуповану територію від різних повстанських загонів місцевого населення.

Вдову Гапку і сина Василя забрав мешкати до себе на господарство Іванів брат Яким, про що я вже згадував попередньо.

63. Грицько Воронець, років 30.

Хата нова, міського типу, двір — куркульського. Грицько, окрім двох гектарів городу, землі не мав і, після революції, десь до 1928 року, його не було на хуторі і про цей період я про нього і його господарство відомостей не пам’ятаю. На хутір Грицько повернувся з дружиною Катериною і двома малими дочками. Працював майстром залізничної вітки Шосткинської торфодобувної.

64. Клим Кирилович Радіонів, років 55.

Хата і господарство куркульського типу. Клим Кирилович і його дружина були низькорослі, проворні і занадто трудолюбиві. В родині вони мали чотирьох синів і чотири дочки — Параску, Івана, Мотрю, Федора, Проньку, Грицька, Миколу та Маньку. По смерті брата Івана, Клим перебрав керівництво „республікою”, але від зачіпки з Шубою, за смерть Івана, його здержали брати Антін та Яким. Наступом

на місто Кролевець Клим мав намір за одним махом убити двох зайців — поширити територію „республіки” і при нагоді вбити Шубу, але через випадок сам з „республіканцями” мало-що не попав в пастку.

Довідавшись про просування більшої частини московських большевиків через Путивель і Кролевець на форсування Десни в районі міста Коропа, Шуба погодився з ними на нейтральність, а інші повстанські групи, в тому числі Андронівських „республіканців” мали захопити від відступаючих денікінців Кролевець і встановити там свою владу. Про цей плян він повідомив большевиків. Большевики поспішили окупувати Кролевець і виставили охорону залізничного мосту на річці Реті і поближких залізничних переїздах. Клим Кирилович поспішив із своїми „республіканцями”, щоб випередити Шубу, і привів їх заздалегідь визначеним часом, але не шляхом до залізничної станції, а залізницею до моста, де їх охорона моста прийняла як Шубиних лояльних посланців. Це їх спасло від знищення.

Часи НЕП-у Клим Кирилович добре використав на будову господарств для синів, зятя та поширення свого господарства. Наймолодший син Микола мав залишитись на батьковому господарстві і догодовувати батька і матір до смерті.

У 1930 році Кліма Кириловича влада залишила, як батька червоноармійця (Грицько повернувся з армії восени 1930 року) і призовника (Миколу восени позивна комісія зачислила до Червоної армії, але чомусь відклали поклик до весни 1931 року). Микола відбував службу в Особой Далеко-Східній армії, його післали до школи червоних командирів, він вступив до комсомолу. Клим Кирилович, заручившись синами, не звертав уваги на пропаганду влади про необхідність вступлення до колгоспу для скорішого і повного завершення будови соціалізму, платив на час владі податки, з дочками і синами орав, сіяв свою і позалишувану хуторянами землю. У 1934 році, коли Кліма влада обкладала „експортним” податком, він сказав Грицькові написати заяву до управи сільради, що, мовляв, я — батько червоного командира Особой Далеко-Східньої Армії і

ніяким експортом не займаюся. Тому вважаю, що податок на моє господарство начислено помилково. Заяву і повідомлення про податок відіслав Манькою до Воронізької сільради і вважав справу полагодженою.

Вранці наступного дня Клим Кирилович, поспішаючи закінчити сівбу гречки, як завжди вештався по господарстві і видавав на ходу накази дочкам.

— Пронько! Запрягай коня, поклади два плуги і на Маньчиного коня збрую.

— Манько! Сідай на коня, поїдь до Грицька, хай їде з вами орати. Федорові скажи, нехай поїде по гречку...

Над вечір хата, господарство, худоба, реманент були розпродані владою і Клим Кирилович з родиною та декількома вузлами одежі і хатнього начиння залишився бездомним на другій стороні шляху, заки пізно ввечері від'їхали останні „покупці” і представники влади. Батька з родиною забрав до себе син Грицько.

За „експортний” податок влада продавала переважно в селян двори, комори, стодоли, худобу, до сіней біля хати включно. Чому на Андрониковому хуторі зробили виняток і продали хату Кліма Кириловича і Юхима Бурими — мені невідомо. Першість у купівлі мали: відділи Шосткинських заводів чч. 7, 9, 53, фабрика кіноплівки і радгосп ім. Петровського. Буримину кузню буду покупці розвалили, хату Кліма Кириловича намовив завідуючий господарством колгоспу Петро Іванович Воронець парторга колгоспу Андрія Божка по „чорному” перекупити для колгоспу (під московською окупацією за хабар можливо це зробити), а потім запропонували від колгоспу купити вдові Романисі, але вона, навчена гірким досвідом з чужим чоловіком Піднебесним та сусідовим досвідом з Сіриковою хатою, від купівлі відмовилася.

Поскільки купно хати було зроблено „незаконно”, Божок бажав збутися її з рахунків колгоспу або принаймні заселити, тому наказав мені з сестрою негайно переселитись в Климову половину хати. Клим Кирилович мені доводився далеким родичем і я Божкового наказу не послухав та уникав зустрічі з ним. Клим Ки-

рилович переказував, що він бажає мене побачити. Отже я був переконаний, що він знає про Божків наказ і бажає попередити мене, щоб я не переселявся. На побачення з ним я також не поспішав і так протягнулося щось тижнів зо два. Аж одного ранку бригадир, замість наряду, залишив мене чекати на Божка. Божок поставив до мене вимогу: до вечора переселися у Климову хату, або забирай сестру і йди до бісової матері з колгоспної сторожки. Діватись нам не було де і я вирішив спершу таки піти поговорити з дядьком Климом.

— Ти чому не приходив, як я тобі переказував? Дядько в біді, то ти про нього і думати не бажаєш. Іди, проси Божка, щоб дозволив вам переселитися до моєї хати, то можливо, хоч таким робом, половину хати не розберуть та не перевезуть хто зна куди...

Коли дядько Клим добре на мене викричався, я йому сказав — чого прийшов і що мені сказав Божок.

— Ти кажеш — Божок погрозив викинути тебе зі сторожки і колгоспу, як не переселишся до моєї хати? — перепитав дядько Клим.

— Так він мені сказав сьогодні.

— Ти дивись, — заспокоївшись роздумував в голос дядько Клим, — я грішив, що він падлюка, а він таки свій чоловік, вороніжець.

— Ну, то не стій, нема чого гаяти часу тобі і мені. Сказано переселятись — переселяйся.

За два тижні, після нашого вселення, колгосп в другу половину хати вселив Миколу Ворошила з дружиною Оксаною, розкуркуленого з села Семенівки.

Вліті 1935 року Микола приїхав у відпустку з армії і його, як командира і комсомольця, з сестрами прийняли на загальних зборах в члени колгоспу і йому, як членові колгоспу, згодом колгосп продав батькову хату. На весні наступного року я з сестрою Гашкою переселився до розкуркуленої і перевезеної хати на відділ радгоспу ім. Чубаря, після його ліквідації. В ту половину, де ми мешкали, переселився Ворошило з дружиною, а в ту половину, де вони мешкали, поселився Клим Кирилович з родиною. Вліті Микола Ворошило

купив комору у Федора Климовича і з неї зробив собі хату біля садиби колишнього відділу радгоспу ім. Чубаря.

Після ліквідації командуючого Особою Далеко-Східною Армією маршала Блюхера, Микола, відвідуючи тітку в місті Благовіщенську, „втопився” в річці Амурі. Пронька одружилася з Олексієм Мокрогузом на хутір Волжін. До Маньки Клим Кирилович прийняв грушчанського приймака Бузину.

65. Іваниха Радіонова (вдова), років 45.

Хата і двір старої будови, середняцького типу. З якої причини помер Іван в періоді головування „республікою” Кліма Кириловича, я напевно не знаю, але вдова Іваниха за смерть чоловіка гнівалася на Кліма, не зважаючи на те, що по одруженні Івана Климовича з її дочкою Параскою доводилася йому свахою.

Залишившись молодою вдовою з п'ятьма дітьми, Іваниха утримувала господарство в доброму порядку і дітей у послуші й дисципліні. Друга дочка — Марія була одружена з Сергієм Бабаком, а потім з Миколою Радіоновим, про що вже була згадка.

Син Грицько не тільки комсомольцював з Симанцями, але і заготовив дерево собі і братові Іванові на нові хати, з ними вступив в члени комуни. Відслуживши в Червоній армії, в 1932 році одружився з наймолодшою з першого покоління Симанцівною Олею і розпочав будувати нову хату у матеріному дворі. Але коли молодший брат Іван сподобав і собі Симанцівну Гальку, вже з другого покоління, Симанці забрали Грицька з Олею ближче до свого роду і там йому допомогли збудувати хату і двір. Іван, одружившись з Галькою, добудував хату, переселився в неї, залишаючи матір і старшу сестру Сашку в старій хаті. Сашка, старша від обох братів сестра, схаменулася, що може залишитися старою дівкою, хоч вони з матір'ю мають досить ще добру хату для непоганого приймака, зарискувала на багатого молодшого за себе Федора Маковця, завагітніла і примусила його одружитися з

нею. Іваниха потім перейшла мешкати до Івана та невістки, але стару хату все чомусь не продавали.

Іван від 1938 року працював стрілочником на роз'їзді Пирощині.

66. Степан Степанович Сердюк, років 45.

Хата стара, занедбана, куркульського типу. Двір і господарство також занедбані, середняцького типу.

Одружений з Мокрогузівною, мали сина Михайла і двоє менших дітей. За невиконання хлібопоставки в 1932 році влада засудила його на один рік примусової праці. Дружина послухала поради чоловікових і своїх родичів та, заки Степан відбув термін примусової праці, вступила до колгоспу. Степан, повернувшись, працював у колгоспній бригаді теслярів.

Сина їх Михайла я зустрічав у Потсдамі під Берліном. Він був пожежником при німецькій жандармерії в 1944 році.

67. Микола Іванович Сердюк, народжений 1918 року.

Хату побудував Микола з батькової старої комори в 1938 році, коли зайшла необхідність одружитися з Горбачівною Мотрею. Не закінчив будови, бо восени того ж року його призвали до Червоної армії. У 1930–31 роках Микола закінчив четверту групу в Білогривській чотирорічній школі і залишився працювати в колгоспі. В 1936 році колгосп післав Миколу на курси рахівників, де він вступив в комсомольці. Закінчивши курси, працював в колгоспі помічником рахівника. Мотря, обманута братом Іваном, не розчарувалася Сердюками — сподобала собі Миколу і одружилася з ним.

У 1944 році я з Миколою переписувався. Він був при відступаючій німецькій армії зенітником і з його листів мені було досить зрозуміло, що він свідомо пішов в полон до німців з метою боротися за звільнення Батьківщини-України від кацапської займанщини. В одному з листів він виклав мені свою філософію так: „Я пішов від кацапів зі зброєю, щоб допомогти нашому народові позбутися кацапської душоубки. Надія завела. Тепер пристав до німців. Батьківщина на цьому нічого не виграє, але і кацапам так легко перемога не

прийде. Б'ю і битиму, скільки матиму сили, вміння і можливості". Останній лист від Миколи я мав у січні 1945 р. з лічниці в Братиславі.

68. Федір Андронович Сердюк, років 25.

Хата нова, недобудована, міського типу і хлів для одної корови.

Одружений з Жуківною, ім'я якої не запам'ятав. Мали одну дочку. Після революції, до покликання до армії, Федір комсомольцював з Симанцями і заготовляв дерево на своє майбутнє господарство.

Повернувшись з армії, спротивився батькові приставати до комуні, одружився, купив коня і винайняв частину хати у свого дядька Степана для мешкання з дружиною і стайню для коня, заходився будувати хату та окреме господарство. В армії він був при якійсь моторизованій частині, де навчився обслуговувати автомашини і трактори. 1930 року продав коня і поїхав працювати механіком в радгоспі поблизу Харкова. В 1932 році забрав до себе дружину з дочкою.

До 1941 року хата стояла пустою, з позабиваними дошками вікнами. На початку вересня 1941 року німці, нартпивши на спротив Червоної армії на переправі через річку Єсмань на відтинку Писаревичі—Пирощина, переправили панцерники по греблі на Заруцькому і вийшли в тил між Андрониковим і Воронцьовим хуторами, біля Федорової хати і стрільном з панцерника запалили її.

* * *

На Федоровій хаті кінчався Андроників хутір і починалася ровом обкопана стара хвоїна Давидівщина площею около сто гектарів. У 1932--33 роках залишок Давидівщини від „заканавної республіки” і „розробки” та будови школи з двадцять гектарів дорубав радгосп ім. Петровського. Вируб хуторяни розкорчували та понад шляхом почали забудовувати.

69. Степан Іванович Радіонів, років 30.

Хата середняцького типу, в 1934 році сюди перевезена з села Дубович. Декілька хлівів без двора.

Одружений з дубов'янкою Дунькою. Мали троє ма-

лих дітей. Степан, другий по старшинстві з чотирьох синів Івана, лагідної вдачі і, що найголовніше, доручену йому працю чи розпорядок батька, братів чи бригадира в колгоспі виконував без заперечень докладно і послідовно.

Сказав батько Степанові, що замість пасти хуторську череду, мусить ходити працювати в комуні. Степан пішов туди працювати. Сказали там доглядати коні — Степан доглядав. Батько вирішив, що Степанові час одружитись, брати підшукали йому за дружину Дуньку в селі Дубовичах, Степан одружився. По одруженню Степан потім перейшов, так би мовити, під пряме підпорядкування Дуньки. Це вона відкупила у дубов'янина, що виїздив на переселення в Таврію, хату й двір та перевезла на хутір і постаралася про дозвіл збудувати господарство напроти колгоспної конюшні, щоб чоловікові близько було ходити доглядати колгоспні коні.

70. Грицько Іванович Радіонів, років 20.

Хата і двір середняцького типу, збудовані в 1936 році. Одружений з Олею Симанцівною. Мали одну дочку. Про Грицька і його родину була вже згадка в зв'язку з описом його матері. В колгоспі, як наймолодший зять Симанців, працював на менших посадах — ланковим, старшим „скиртовщиком”, вагарем, завідувачим током і т. п.

71. Макар Ілліч Радіонів, років 35.

Хата і двір середняцького типу, збудовані в 1928 році. Одружений з Катериною Симанцівною. Мали двох синів і дочку.

Макар — активний „республіканець” обох „республік”: Андронівської, як мешканець хутора, „Заканавної”, як Симанців зять. До 1928 року був представником хуторян обох хуторів перед владою, як комнезам і уповноважений. Він — один з перших організаторів відділу комуні ім. Заповіту і керівників відділу та пізніше колгоспної бригади й самого колгоспу. Найменшою посадою, яку він займав в колгоспі між бригадуванням і головуванням, була посада об'їзчика кол-

госпних земельних посідань. Під час німецької окупації займав посаду старости хуторів. Восени 1942 року партизани Ковпака, разом з Іваном Сердюком, заарештували Макара, але по переслуханнях у селі Чапліївці його відпустили.

72. Грицько Полікарпович Симанець, років 25.

Хата і двір середняцького типу, збудовані в 1931 році. Одружений з Бабаківною (її імени і кількості дітей в їх родині не пам'ятаю).

Грицько, другий по старшинстві між братами в Симанцевій родині, зі старшим братом Іваном та двоюрідним братом Петром Івановичем Воронцем, до покликання його до армії в 1926 році, творили основне ядро всіх подій, які я згадував, висловлюючись Симанці—Воронці.

Одружився в 1929 році. В колгоспі був незмінним членом правління колгоспу і чергувався посадами бригадира і об'їзчика колгоспних земельних посідань з зятем Макарем.

73. Левко Полікарпович Симанець, років 20.

Хата і двір середняцького типу, збудовані в 1934 році. Одружений з дубов'янкою Дунькою. Дітей ще не мали. До покликання до армії 1930 року Левко верховодив комсомольцями, що визнавали його керівництво як члена впливової групи Симанці—Воронці. Повернувшись з армії, одружився і активної участі не проявляв. Працював сторожем в колгоспі і доглядачем школи.

* * *

ШКОЛА — дерев'яний будинок, на кам'яному фундаменті, покритий бляхою, розміром приблизно 20 x 30 метрів або навіть і більше. Будувати закінчено восени 1931 року, але за браком вчителя перший навчальний рік розпочато восени 1932 року.

Одна клясна кімната з великими вікнами, зверненими на схід, займала третину будинку. Решта будинку займали: прихожа кімната, двокімнатне мешкання для вчителя та кімната на бюро. Для потреб родини

вчителя і запасів пального для ogrівання школи перевезли комору і частину двора Трохима Сірика, після розкуркулення.

74. Микола Мокрогуз, років 35.

Хата і двір середняцького типу, збудовані в 1931 р. Одружений з Приською Симанцівною. Окрім старшої дочки, мали інші діти, але скільки і чи були це дівчата чи хлопці — не пам'ятаю, хоча Приська найбільше з сестер Симанцівен цікавилась моєю долею і моїм поведженням. Довідавшись, що я ніби-то залицяюся до старшої дівчини, по-материнському мене висварила — приблизно так:

— Якщо ти забув хто ти і якого роду, я тобі ось цим квачем (покликала мене під колгоспну возівню, де звичайно були мазниці з квачами) всю твою дурну голову змащу. Коли ти вже нездібний знайти собі до пари дівчини, то я вирощу і віддам тобі свою дочку. (В той час її дочка можливо мала 8–10 років.). Опам'ятайся і не сороми свого роду і нас, хуторян.”

Переселившись до роду дружини, Микола вступив до колгоспу і працював старшим конюхом. У 1936 році Микола покинув колгосп і влаштувався стрілочником на роз'їзді Пирощина.

* * *

КЛАДОВИЩЕ. — Хуторянське кладовище знаходилося в розі кінця Давидівщини, поміж дуже старою хвойною, що вказує на його давнє започаткування.

75. Іван Федорович Воронець. Івана я не знав, але, беручи до уваги вік його дружини Марусі, його брата та сестри, Іванові могло бути десь около 35 років.

Хата новозбудована, міського типу. Хліви і стодола старої будови. Одружений з полтавчанкою Марусею. Мали хлопчика і дівчинку, в 1931 році.

Того дня, коли розкуркулювали мого батька, частина воронізьких підвід від'їхала далі на хутір і батько післав мене довідатися, кого з хуторян ще розкуркулюють.

На Івана Федоровича подвір'ї було з півдесятка підвід, вороніжці, ходили, заглядали по пустих хлівах

і порожній хаті, порозчинявши навстіж двері. Окрім хуторянського вчителя Семена Івановича Кривенка, я з хуторян ні в хаті ні на подвір'ї нікого не знайшов, в учителя запитати не посмів. Правдоподібно прислані розкуркулювати вороніжці довідалися від Кривенка, що Іван Федорович на хуторі не мешкає і господарську худобу попродав, скоро завернули підводи і від'їхали

Восени 1930 року я з батьком допомагав Івановій дружині Марусі обмолочувати врожай і за ці декілька днів з розмови Марусі з батьком черпаю відомості.

Пораненого Івана Федоровича родина переховувала від большевиків і денікінців. За це котрийсь із них розстріляв Марусиного батька. Саму Марусю, через Івана, заарештувало ЧеКа і її катували.

— Ось тут помацайте — показувала вона батькові — пруть від нагайки (канчука), а це — гуля від ручки нагана. Подивіться ось тут (Маруся підкачувала спідницю так високо, що — я думав тоді — ніодна хуторянка не посміла б цього зробити перед власним чоловіком), бачите, куди стріляли, але я Івана не видала. Одною грудиною тільки можу дитину годувати, вигодувала двоє і ще вигодою не одно їм проклятим на погибель і рани свої показуватиму їм з самого малочку, як оце вам, щоб не забули помститися за матір.

Після виздоровлення Іван пішов воювати і Маруся за три роки була вже втратила надію, що знову побачить Івана. Але Іван повернувся, одружився з Марусею і привіз її на хутір до батьків, збудував хату на зразок її батька в Полтаві, щоб їй не було скучно далеко від родини. Коли в 1928 році Івана і батька влада позбавила права голосу, Іван, знаючи добре московську владу, забрав Марусю і дітей до Києва. В літі Маруся приїздила допомагати господарювати старим свекрові та свекрусі.

Весною 1932 року хату розібрали хуторяни і завантажили на залізничні вагони на роз'їзді Брюловицьким. Років два пізніше розібрано хліви та стодолу, але хто їх розібрав і де вони поділися, не знаю.

У 1936 році на хуторі були відомості, що влада

нагородила Івана Федоровича орденом Червоного прапора за участь в партизанському русі під час революції, але в правдивості цього — сумніваюсь.

76. Іван Полікарпович Симанець, років 35.

Хата і двір новозбудовані, середняцького типу. Одружений з Мокрогузівною Сонькою. Мали дві дочки і сина: Катерину, Гальку та Федора.

Правдоподібно Івана мобілізували до царської армії, не даючи змоги одружитися з Сонькою, заки народилась дочка Катерина, тому Катерину на хуторі прозивали байстрючкою.

Іван — найстаріший з синів Полікарпа, по фаху тесляр. Активний учасник „заканавної республіки” та „розробки” Давидівщини. Керував самою будовою Білогривського крохмального заводу і був членом товариства будови і опісля став членом комуні ім. Комінтерну. Коли в 1930 році влада вмішалася в справи комуні і перетворила її в колгосп, Іван залишив комуну і зник з хутора. Де він перебував і чим займався — відомостей не маю.

Молодша дочка Галька в 1936 році одружилася з Іваном Радіоновим. Після закінчення хуторської чотирорічної школи, сина Федора батько забрав до себе і, мабуть, він там продовжував науку.

Під час відступу Червоної армії, хуторянські жінки, розібравши колгоспне господарство, пішли вибирати і ділити коноплі. Німецький літак, зауваживши їх, можливо прийняв за червоноармійців і почав обстрілювати та поранив декількома кулями Катерині одну ногу. В 1942 році я зустрічав Івана Полікарповича, його дружину та Катерину біля Воронізької лікарні.

77. Полікарп Симанець, років 60 або більше.

Хуторянам він більше відомий як Локотець, правдоподібно походив з села Локотки.

Одружений з Воронцівною. Мали чотирьох синів і чотири дочки.

Хата і двір не бідняцького типу, але через те, що Полікарпове господарство було аж за річкою (пересохла і засипана піском річка підходила на 300 метрів

до шляху біля початку Андроникового хутора, робила зворот і поступово зближалася до шляху; на Полікарповій садибі за 20 метрів робила знову зворот і перетинала шлях). Від шляху садиба була огорожена високим тином, між тином і господарством був місток через річку і чималий сад, від господарства була окрема дорога поза хутором, а тому від шляху господарство було дуже мало видно, заходити до нього мені не було нагоди.

Полікарпа і його дружину я також бачив тільки звіддала: він високий, з сивою великою бородою, з люлькою в роті і палицею, його дружина багато нижча і дрібніша, досить згорблена, з кошиком збирала яблука чи груші в саду.

За списками Воронізької сільради Полікарп в 1937 році все ще числився одноосібником. Переписуючи хуторян, мені не випала нагода зайти до Полікарпового господарства, бо потрібні відомості були виповнені кимось заздалегідь і листок підписаний.

Наймолодший син Павло в 1932 році одружився з Бабаківною (Калатушниковою). В колгоспі Павло чергувався посадами з зятем Грицьком Радіоновим — ланковим, старшим „скиртовщиком”, вагарем, токовим і т. п.

78. Харитон Сенченко, років 65.

Хата і двір куркульського типу, старої будови. Чи Харитонове прізвище справді було Сенченко, не можу напевно заручити. Між хуторянами все зв'язане з Харитоном було Харитонове, дружина — Харитониха, єдина дочка Одарка — Харитонівна, онука Галька — Харитонівна, зять Бабак — Харитонів Іван...

Харитон займався виплекуванням породистої рогатої худоби, тримав племінного бугая. Для обробітки землі тільки він один на хуторах вживав биків. У 1934 році з Харитонового господарства влада продала столу та комору. В 1937 році він все ще був одноосібником.

У Харитонівій хаті я був тільки один раз малим засівальником на Новий рік. Онука Галька — моя ро-

весниця і тоді ще була найближчою сусідкою, отож я, проминаючи інших хуторян, раненько попрямував засівати до її діда і баби. У дворі Харитон приласкав свого собаку і післав мене до хати засівати і до баби по гостинець. Але в світлі каганця його дружина мені здавалась Бабою Ягою, я розсипав мою пашню, задкуючи і, впавши, зачепився за віник, що чомусь лежав на підлозі. Це мене остаточно перелякало і я втік з хати, не чекаючи на гостинець від баби.

Причиною мого переполоху було те, що Гальчин батько мав „повну хату” книжок (Іван Миколаєвич мав по три полиці між вікнами на двох стінах закладені книжками) з кольоровими малюнками і портретами. В книжках були портрети самого Івана і брата Порфира (правдоподібно), портрети Гонти і Залізняка, діда Миколи Шитіка (козак в широких штанях), діда Харитона (чумак з волами), Баби Яги на костяній нозі. Взагалі в книжках було намальовано і написано про всіх хуторян і про все на світі, навіть про тих кацапів, що йдуть понад залізницею молитися до самого Бога і там по Божому велінню стають святими і царями. Нам, меншим дітям було дозволено ті книжки переглянути з великою обережністю, при умові, що переглянену книжку покладемо на те саме місце на полиці. Мої старші сестри книжки в Івана Миколевича випозичали читати і читали їх вдома вслух, а тому я так „багато” з тих книжок і „знав”, що сприйняв Гальчину бабу за Бабу Ягу.

Іван Миколаєвич Бабак поставив свою хату оподалік від тестевого господарства на підвищеному місці, без будь-яких інших будівель, чи навіть загорожі з метою, щоб її було легко обсервувати від батькового господарства, з шляху, від сусідів Симанців та дальших сусідів — на випадок підпалу чи облоги.

Втрата синів і брата дуже відбилася на здоров'ї Івана Миколаєвича і його дружини. Зустрівши його в колгоспі перший раз в 1934 році, я не повірив своїм очам. Іван уже нагадував старого чоловіка з поморщеним обличчям і сивим волоссям, старшого за 50 років. Дружина і Галька не приходили працювати до колгос-

пу. Дуже мені неприємно зауважити, але я чув не один раз і від поважних хуторян, що батьки єдину дочку Гальку розпестили і вона стала дуже легковажною дівчиною.

79. Гарасим Маковець, років 60.

Хата і двір середняцького типу, старої будови. Нова хата покрита бляхою, куркульського типу, її закінчено будувати в 1931 році. З дружиною мали двох синів. Старший син десь загинув у час війни чи революції, молодший Федір народився 1916 року.

Гарасим та його брат Киндій „найбільше” експлуатовані поміщиками хуторяни. Гарасим конюхував, а Киндій був візником у поміщиці Гудимиhi. Коли поміщиця „примусила” брата втікати з нею перед наступом армії робітників і селян, Гарасим і собі запряг коня та, не чекаючи роз’яснень влади „трудящих” що робити з залишеним майном, почав наводити „порядок” і закінчив, коли вже не залишилось навіть цегли з печі. Їм, як найбільше і найдовше „експлуатованим” і в додаток потерпілим (були певні чутки, що Киндій загинув разом з Гудимиhoю) від сваволі поміщиці, виділили найкращі земельні наділи. Про Киндія вже була згадка, а Гарасим нівроку господарював, збудував собі нову (другу) хату ніби то братовій вдові, розширив двір. Окрім робочих двох коней, тримав жеребця для роз’їздів, син Федір парубкував у хромових чоботях. Що влада притискає хуторян і змушує колективізуватись, те Гарасима не обходить. Чи не його влада „трудящих” визволила з поміщицької неволі? Його ж влада і наділила землею, щоб господарював. Гарасим і господарює. Син одружиться і Гарасим внукам передасть те, що він, колишній панський наймит, своєю працею і своїм умінням за короткий час став одним з найкращих господарів між хуторянами.

Весною 1934 року правління колгоспу ім. Другої п’ятирічки вирішило „роз’яснити” Гарасимові про необхідність вступлення до колгоспу або принаймні віддання жеребця для колгоспу. У той час я з сестрами мешкав в сторожці колгоспу, де і відбувались засідан-

ня управи. А. Божок з В. Кузьменком зайшли до Гарасима роз'яснювати йому. Гарасим здивувався:

— Я до колгоспу? Ніколи!

— Мене! Якто? Та я ж з діда-прадіда поміщиками експлуатований!

— Здайте жеребця.

— Мого? Ніколи! Та мені женити сина потрібно!

За недоплату податку в термін для радгоспу ім. Петровського влада прийхала і конфіскувала жеребця, корову та з півдесятка овечок, погрозивши Гарасимові, що мусить записатися до колгоспу. Гарасим віри не йме, не піддається. Як же так, забрати мою працю? Мозолі мої?...

За декілька місяців влада оподаткувала Гарасима новим податком і, навіть не чекаючи чи він буде виплачувати чи ні, прийхали, продали всі будівлі за винятком хати і половили курей. Щойно тоді Гарасим переконався, що влада „трудящих” не з тих трудящих, з яких Гарасим походить. Щоб хоч тимчасово не залишитись без даху над головою, Гарасим записався до колгоспу.

Щоб одружити сина, Гарасим не потребував жеребця. Сашку її брати привезли на колгоспній підводі і ввели до Гарасимової хати без весілля і його згоди. Сашка вневдовзі повила Гарасимові онуку, а Федір, ставши батьком, мусів подумати про постійну працю і влаштувався стрілочником на роз'їзді Пирощині.

80. Микола Миколаєвич Коломієць, років 55.

Хата і двір середняцького типу. Микола — робітник майстерні Конотопського паротяго-ремонтного депо, одружений з конотопчанкою, мали дві дочки — Сашку та Вірку.

Як робітникові, Миколі влада не передала заводів та фабрик, бо його брат Олександр, висулужник і захисник гнобителів „трудящих” — жандарм (жандарм-залізничник станції Конотоп). Землею комнезами не наділили, бо він робітник. Для утримання родини Микола купив коня та реманент і обробляв землю хуторянам за половину, ремонтував годинники, решета до віялок, ножиці, гострив ножі і тому подібне.

Дочкам, щоб улаштуватись на працю в шосткинських заводах, потрібні були довідки про соціальне походження, тому Микола весною 1933 року вступив в члени колгоспу і працював сторожем.

81. Митрофан Бабак, років 60.

Хата нова, середняцького типу, господарство старе, бідняцьке. Митрофан залишився вдівцем з двома синами-підпарубками Юхимом та Федором. Федір перемок від дощу, пасучи коня на нічлігах, застудився і помер літом 1930 року. Юхим працював стрілочником на роз'їзді Пирощині. Одружений з дубов'янкою, мали дітей, але скільки — не знаю.

82. Михайло Маковець, старший чоловік, років з 60.

Як звали його по батькові та яке ім'я його дружини — не можу пригадати, хоч я дещо товаришував з їх сином Андрієм і бував не один раз в їх хаті. До того цей Маковець нашому родові доводився якимось дальшим родичем і був з батьком в дружніх відносинах. Хата і господарство нової будови, середняцького типу. У родині було два сини і дві дочки: Ягор, Марія, Уляна та Андрій.

Михайло служив у Шостці до революції. Був урядовцем чи звичайним робітником на одному із заводів. До батька й брата Порфира на хутір прибув не пізніше 1918 року з дружиною і трьома дітьми — Ягором, Марією та Уляною; Андрій народився вже на хуторі.

Молодший брат збудував собі господарство і хату на новому місці, див. ч. 11. Михайло з дорослим сином Ягором збудували хату на батьковому дворі і перебудували двір. Землею Михайла, після революції, не наділяли як не селянина, а своєї в нього, правдоподібно, було небагато, бо при господарстві не було стодоли. Сам Михайло взагалі в господарюванні не брав майже ніякої участі.

З домашніх розмов мені було відомо, що Михайло нездужає, а від товаришів знаю, що в Маковця шкіра на руках затонка, щоб працювати. Чия була правда, вияснити не можу, але до 1927 року в Михайловій родині було все гаразд. Ягор господарював і парубкував

та жодна з хуторських дівчат не подала „гарбуза”, якщо Ягор яку посватав. Марія була засватана за Федора Климовича і готувалось весілля. Уляна і Левко Симанець чекали одруження старшої сестри, щоб самим одружитись перед тим як Левкові йти до армії.

Перед самим Маріїним весіллям Ягор захворів і за два дні помер. Між хуторян хтось пустив зловісну вістку, що Михайло має заразливу хворобу і вся сім'я заражена. Весілля Марії відклали з причини смерті брата, Левко відвернувся від Уляни, а малого Андрія стали напастувати хуторські діти і він мусів залишити школу. Мій батько заступився за Михайла не тільки тому, що він був родичем і його другом з молодих літ, але й тому, що в обмову попали його два хресники — Ягор та Федір.

Коли Клим Кирилович відмовився справляти весілля Федорові, батько — отримавши згоду Федора, посварився з Климом і почав підготовляти йому весілля в своєму господарстві. Клим Кирилович таки згодом примирився, весілля синові справив. Одружені Федір і Марія та їх батьки були дуже задоволені та щасливі. З мого власного розуміння можу певно сказати, що ніякої заразливої хвороби принаймні в Михайлових дітей не було, а вмерти нагло може кожний.

Уляна в короткому часі після сестриного весілля пішла жити до родичів матері в Шостку, там працювала й одружилася.

Найгірше ця подія вплинула на Андрія. Він не закінчив школи, відчужився від своїх ровесників і став потаємно відплатним. Намагався кожного підкопнути і доказати своїм поступком свою вищість. Андрій працював на залізниці в ремонтній бригаді колій, на транспорті, як він любив висловлюватися. Одружився в прийми у Вороніжі. Згодом залишив прийми і перейшов до батьків на хутір. У 1943 році, коли я розшукував за потрібною для будови вітряка задньої осі з автомашини (диференціалу), мені хуторяни жартом порадили звернутись за цим до Андрія.

Частина Червоної армії, що охороняла переправу через річку Єсмань на відтинку Писаревичі—Пирошци-

на, примістила свій постачальний відділ на узліссі в кінці Маковецького городу. Коли німецькі панцерники через Заруцьке увійшли в тил червоної частини, на шлях в другому кінці хутора, червоноармійці постачального відділу залишили вантажну автомашину й майно відділу і втекли першими. Андрій, незважаючи на те, що фронтові відділи все ще тримали переправу, розпочав переносити майно постачального відділу до свого двора. За два дні німці опанували переправу і, коли затихли останні постріли в навколишніх лісах, Андрій вже встиг зняти навіть покривало з автомашини. До осені він по гвинтику розібрав і саму автомашину та переносив на своє подвір'я, нахваляючись хуторянам, що з неї зробить свій власний транспорт. Зимом 1942 року Воронізька поліція приїхала з німцями до Андрія, забрала „транспорт”, а в додаток до цього стягла з нього його власні штани і прилюдно, на шляху, тяжко побила.

83. Демид Сердюк, років 65.

Хата покрита бляхою, куркульського типу. Двір і господарство — середняцького.

З його родини я знаю про двох синів — Грицька (Грицуна), див. ч. 17, та молодшого від нього брата Дем'яна. З обох синів старий Демид з невідомих мені причин взяв присягу, що ні за яких обставин вони не підпишуть заяви про вступлення до колгоспу і не стануть новітніми кріпаками. Поскілки я знаю, обидва сини дотримали цю присягу. Влада почала переслідувати старого Демида в 1930 році, а в 1931 р. заарештувала разом з сином Грицьком за несвоєчасне виконання хлібопоставки і запроторила на примусову працю. Там Демид захворів і його раніше терміну відпустили. Син Дем'ян опинився в скрутному родинному становищі: мати, з туги за чоловіком, втратила контроль над нервовою системою. Втримувати господарство і опікуватися хворими батьками не було спроможности і він одружився з Бабаківною проти волі її батька Панаса.

Восени 1932 року бригада двадцятитисячників по-

грабувала Демидову родину з запасів харчових продуктів і заарештувала Дем'яна. Зимою 1933 року Демид з дружиною померли одного дня від голодового виснаження і їх поховали у одній могилі.

У 1934 році влада продала все господарство Демида за винятком хати. В 1937 році, переписуючи хуторян для Воронізької сільради, я заходив до Демидової хати. Господарство рахувалось за Дем'яном (город і хата), безземельне, одноосібницьке. Окрім відповіді на моє привітання, Дем'янова дружина не промовила до мене жодного слова, тільки потакувала потрібні відомості кивком голови; мовчки і, не заперечуючи, підписала листок. Тримавши обома руками материну спідницю, за нею ховалася років п'ять дівчинка. Про Дем'яна я не посмів запитати. Та й навіщо? Замість батькових пестошів, вона — перша дочка виссала з молоком матері її піт і сльози. Замість дівувати, мусіла своїм потом і слізми обливатися, допомагаючи каліці батькові втримувати родину. Тепер була сама з дочкою, мов зацьковані гончими собаками звірята... В нас усіх однакове горе — довга і ще нескінчена трагедія цілого нашого народу.

„Українців оминувала ця доля (тотальне знищення і виселення з їх прапредківських земель, як калмиків, чеченців, інгушів, балкар, кабардинців, та кримських татар) тільки через те, що їх забагато і не було місця, куди їх депортувати. Інакше Сталін депортував би їх також.”

(Вільний переклад. З таємної промови М. Хрущова на XX з'їзді комуністичної партії Советського Союзу. Khrushchev Remembers. By Edward Crankshaw. 597 pp. Little, Brown & Co. (Canada) Ltd. 1970. Library of Congress Catalog Card. No. 70-1441-137.).

* * *

На Демидовому господарстві кінчався цей кінець Воронцьового хутора, а за його садибою починалась окопана ровом Пискунівщина площею з двісті гектарів.

Понад 50 гектарів біля шляху дубового лісу Пискунівщини хуторяни цього кінця хутора, на спілку з „Українлісом” та „Задізкомом”, у час революції вирубили ліс на дрова для Воронізької цукроварні, заліз-

ниці, вороніжцям та собі. На свіжому вирубі хуторяни випасали свиней, а тепер вируб стоїть пустою, бо земля тут непридатна для обробітку. В цьому розі Пискунівщини ще за моєї пам'яті стояла стара хата, але кому вона належала і хто там мешкав, не пам'ятаю. Хата зникла десь перед 1928 роком.

* * *

Мої земляки-хуторяни тому і є хуторянами, що вони щиро люблять Матір Землю, Природу та Ёство, що створило їх, і бажають жити так, як сам природній інстинкт підказує, з праці без насильства над Природою і Людиною.

У буревійні роки революції вони творили „республіки” для самооборони, у нищівні роки колективізації і голоду для самозбереження створили навіть відділ комуні та на даліше насильство влади не посміли відповідати насильством.

І бійці московського і німецького імперіялізмів по змозі трималися **осторож**.

Чи прийдуть хуторяни до переконання про необхідність відплати московській імперії за руйну, злидні та передчасну смерть, в недалекому майбутньому?

Неминуче! І то не тільки як хуторяни-сіверці, а як частина великого українського народу.

ПЛЯНОВА ДИСКРИМІНАЦІЯ УКРАЇНИ І УКРАЇНЦІВ

Переходячи далі до змісту „Історії”, на сторінці 27 є мова про революційні настрої селян-сіверців:

„В ніч на 23 лютого понад 3 тисячі селян сіл Глухівського й Новгород-Сіверського повітів, разом з біднотою села Хінель Севського повіту Орловської губернії, розгромили і спалили у хуторі Михайлівському цукровий завод багатія Терещенка”.⁶⁾

6) Революция 1905–1907 гг. в России. Начало первой русской революции. Январь–март 1905 г. Сборник документов и материалов. М., 1955, стор. 642.

Сіверці не такі дурні, як тут їх пробують документами підтвердити. Звичайно, обдирані московською імперією для імперіялістичної війни на Далекому Сході, розгнівані селяни при нагоді зібрались, поїхали і забрали рафінований цукор з цукроварні в Михайлівському хуторі, щоб не дати своїх мозолів на поширення московської імперії. Так само поступили хуторяни та селяни села Дубовичі на Бирваровій гуральні. Руйнувати і палити сіверці не такі хвацькі як москалі, а до того вони свято переконані, що багатій Терещенко є одним із них і його майно, в такому чи іншому виді, їхня власність.

Цукроварня на Михайлівському хуторі збереглася і працювала принаймні до 1941 року. Що вона виробляла цукор з нашої сировини не для нас, це інша справа.

„Найпоширенішою формою боротьби селян були підпали поміщицьких і куркульських садиб” (стор. 28).

Це злісний і безпідставний наклеп на моїх селян-земляків. Знищити, спалити будь-що — найбільше варварський вчинок обезголовленої, морально розкладеної одиниці чи групи, незважаючи з якою метою чи в ім'я чого підпалено чи зруйновано. Пожежа нікому нічого не дає, окрім ненависти і помсти. Так кожна мати-сіверянка вчить своїх дітей від колиски.

Підпалами підприємств і окремих садиб та господарств московсько-большевицька влада старалася, після окупації Сіверщини на початку 1920 року, очищувати окупований терен від повстанських загонів. Якщо б у московському наклепі на селян було хоч 5% правди, то, наприклад, повстанці Ващенко, що оперували до лютого 1928 року в Понаддеснянщині і майже на цілій західній частині Сіверщини, мали більші можливості спалювати об'єкти, які влада використовувала для свого закріплення, як їх виводити з ладу динамітом. І я напевно знаю, що ідею підпалу батькового господарства заініціювали і всилили в нерозумну голову Федорові Кравченкові агенти влади, знаючи добре, що нашу стодолу деколи повстанці використовували для ночівлі і спостереження шляху та залізниці, а

зимою повстанські зв'язкові ночували в хаті. Подібних підпалів в навколишніх хуторах знаю чотири.

„Безкінних господарств в Лебединському повіті налічувалось 16,1 проц., в Сумському — 19,3, в Охтирському — 20,2 проц.”)

„Розорені селяни шукали виходу зі скрутного становища в переселенні на Сибір. В 1906–1909 рр. з Глухівського, Конотопського, й Кролевецького повітів переселилось 1814 господарств” (стор. 30).

Описуючи поосібно хуторян, я переконався, що між ними було не менше 8–10 дворів, які не мали коней, тобто 6–8% і не були в ніякому разі біднішими хуторянами за інших. До того вони користувалися кравцями, ковалями, чоботарями і тому подібне з інших хуторів і сіл. На мій хуторянський погляд, і те, що знаю з самого досвіду життя, для сто дворів (сімей) селян потрібні — в нормальних умовах життя — не менше 2 чередники, 1 чабан, 1 коваль, 2 теслярі, 1 столяр, 1 кравець, 1 кожум'яка, 1 шаповал, 1 мірошник, 1 чоботар, 1 крамар, 1 пасічник, 1 учитель. Це виходить, що безкінних дворів між селянами мусить бути не менше 15%. Ходити за плугом і, наприклад, шити чоботи — мої земляки до такої „тьохніки” ще не доросли. Коли порівняти не-скрутне становище в колгоспах, то наприклад в 1934–35 роках в бригаді ч. 1 колгоспу ім. Другої п'ятирічки на около 70 дворів хуторян було не більше 25 коней.

Скільки селян московсько-большевицька влада запроторила в Сибір на загибель, то мабуть і сама влада рахунок погубила; а щодо скрутного становища, то в ньому тільки за роки колективізації і голоду побувало не менше 95% населення цілої України. Зайвим тут нагадувати, що в 1933 році хуторяни, знайшовшись в ще скрутнішому положенні, з голодового виснаження померло не менше сім осіб, про яких я знаю, а були вони в кращому положенні як селяни більших сіл.

7) Є. Ю. Маленко. Більшовики Сумщини в період між першою і другою буржуазно-демократичними революціями в Росії (червень 1907 р. — лютий 1917 р.). Суми, 1963, стор. 5–6.

„Медичне обслуговування населення було в край незадовільним. 1886 р. в Конотопському, Кролевецькому й Глухівському повітах налічувалося 11 земських лікарів (пересічно 1 лікар на 34397 чоловік)” (ст. 30).

Самозрозуміло, що ці відомості відносяться до періоду, коли московські царі підступом і кров'ю, незважаючи на жертви, поширювали імперію. Вони не дбали про здоров'я не тільки підбитих народів, але й свого, московського. Перевіряючи подані в цій же „історії” деякі відомості з окремих міст і сіл вище згаданих повітів, виходить, що нові царі просто обріхують попередників. Наприклад, в Кролеві в той час згадують про 2 лікарів, 2 фельдшерів та 1 акушерку (ст. 326); у Вороніжі 1 лікар і 1 акушерка (ст. 612); у Шостці 5 медичних працівників (ст. 597); у Глухові 4 лікарі та 5 фельдшерів (ст. 210); у Конотопі „лише в 1896 році там ввели посаду лікаря” (одного чи більше, не зазначено) (ст. 252); Шалигине мало 1 фельдшера (ст. 231); у Єсмані (ст. 225) і в Свесі (ст. 646) було по одному фельдшерові. У Михайлівському хуторі „охорони праці робітників та умов для їх лікування майже не було” (ст. 639). Але лікар чи фельдшер міг бути.

Якщо рахувати окремо лікарів, то в згаданих повітах ніби було їх тільки 8. Але, коли до земських лікарів „історики” зарахували і фельдшерів та медичних працівників, то їх було багато більше ніж 11. З дореволюційного часу у Вороніжі, наприклад, залишилось 5 лікарів — людей старшого віку (Разнатовський, Ліщинський, лікар у лікарні цукроварні, в якого я з батьками був декілька разів на оглядинах, але його прізвища не пам'ятаю, лікар при станції — Терещинський і лікар Лукашов, що мешкав і лікував хворих у своєму будинку біля хутора Холодівщини). У пореволюційних часах ще був молодий лікар у поліклініці, що містилася у поповій хаті розібраної Троїцької церкви. У 1930–1933 роках у Вороніжі залишився один лікар — Разнатовський, що обслуговував лікарню в колишньому будинку поміщиці Писаревичевої. Приймальню для хворих мав у колишній земській лікарні, де і мешкав. Будинок лікаря Ліщинського влада skonфіскувала для

школи семирічки. Родина його мешкала в колишній сторожці за будинком в саду, самого лікаря Ліщинського у Вороніжі не було. Лікарню при цукроварні перетворено на сховище бурякового насіння радгоспу ім. Петровського. Станційний лікар замітав підлогу на станції. Лікаря Лукашова розкуркулили і на базі його будинку й садиби Шосткинська торфорозробка мала городне господарство і відділу гуж-транспорту.

Після указів Верховної Ради 1937 року (про запровадження боротьби зі спізненнями і прогулами), а особливо після Указу про запровадження трудових книжок і кари за спізнення на 15 хвилин і більше та прогули, влада знову привернула до лікарської праці лікаря на Терещинській станції і на торфорозробці організувала пологовий будинок і фельдшерський пункт, але не для охорони здоров'я працюючих, а задля охорони наганняйлів-наставників влади перед наслідками Указу. Наприклад: робітник спізнився і пояснює, що в нього болить нога і він не міг через це своєчасно прийти до праці, або зовсім не вийшов працювати і лежить у ліжку. Для наглядачів постає питання: судити чоловіка за спізнення чи прогул згідно Указу, чи вважати це обоснованим оправданням. З чоловіками то ще була менша біда, а от коли наглядачеві приходить мати справу з жінкою, до того з молодю, то тут власна дружина може сказати, що по Указу з примусової праці хіба смерть визволить. Не вийшла працювати і каже, що по-жіночому не може працювати. Повір раз, повір два — на підозріння в парторганізації і у власної дружини попадеш. Передай справу до суду, а вона комусь з вищого начальства може сподобатись. Або перша-ліпша об'явить себе вагітною і прогуляє місяць-два, а потім скаже — перейшло, загубилося, як ти встановиш? Засуди, а вона і справді народить, як казав Максим Горький, чоловіка з великої літери — якого-небудь байстрюка від НКВДиста. А ми добре знаємо, що „отдальонние места” не тільки трудовим народом заповнені, але й наглядачами — і то незважаючи на заслуги й величину.

Як піклувалася московсько-большевицька влада

про здоров'я населення — знаю з власного досвіду:

Літом 1928 року моя сестра Анютка, після пологів з другою дитиною, не побереглася і, піднявши важчий об'єкт, підірвалася. Чоловік завіз її на оглядини до лікаря Разнатовського і він встановив, що Анютці потрібно зробити операцію, але в лікарні бракувало ліжок і потрібно було зачекати. Іван звернувся з нею до лікаря Воронізької цукроварні. Той, оглянувши, також встановив, що потрібно робити операцію, але поскільки приміщення лікарні зайняв радгосп для схорони бурякового насіння, робити операцію нема де. Анютка, не дочекавшись місця в лікарні, померла, залишивши чоловіка з двома дочками-сиротами.

Літом 1929 року моя мати, застудивши ноги холодною росою, захворіла на згущення крові в нозі. Лікар Разнатовський, згідно розпорядження влади, відмовився прийняти матір, як „лишенку”, до лікарні і зробити операцію (влада в 1928 році позбавила („лишила”) права голосу, що було рівнозначне з позбавленням громадянства, чи, висловлюючись зрозумілою мовою — „навісила на них вовчий ярлик”. Батько звернувся до лікаря Ліщинського (чи це той самий орденоносець [ст. 617], не знаю). Ліщинський згодився прийхати з батьком на оглядини матері нелегально, встановив, що потрібно робити операцію, але він в цьому нічим не може допомогти, бо сам живе у Вороніжі нелегально, без права подавати медичну допомогу звичайним громадянам, а не то що „лишенцям”. Мати у вересні 1929 року померла.

У травні 1933 року, коли батько, дотримавши вже до молодого щавлю, кропиви та лободи, мав вигляди пережити голод. Потрібно було тільки медичної допомоги — застановити понос. У лікарні, замість дати йому допомогу, вкинули його в трупарню, де він і помер на другий день (30 травня 1933 року).

Соціалістично змагаючись за звання ударника, весною 1936 року я перестарався і підірвався так, що не тільки змагатися, а й ходити вже не було як. Колгосп за здоров'я колгоспників не відповідає, а відірвати тяглову силу від виконання пляну сівби і завезти мене

до лікаря рівнялося зі злочином проти влади трудящих, партії і її вождя. Я майже рачки доліз у Вороніж (всього 12 кілометрів навпростець стежками) до лікаря за допомогою. Приймальня тоді містилась у будинку колишньої земської лікарні. У приймальні я вже застав з десяток старших жінок і чоловіків, лікар приймав хворих по другій годині і мені прийшлось чекати більше двох годин; за цей час нас, хворих назбиралася повна приймальня і я втратив, не маючи досвіду, свою чергу. В черзі мені ще прийшлось чекати з пару годин. Коли дійшла черга і мене пропустила жінка в білому халаті в двері до лікаря, Разнатовський, не підводячи очей від записного журналу, спитав про прізвище, ім'я, вік і на які болі скаржусь, і записав в журнал. Потім, не дивлячись на мене, запитав де саме болить. Я показав рукою, що переважно в правому боці.

— Маєш гулю?

— Невелику.

— І ти аж з хутора прийшов мені заваджати працювати, коли тобі люба баба шептуха може легко допомогти? Наступний.

Наступний хворий відіпхав мене від стола, за яким сидів Разнатовський.

Тільки смерком я дібрався до баби Явдохи Варенички на хутір Васильківщину. Баба сказала мені лягти на лаву, помила руки і обмацала мій живіт, запалила лампадку перед іконами і стала на коліна біля моєї голови молитися. Молилася баба Явдоха довго і мені здавалось, що вона молиться не за моє виздоровлення, а щоб мою душу прийняли „там, де всі праведники спочивають”. Але баба, помолившись, веселим голосом мене підбадьорила:

— Тепер, синку, з Божою допомогою підберем тобі живіт, і виростеш ти здоровий і кріпкий як дуб. — І взялася пальцями запихати гулю та перебирати і пересовувати в моєму животі. „Навести порядок” у моєму животі бабі Явдосі багато часу не забрало. Закінчивши, вона сказала мені лежати спокійно, а сама, знову помолившись, пішла кінчати поратися. Принісши дійницю з надоеним молоком, процідила його в глечики

і налила молока в склянку та поставила його на стіл. Упоравшись, баба Явдоха ще раз общупала мій живіт і сказала вставати. Затягнувши туго мій пасок, дала мені випити склянку ще теплого молока.

— Тепер іди, синку, не скачи, не бігай і не підіймай тяжкого деякий час. З Божою допомогою будь здоровий.

Дякувати Богові і бабі Явдосі, я і до сьогодні більше не мав клопотів з моїм животом.

1974 року мені потрібне було лікарське посвідчення для зміни праці. Лікар, оглянувши, зарядив мені негайно йти на операцію. Коли я йому розповів „історію“ з моїм животом, він дав мені два місяці часу до вимушеної операції, але від того часу вже минув рік.

Я не бажаю нікого зводити на манівці чи дати підставу большевицькій пропаганді твердити, що, мовляв, то не влада, а сам медичний персонал „старорежимного типу“ пхав палиці в колеса советської охорони здоров'я трудящих, і що я своїм примітивізмом бажаю вивищити бабу Явдоху над лікарем Разнатовським. Зі свого власного досвіду і з того, що говорили люди про Разнатовського, знаю, що він, як людина, стояв нище баби Явдохи. Як лікар — він занадто здібний і досвідчений, але на перешкоді йому стояли цинічні і жорстокі розпорядження влади, брак приміщення, медикаментів та медичних інструментів, медичного персоналу. Якщо б він поєднав в собі лікаря і людину, влада його напевно ліквідувала б разом з мільйонами людей — і тільки через те, що вони поєднували в одній особі здібності і людяність. Для прикладу наведу один випадок.

На роз'їзді Пирощині нас працювало 17 осіб, переважно хуторян і вороніжців: 8 стрілочників, 4 дижурні, начальник, вагар та 3 провідники. Після першого Указу влади, за спізнення — і то з причини опізнення поїзду ч. 71 на більше як три години — дижурний Іван Іванович Маковець втратив працю і право на пенсію, маючи за собою 25 років праці на залізниці. Тому, за неписаним і неофіційним домовленням, у надзвичайних випадках, на власну відповідальність

невихід на працю чи спізнення покривали один за одного, бо влада могла нас контролювати тільки телефоном і підписами та записками в журналі.

Зимою 1940 року замість дижурного Чередниченка прислали нам на роз'їзд молодого комсомольця Вітра. Знялася хуртовина. Юхима Митрофановича Бабака заатакувала задуха (астма). Іти Юхиму працювати і, затхнувшись, десь у заметі замерзнути, він не посмів. Сусіди стрілочники порозумілися між собою і прислали на його місце Івана Івановича Радіонова. Вітер, без досвіду, побоявся покрити і доклав диспетчерові. Диспетчер розпорядився першим можливим потягом направити лікаря з Терещинської станції на роз'їзд.

Лікар на паротязі приїхав, але ж хворий за два кілометри від роз'їзду на хуторі. Постало питання — що робити? Лікар — старший чоловік, років 60 (той, що замітав підлогу), без належної одежі і взуття, докладно дороги на хутір не знає, у хуртовину легко може вичерпатися із сил, збитися і загинути. Щоб рятувати Юхима від примусової праці згідно Указу, наражуючи лікареве здоров'я і життя (допомогти в його хворобі лікар так чи інакше неспроможний, для цього потрібно клінічного лікування), чи віддати на неласку „закону”-Указу тепер уже двох осіб: Юхима за невихід на працю, лікаря за відмову медичного обслідування і підтвердження офіційною виказкою його хвороби, прийшлося провідникові Іванові Савченкові йти позичати чоботи, онучі та штани у поблизького стрілочника Чубки і провадити старого чоловіка-лікаря до Юхима на хутір.

Московська окупаційна влада хвалиться, що тепер „Селищна Рада (містечко Вороніж — бачте — тепер зробили тільки селищем — прим. Г. С.) багато зробила для поліпшення охорони здоров'я трудящих. За післявоєнний період споруджено приміщення для лікарні на 50 ліжок, дитячої консультації і пологового будинку. В медичних закладах працює 10 лікарів і понад 50 чоловік середнього медперсоналу” (ст. 617).

Це ніяке досягнення, враховуючи, що від встановлення окупаційної влади червоних царів проминає 60

років, а повоєнний період нараховує вже 32 роки. Як я вже згадував, від старого режиму у Вороніжі було залишилося 5 лікарів, а скільки було такого „медичного персоналу“, як Вареникова Явдоха! Її племінниця Сукліта не гірше лікувала людей зіллям, випалювала рожу, ставила баньки... Прокіп Стукало допомагав людям від жовтухи, золотухи. Куліш лікував боляки, зараження, загноєння, Володимир Марченко направляв поламані кості, звихнення, лікував від укушення гадюки... Поза московським царством, де мені прийшлося скитатися між людьми, в теперішній час 10 лікарів на 9,2 тисяч чоловік (ст. 610) занадто мало.

„Трудящі були позбавлені можливості навчатись навіть елементарної грамоти й лишались неписьменними. В 1912 році, наприклад, у Сумському, Лебединському, Охтирському повітах було всього 462 початкові школи, в яких навчалось 33,4 тис. дітей, переважно пануючих класів” (ст. 30).

Щоб докладно опрокинути вище наведену фразу про позбавлення трудящих „елементарної грамоти” і навчання „дітей, переважно пануючих класів”, я не маю можливості встановити скільки в 1912 році було в цих трьох повітах населення або загальної кількості дітей шкільного віку. З відомостей у цій же „Історії” виходить, що в цих трьох районах і в 1973 році навчалось не багато більше дітей і то не тільки у початкових школах. Так, у Лебединському районі „У 50 загальноосвітніх школах у т. ч. 13 середніх, 24 восьмирічних, 13 початкових” „навчалось понад 13 тис. учнів” (ст. 354). В Охтирському районі „У 62 загальноосвітніх школах у т. ч. 12 середніх, 29 восьмирічних, 21 початкової і двох спеціальних середніх навчаються 14475 учнів” (ст. 429). У Сумському районі „У 60 загальноосвітніх школах у т. ч. 13 середніх, 34 восьмирічних, і 13 початкових, навчається 12,1 тис. учнів” (ст. 547). Тобто у початкових, восьмирічних і початкових школах тепер навчається **понад** 39,575 учнів, коли ж 60 років тому тільки у початкових школах навчалось 33,4 дітей („переважно пануючих класів”)! А в цих повітах, безперечно, були діти і не пануючих клас. „Історики” ка-

жуть, що ці діти були позбавлені елементарної грамоти і нема рації доказувати, що неосвічені люди мають більші сім'ї ніж освічені. Ніхто навіть з „істориків” не стане заперечувати, що в колишній царській імперії „переважно пануючих кляс” було не більше третини населення, тобто всіх дітей в трьох повітах мусіло бути около 100 тисяч. Візьмім до уваги те, що колишні повіти територією і населенням були більші від районів навіть на половину, а кількість учнів показана тільки за початкові школи, тобто не більше чотирорічок. Теперішні покажчики стосуються учнів з середніми школами і восьмирічками. Припускаючи, що третину населення — „пануючу клясу” було знищено „як клясу”, а непануючі кляси, ставши пануючими, могли легко біологічним приростом поповнити втрату населення і сьогодні мало бути принаймні 100 тисяч, а їх є тільки 39.575 — трохи більше третини. (На початку 1920 р. ... у Сумському повіті навчалось 40 тис. учнів [ст. 46], а тепер їх у 3-х районах є неповних 40 тис.). Де поділися діти?

Чи тепер також в школах навчаються діти тільки пануючих кляс — робітників та колгоспників, а діти непануючих кляс — працівників різних культів, учителів, „ворогів народу”, партійних і державних чиновників, бюрократів, торгівців, спекулянтів, перекупок, офіцерів, міліції, кагебістів, економів новітніх економій — колгоспів та радгоспів і тому подібне — також позбавлені елементарної грамоти?

До підрахунку школярів навели мене покажчики про Гречкину селищну раду (а не, як мусіло бути — Гречкінської сільської ради) (ст. 349), де я народився і перебував до 1943 року і добру половину населення не тільки знав з вигляду, але до сьогодні пам'ятаю їх навіть сімейний стан, що і показав, переписуючи хуторян Воронцьового і Андронікового хуторів. Покажчики Гречкінської сільської ради і вище згаданих трьох повітів-районів — тотожні і тільки підтверджують твердження Микити Хрущова на XX з'їзді комуністичної партії про заплановане винищення московською імпе-

рією українців взагалі та що теперішні царі-товариші вперто і послідовно переводять нищення населення.

Що освіта дітей тепер „пануючих” клас стоїть не краще, як була в 1912 році трудящих, видно зі статті „Вчиться робоча людина” („Радянська освіта” ч. 99 (2449), 11 грудня 1974 року):

„В Донецьку відбулась Всесоюзна нарада з питань дальшого розвитку і вдосконалення загальної середньої освіти працюючої молоді”.

Зі світочів „пануючих клас” були присутні: секретар Донецького обкому партії України П. О. Пономарьов, заступник начальника головного управління шкіл Міністерства освіти СРСР М. Д. Малахов, начальник управління шкіл Міністерства освіти УРСР Є. С. Березняк, заступник міністра освіти СРСР Ф. Є. Штикало та трохи іншої дрібноти.

„В роботі наради взяли участь перший заступник міністра освіти УРСР М. В. Фоменко, відповідальні працівники Верховної Ради УРСР, ВЦРПС, Укрпрофради, Донецького облвиконкому, обкому комсомолу”. Нарада проходила під гаслом „Кожному молодому трудівникові — середню освіту”.

Відвіявши пропагандивну тарабанщину зі статті про нараду, основною філософією залишається фраза: „Встановлено, що підвищення освіченості на один клас у межах з 6 по 10-й прискорює опанування нових видів техніки і робіт на 50 процентів. А це ж значний соціальний результат.” 13-14-річних дітей повідривали від навчання і позаганяли в копальні працювати. Діти не мають сили виробляти надмірну норму і не мають підготовленого розуму опанувати „нових видів техніки й робіт”. Судити їх за невиконання норми і саботаж техніки неможливо, бо вони неповнолітні і технічно не підготовані. (Але й малолітніх судили, або й без суду засиляли, за інші „провини”). Сьогодні навіть восьмирічну освіту для дитини треба фактично вважати тільки початковою, і цього навіть московські рабовласники-большевики не посміють офіційно заперечити.

МАЛОЛІТНІСТЬ, МОЖЛИВОСТІ ЗАГАЛЬНОЇ І ФАХОВОЇ ОСВІТИ ТА ВИШКОЛУ

Де і хто сьогодні примусово затруднює дітей до 16 року життя, окрім московських рабовласників?

Якщо б московська влада була не рабовласницька, а народня, як її пропаганда твердить, то не влаштували б нарад про те, як примусити робочу людину виконувати і перевиконувати норму праці, підвищувати освіту „на один клас” і підвищувати за кожним разом видаїність праці на 50%. Вона створила б умови, в яких дитина виросла б фізично і отримала б належну освіту та прийшла в ряди робочих людей дорослою людиною, а не фізично і умово недорозвинутим малолітком.

Як дивиться сама робоча людина на „підвищення освічености”, після того як її заставили працювати малолітком, наведу приклад з мого власного досвіду:

Я не закінчив шостої класи Воронізької семирічки через голод і смерть батька. Не маючи засобів до життя, про науку неможливо було й думати. До того на мені тяжіло клеймо соціально-ворожого походження.

Після проголошення сталінської „найдемократичнішої” конституції, я зібрав сили й документи (уже мав посвідку робітника торфодобування), вирішивши поспробувати щастя навчитися якоїсь професії. Згідно оголошення в газеті, мій вік і освіта відповідали вимогам, щоб зачислено мене в кандидати на навчання в Дарницькій залізничній школі машиністів. Заяву про бажання вступу і належні документи потрібно було завести особисто і там перейти медичні оглядини. Квитка, з браку „командіровки” чи запрошення зі школи, мені на Терещенській станції не продали. Я вирішив їхати „зайцем” товарним потягом та чекав нагоди. Мої друзі, знайомі зі шкільних часів, повиходили на станцію, щоб їхати на працю в Шостку робітничим потягом і між нами зав’язалась дружня розмова:

— Забажалося тобі бути кочегарем і працювати чотири роки, два тільки за харчі та два за пів оплати. Для нас така наука краще ніякої. Порахуй сам: два

роки будеш вчитися кочегарити, більше року будеш „вченим” кочегарем, заки наїздиш 15,000 кілометрів, а потім будеш підмащувати оливою колеса ще 30,000 км. В міжчасі мусиш „відбарабанити” два роки в армії.

От тобі шість років каторжної праці, більше ніж половина присуду на 10 років каторги або розстріл, згідно (тодішнього) виміру кари за злочини.

Друзі порадили мені краще звернутися до шкіл фабрично-заводського навчання при Шосткинських заводах, коли я вже так бажаю пожертвувати ще чотири роки праці на „благо соціалізма”.

В школі ФЗО при заводі ч. 9 мені відмовили без пояснень.

При фабриці кіноплівки ч. 6 старша жінка, як мати, мені роз’яснила: Нам прийняти тебе ніяк не вигідно. Два роки вчитимемо, потім тебе призовуть в армію і ми втратимо робітника на наступні два роки, отже втратимо покриття за твоєю науку. Повернешся ти на фабрику після армії відробляти два роки за науку? — питання, на яке ні я ні ти відповісти не можемо. Для тебе це не вигідно, бо за ці два роки ти, окрім харчів, ліжка в гуртожитку та спеціальної одежі для праці, ніякої зарплати не отримуватимеш.

Обдумавши добре пораду друзів на станції, що коли бажають з нас мати кваліфікованих робітників, хай спершу створять умови для науки, я залишив дальші заходи про вступлення на науку у ФЗО.

Московські большевики намагаються доказати, що це тільки їхні попередники не тільки не дбали про освіту народу, але й руйнували те, що народ сам спромігся зробити для освіти своїх дітей.

„За 1675 р. є відомості про першу школу, яка існувала в Охтирці. У 1700 р. школи вже були в Боромлі, Тростянці. Лівобережжя і Слобідська Україна в першій половині XVIII ст. відзначалась порівняно високим рівнем письменності. Так на території Сумського і Охтирського полків було 72 школи, а на території Конотопщини, Глухівщини, Роменщини, що входили до складу Лівобережної України, у 1745–1747 —

148. Проте в наступні роки кількість шкіл зменшилася.” (ст. 22).

Ясніше і правдивіше було б, коли б „історики” про це написали просто і правдиво: московські царі, ліквідуючи народньо-козацький устрій Гетьманщини — окупуєючи Україну, ліквідували і освіту. Що не краще поступають теперішні окупанти — московські большевики, про це пише в „Освіта в Радянській Україні” І. В. Коляска, до речі, розчарований канадський комуніст:

„Стало ясным, що коли бажаю вивчити шкільну систему, то мушу це зробити без допомоги офіційних чинників. У випадку загальноосвітніх шкіл це було неможливе, але у своїх мандрівках я стрічав багато учителів, і в принагідних розмовах вони часто давали не-свідомо більше вартісних інформацій, ніж урядовці.” (ст. XIV). „Мої розслідування виявили плянову дискримінацію проти України та українців і заговор проти української мови.” (ст. XV).

Як виглядала загальна освіта населення в час моїх шкільних років і про яку большевики тріляють, що вона була обов’язкова і семирічна, то про це пишу я.

На Воронцьовому і Андрониковому хуторах трирічна школа існувала, оскільки пам’ятав мій батько, тобто не пізніше 1870 року. Хуторяни винаймали частину хати в котрогось з хуторян і наймали вчителя. До цієї школи, крім згаданих хуторів, ходили діти обох Васильківщин, Пирощини і Жукового хутора. Коли і як хуторяни збудували будинок для школи, я згадував, описуючи хуторян. Додати для ясності потрібно те, що школу збудували виключно хуторяни без будь-якої зацікавленості влади — і то в час українізації, тобто коли ще московська окупаційна влада — особливо на хуторах — не була основно впроваджена. На хуторі Білогривому хуторяни мали так само школу як і на вище згаданих, але нову, з двома класними приміщеннями тут збудували ще в 1925 році. До Білогривської школи ходили діти: Першої Васильківщини, Волжиного, Бруховецького, Гарячого, Башиного хуторів та ближчих околиць Дідовщини. Після

будови нової школи сюди ще прилучилися діти Другої Васильківщини. Школу збудували хуторяни з ініціативи товариства хуторян будови крохмального заводу, а особливо з ініціативи і наполегливої праці чотирьох братів Плясів (Мандрик). Щоб не впало підозріння, що ці брати Пляси, чесні трудолюбиві хуторяни, були якимись багатіями, експлуататорами, пануючою клясою, то знаю добре, що рід Плясів походить з кріпаків Кочубея, хати і господарства у братів були середняцького типу. Для будови школи, заводу, кооперації та приміщення для сільради вони пожертвували не тільки працю, уміння, але і останні корови. За свою працю і жертвність брати Пляси, після 1930 року, були змушені зникнути з хутора, а з їх хат і господарств влада в 1935 році добудувала приміщення школи для семирічки.

Хуторянам Холодівщини, Гречкиного і Пристані багатій Терещенко збудував шкільне приміщення й утримував учителя з прибутків сукновальні на Холодівщинській греблі та вальцевого млина на Пристанській греблі, враховуючи вік будинку, не менше як 30–40 років перед захопленням влади більшовиками. Цим шкільним приміщенням, як чотирорічною школою з одним учителем, користувалися хуторяни і Шосткинська торфорозробка до німецької окупації.

Хуторяни Дідівщини, на спілку з хрещатинцями, перед війною 1914 року збудували цегляне приміщення для школи на дві класні кімнати і квартиру для двох учителів на хуторі Ступка.

У Вороніжі, як в „історії” зазначено: „Наприкінці XIX ст. у Вороніжі існувало 3 церковнопарафіяльні школи. У 1898 році відкрито двокласне земське, в 1908 році — двокласне міністерське училища.” (ст. 612). Про те, що у Вороніжі було ще Льовшинське училище тут не згадується, а згадати про це училище варто, хоча б тому, що це не були якість там поміщицькі палати, пристосовані для шкільного приміщення, а таки спеціально збудований навчальний заклад поміщицею Льовшиною для освіти вороніжців. Були це два будинки з шести класними приміщеннями, вчительською

канцелярією, залею для театру і зібрань; будинок на шість кімнат для учителів, будинок для директора училища, квартири для конюха, візника та стайні для коней.

У 1930 році, коли я почав ходити до четвертої класи, у Вороніжі була загальноосвітня семирічна школа (рік тому перейменована з Воронізької семирічки ім. Пантелеймона Куліша), приміщувалась у цегляному будинку колишньої Спаської церковно-приходської школи, шість класних приміщень від 1 до 4 класи, в будинку колишньої земської школи три приміщення — від 1 до 3 класи, в будинку Гудими чотири класні приміщення (4-ті і 5-ті класи) та в цегляному будинку лікаря Ліщинського три класні приміщення (6-ті і 7-мі класи). В цьому будинку приміщувалася і канцелярія семирічки.

У Льовшинському училищі була сільсько-господарська школа з трирічним навчанням. Весною 1931 року чомусь цю школу поспішно ліквідували і студенти мусіли продовжувати науку і складати іспити в Глухівському конопле-вирощувальному технікумі.

Від дореволюційних шкільних приміщень до 1930 року у Вороніжі не прибавлено жодної стопи, бо замість Покрівської церковно-приходської однокімнатної на три класи, Миколаївської на двоє класних приміщень і міністерської на чотири класні приміщення, уживали Гудимин будинок і будинок Ліщинського, разом з семикласними кімнатами.

Після ліквідації сільсько-господарської школи фактично класні приміщення у Вороніжі зменшилися на шість. У всіх приміщеннях семирічки наука відбувалась на дві зміни.

У 1932 році Воронізьку семирічку перейменували на політехнічну семирічну школу і влада дозволила зайняти під школу Льовшинське училище, де тільки один 1932–33 навчальний рік навчалися три групи шостої класи і одна сьомої класи. Восени 1933 року Льовшинське училище перетворили у військовий пункт підготовки допризовників. По моїх підрахунках у Воро-

нізкій семирічній школі в період 1930–1933 роках навчалося не менше 1200 дітей.

З моїх однокласників вороніжців від четвертої до шостої клас (травень 1933 року) „загальноосвітньої і обов'язкової” семирічної науки, тільки з недостачі одержі і харчів, не закінчило 12 учнів, про яких я докладно знаю: Кригар, Паляничка Ф., Конотопець М., Коленченко Г., Мирополець О., Павловський Ю., Рева А., Прищепа, Кириченко В., Бардак П., Терещенко Ф., Сірик Г. Ще дві дівчини покинули науку після першого семестру з 5-ої класи, прізвищ яких я не запам'ятав.

Згадані причини ще більше стояли на заваді хуторським дітям, бо до цього їм ще було потрібно винайти помешкання принаймні на зиму. І так наприклад з Воронцьового і Андроникова хуторів закінчило семирічну освіту: в 1928 році Василь Радіонів, в 1929 році Петро О. Воронець; в 1930 році М. Радіонів, І. Воронець; в 1931 році І. Радіонів. Від 1931 до 1937 року можливо закінчив семирічку тільки О. Бабак, про що я напевно не знаю, бо він був з батьком у місті Тіткіне. Після реформи шкільництва і запровадження примусового фабрично-заводського навчання, хто з хуторських дітей ходив до загальноосвітніх шкіл, а кого призначили до ФЗО, мені тепер тяжко відтворити.

У загальному про освіту населення під московсько-більшевицькою окупацією можна сказати словами „історії”: „Проте ці навчальні заклади не могли охопити навчанням усіх дітей шкільного віку. Багато з них, особливо діти бідноти, не ходили до школи, бо треба було допомагати в господарстві, а часто не мали в що одягнутись” і — треба додати — не мали що їсти.

Проте самі „історики” в цій „історії” у справах освіти заплутались. Ось наприклад: „Радянська влада робила все можливе, щоб піднести освітній і культурний рівень робітників і селян. У 1921–1925 рр. замість старих шкіл утверджувалася нова радянська єдина трудова школа „першого і другого ступеня” (ст. 50). Тобто з семирічним навчанням. Перший ступінь — чотири і другий — три роки.

„У відповідності з рішенням XVI з'їзду ВКП(б) в

містах і робітничих селищах запроваджувалося обов'язкове семирічне навчання, а в селах чотирирічне" (ст. 57).

З цього виходить, що „єдина трудова школа" не утвердилась до XVI з'їзду, а з'їзд тільки в 1929 році рішив запроваджувати „обов'язкове" і на селі аж чотирирічне навчання!

Але на такому майже забутому людьми і Богом Воронцовому і Андрониковому хуторах трирічна школа існувала 20 років перед I з'їздом! І дійсно одним з яскравих прикладів турбування про науку населення була ліквідація неписьменности, що потребувала аж 20 років. „Одним з яскравих результатів культурної революції, що здійснювалися в ході соціалістичного будівництва, була ліквідація неписьменности серед дорослого населення. На Сумщині цю важливу роботу в основному завершили в 1937–1938 рр." (ст. 57).

Але повністю напевно не закінчили, бо ті діти, що мусіли покинути школу в 1932–33–34 рр. або зовсім в цих роках ходити до школи не починали, так і залишилися неписьменними. Напередодні війни також збрехали. Запроваджуючи десятирічки, за шостий рік навчання вимагалось, як не помиляюсь, 150 карбованців оплати і за свої кошти купувати книжки для науки. Закінчивши п'ятий рік навчання, дітей примусово відбирали в школи фабричнозаводського навчання, де вони за шість місяців або за два роки ставали звичайними робітниками або напів-кваліфікованими. За цю науку мусіли ще відробити два роки за пів-зарплати.

„Напередодні Великої Вітчизняної Війни розпочався перехід до загальної семирічної освіти на селі й десятирічної у місті" (ст. 57).

Висловлюючись правдиво, мусіло бути так: Напередодні війни... почався перехід до загального використання малолітніх дітей робітників і колгоспників на підприємствах і будівництві. Для дітей партійних вельмож і державної бюрократії не повну середню освіту підвищили до 10 клас.

„Частина дітей залишала школу" (ст. 612). І це

свята правда не лише про дореволюційну, а таки й післяреволюційну дійсність.

Мені і двом моїм молодшим сестрам в 1933 році всяка можливість науки припинилася і ми не можемо нарікати, бо ми були діти непануючої класи, а ворога народу. Дітям І. К. Воронця, П. Бабака, Г. Д. Сердюка та декільком іншим хуторянам також можна було приписати вороже наставлення до влади, а це значить — цих дітей виключити від „підкування влади про освіту”. Але ось щодо дітей Грицька Бурими, правовірного комунара, що для побудови комунізму віддав останню корову в комуну для прикладу іншим, коли Галька залишила третю класу, Павло — першу, а менші діти взагалі не починали ходити до школи за браком одяжі та взуття (до 1936 року), то влада навіть не запитала його, чому діти не набувають освіти.

Восени 1934 року влада підбрала на станції двоє вигодованих дітей — Стратона років 9 і Настю років 8 та передала їх до колгоспу ім. Другої п'ятирічки. Колгосп примістив їх у М. Ворошила. Перебуваючи тут до літа 1936 року, коли влада розшукала за їхніми родичами в селі Воронку, Стратон і Настя — діти шкільного віку ні одного дня не були в школі. Про їх освіту ні влада, ні колгосп не поцікавилися.

* * *

Учителі були не в кращому положенню, як діти шкільного віку. Їх, окрім навчання дітей, влада обтяжувала різними навантаженнями — пропагандою колгоспної системи на зборах селян, проробленням безлічі різних постанов партії та уряду, участю в бригадах: по розкуркуленню, десяти-двадцяти-тисячників, ударних, штурмових і т. п.

Що учителі до 1938 року були низько оплачувані — це також ніяка таємниця. До того їх влада переслідувала в більшому розмірі як батьків учнів.

Перша моя вчителька — Софія Василівна змушена була залишити Білогривську школу (можливо учительовання взагалі), бо влада виявила, що вона була дочкою поміщика з села Дубовичі. Наступного мого вчителя також прогнали зі школи за зірвання свята Жовт-

ня. (Я довідався багато пізніше, що цей учитель роздав нам до вивчення деклямацій вірші з „Енеїди” Котляревського, які до такого „свята” були контрреволюційні.). Його ім'я я не запам'ятав через його швидке усунення і мою хворобу — запалення легенів.

Третій мій учитель — Михайло Васильович, мабуть, був „свій в доску”, бо не тільки приходив нас вчити п'яним, але й науку, особливо не дуже справним учням, роз'яснював матюками.

Четвертим моїм учителем на хуторі був Семен Іванович Кривенко. Він учительської освіти не мав, але був партійним активістом. Його влада підвищила, покликавши на керівника відділу освіти Шосткинського району.

У Вороніжі першою вчителькою була старша жінка Клеопатра. По батькові її не запам'ятав, бо вона нас вчила щось зо два тижні, потім чомусь її замінили Михайлом Матвієвичем Бережним. Її у Вороніжі більше не було. Михайло Матвієвич був вороніжцем з Дубини, в Червоній армії був командиром і змінив своє прізвище на Бережньов, але це йому не допомогло — літом 1931 р. його, разом з учителем фізкультури Грицьком Гриценком, заарештували.

Керівником групи 5 і 6 клас була вчителька української мови висуванка Зінаїда Василівна Бондарівська. Переорганізовуючи семирічку на десятирічку, її „засунули” в Пирогівську початкову школу за браком освіти і належних документів, а фактично за те, що вона була вдовою по якомусь „грішнику-контрреволюціонерові”.

З моїх учителів, що викладали різні дисципліни в 5 і 6 класах, учительку російської мови Емілію Огієвську усунули зі школи за захист її сестри-вдови по петлюрівцеві Смалеві (вона мала сина Юрія, мого ровесника і друга-однокласника, якого маскувала як сироту червоного командира, що загинув в час революції) наприкінці 1932 року. Вчителя хемії Корнієнка, вчителя фізики і вчителя фізкультури й сільського господарства Довгополого влада заарештувала на початку навчаль-

ного року у 5-ій класі. Їх я не встиг запам'ятати не тільки по батькові, але й прізвища.

На початку 1933 року влада арештувала вчителя біології Котта та вчителя української мови й соціології Кузьму Степановича Іваценка. У зв'язку зі справою Тухачевського влада арештувала і розстріляла вчителя математики Михайла Піменовича Метлу і вчителя алгебри Івана Пилиповича Чайку. Воронізьких учителів влада виарештувала і постріляла багато більше, але я, переважно, їх імен та прізвищ не знаю, бо вони безпосередньо до мене відношення не мали. З них у моїй пам'яті залишилися Михайло Різник, Куц, Портянка та Рубашов.

ШКІЛЬНИЦТВО І ОСВІТА В ОБЛАСТІ

Освіта в московсько-большевицькій імперії, особливо для дітей „пануючої класи” — робіників та колгоспників-селян не була в таких рожевих фарбах, як це змальовують „історики”, про що я знаю з власного досвіду і описав як вона фактично виглядала на хуторах в час моїх шкільних років.

Тепер же з самих показників „Історії міст і сіл УРСР” виходить, що, незважаючи на перехід від обов'язкового семирічного загального навчання в містах і робітничих селищах та в селах — чотирорічного („У відповідності з рішенням XVI з'їзду ВКП(б) в містах і робітничих селищах запроваджувалось загальне обов'язкове семирічне навчання, а в селах — чотирорічне” — ст. 57), число учнів і шкіл навіть зменшилось від післявоєнного періоду.

„В 1940–1941 навчальному році в області налічувалося 1185 середніх, неповних середніх і початкових шкіл. Їх відвідувало 268,8 тис. учнів, тут працювало 10.300 вчителів” (ст. 58).

„У 1950 році в 1232 середніх, восьмирічних і початкових школах навчалось 295,8 тис. учнів і працювало 13,2 тис. вчителів” (ст. 77).

„Число спеціалістів з вищою й середньою спеціальною освітою зросло з 56 тис. в 1959 році до 96,3 тис. чол. у 1970 році. В 1045 загальноосвітніх школах в т. ч. 266 середніх, навчається понад 255,4 тис. учнів і працює 15,388 учителів та вихователів” (ст. 85).

Від 1941 до 1970 рр. в Сумській області десь зникло 140 шкіл і 13,400 учнів, але чомусь добавилось на 5,088 учителів. Від 1950 до 1970 років зникло 187 шкіл і 40,400 учнів, кількість учителів і тут зросла на 2,188.

Якщо б зменшення шкіл та учнів було між 1941 і 1950 роками, то це можна б пояснити знищенням війною, але якраз в цей період число шкіл збільшилося на 47, а учнів — на 27 тисяч. Де поділись за цих 20 років, після воєнної „відбудови”, 187 шкіл і 40,400 учнів? І яка мета подавати в покажчику кількість учителів, коли в 1970 році на одного вчителя припадає по 16–17 учнів?

У 1941 році, наприклад, на одного вчителя припадало 26 учнів і з цим можна примиритися, хоч я напевно знаю, що школи були пристосовані так, щоб у кожній класі було не менше 40 учнів, до того сама „історія” підтверджує, що тільки в 1975 році „всі школи працюватимуть в одну зміну” (ст. 85). З цього можна здогадуватися, що в 1970 році школи працювали ще на дві зміни. Навіщо тоді тримати класи по 16–17 учнів та затруднювати на таку малу кількість учнів учителів, коли ще „недобудовано” комунізму і кадри будівників потрібні деінде?

Підрахувуючи кількість шкіл, учнів та вчителів по окремих районах та містах обласного підпорядкування, покажчики виходять ще інакші.

Сторінка	Назва району або міста підпорядкованого безпосе- редньо області	шкіл	учнів	учителів
128	Білопільський	79	15242	
164	Буринський	44	9600	
179	Великописарівський	41	8526	
206	Глухівський	67	15000	
249	Конотопський	56	11000	
249, 267	Конотоп	18	11000	670
291	Краснопільський	49	9841	
323	Кролевецький	38	9700	
354	Лебединський	50	13000	1009
394	Липоводолинський	39	5600	
406	Недригайлівський	49	7569	
429	Охтирський	62	14475	1196
457	Путивельський	53	8100	
483	Ромецький	01	17400	1373
483, 498	Ромни	15	6847	436
524	Середино-Будський	38	7500	
547	Сумський	60	12100	996
90, 125	Суми	28	24000	1130
575	Тростянецький	41	8600	723
596	Шосткинський	28	5800	490
596, 608	Шостка	15	11000	513
628	Ямпільський	34	7523	
Разом у районах і містах облас- ного підпорядкування		985	239,423	8,536

Відомості по окремих районах та містах обласного підпорядкування мені здаються найпізніші, тобто з 1972–1973 навчального року.

„В 1972–1973 навчальному році у 19 середніх, 7 восьмирічних і 2 початкових школах навчалось понад 24 тисячі учнів” (ст. 125 — місто Суми). Якщо так, то від 1970 по 1972–73 навчальний рік в області наступило зменшення на 60 шкіл і на 16,000 учнів. З цього можна зробити тільки одне заключення: московські оку-

панті послідовно і наполегливо винародовлюють Сіверщину.

Придивившись ближче цій московській „історичній” шкільній математиці, навіть особі, необізнаній в справах московського царства, стане ясно, що це ніяка історія, а звичайна собі московська частушка з циклю „Разгавариваем”:

„Три деревни, два двора.

Восем девок, один я.

Разгавариваем.

— Девки в лес по калину.

А я . . . (далі співається всяке сороміцтво, яке тільки може витворити московська ментальність).

Для прикладу подам відомості тільки з двох районів — Шосткинського і Кролевецького, які з власного досвіду можу дещо роз’яснити.

Шосткинський район

В загальних відомостях про район на ст. 596 подано такі відомості: „Селищній та 13 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 36 населених пунктів... В 28 загальноосвітніх школах, в т. ч. 9 середніх, 14 восьмирічних і 5 початкових, навчається 5,8 тис. учнів і працює 490 вчителів”. Підрахувавши окремо відомості за селищну і 13 сільських рад, ми ствердили: в районі є 10 середніх шкіл, 9 восьмирічних і 1 початкова школа, тобто середніх на 1 більше, восьмирічних на 5 менше і на 4 менше початкових. Учнів є 5939, на 139 більше; вчителів 430, на 60 менше. Можна припускати, що одну середню школу помішали з восьмирічною, можливо по малонаселених хуторах ще залишилися однокімнатні пусті початкові школи і в райосвіті числять їх як школи, але однаково 4 восьмирічних шкіл недостає. Можна припускати, що в районі до вчителів зарахували партійних наглядців і працівників районного відділу освіти, разом з секретарками та нічними вартовими (москалі замкам не вірять), але як тоді пояснити більшу кількість — на 139 учнів?

ШОСТКИНСЬКИЙ РАЙОН

Назва місцевостей	Школи			Кількість		
	7-р.	8-р.	Поч.	Учнів	Вчит.	учн. на 1 вчит.
Селищна рада:						
1. Вороніж	2	2	—	2000	100	20
Сільські ради:						
1. Коротченкове	1	—	—	232	21	11
2. Богданівка	1	—	—	308	23	13
3. Вовна	1	—	—	280	22	12,5
4. Глазове	—	1	—	155	11	14
5. Івот	1	—	—	250	20	12,5
6. Каліївка	—	1	—	69	9	7,5
7. Клишки	1	1	1	672	55	11
8. Макове	—	1	—	86	11	8
9. Миронівка	—	1	—	167	19	8,5
10. Образіївка	1	—	—	376	30	12
11. Собич	1	—	—	537	40	13
12. Собичево	—	1	—	124	15	8
13. Чапліївка	1	1	—	683	54	13
Разом: 1 + 13	10	9	1	5939	430	—
Різниця 0.	+1	—5	—4	+139	—60	14

У селі Каліївці є восьмирічна школа на 69 учнів і 9 вчителів, тобто 7,5 учня на одного вчителя. Село Вовна має середню школу з 280 учнями у віддалі тільки 15 кілометрів від Каліївки. Між цими двома селами, як зазначено на мапі, є добрий шляховий зв'язок (без пропаганди). Один добрий автобус задовольнив би потреби науки дітвори та скоротив би непотрібні витрати народного гроша. (А в нас тепер „тьохніка” перегнала Америку!).

Така сама пропагандивна глупота і з селами Маків та Собичево, між якими тільки 7 кілометрів відстані — і то таки непоганим шляхом, про що я добре знаю.

У селі Маків 86 учнів і 11 вчителів, в селі Собичево 124 учні і 15 вчителів. Подумати тільки над такими „історичними” відомостями! В Кролевецькому районі „відомості” такі самісінькі. Дивись подані таблиці.

Кролевецький район

Сторінка 323: „Міській і 19 сільським Радам депутатів трудящих підпорядковано 84 населені пункти... У 38 загальноосвітніх школах, у т. ч. 14 середніх, 2 середніх вечірніх, 15 восьмирічних і 7 початкових, навчається 9,7 тис. учнів” (кількості вчителів не показано).

КРОЛЕВЕЦЬКИЙ РАЙОН

Примітка: 2 вечірні проф.-техн. і музичну школи з 16 педагогами та 300 дітьми в кролевецький облік не вводжу.

Назва місцевостей	Школи			Кількість		
	7-р.	8-р.	Поч.	Учнів	Вчит.	учн. на 1 вчит.
Міська рада:						
1. Кролевець	4	2	—	3389	159	21,5
Сільські ради:						
1. Дубовичі	1	—	—	450	30	14
2. Камінь	1	—	—	348	28	13
3. Алтинівка	1	—	—	417	31	13
4. Андріївка	—	1	—	213	22	9,5
5. Бистрик	1	—	—	405	31	13
6. Білогриве	1	—	—	259	24	11
7. Гречкине	—	1	—	105	11	10
8. Грузьке	—	1	—	138	14	10
9. Добротове	—	1	—	144	15	10
10. Зазірки	—	1	—	277	23	12
11. Ленінське	1	—	—	453	41	11
12. Литвиновичі	1	—	—	305	27	11
13. Локня	—	1	—	170	18	9,5
14. Мутин	1	—	—	403	31	12,5
15. Обтове	1	—	—	561	38	15
16. Реутинці	—	1	—	196	15	13
17. Тулиголове	—	1	—	372	27	14
18. Червоний ранок	1	—	—	268	25	11
19. Ярославець	1	—	—	471	39	12
Разом: 1 + 19	15	10	0	9344	651	14,5
Різниця: 0.	+1	—5	—7	—356	?	

ПРОПАГАНДА ДЛЯ ОПРАВДАННЯ МОСКОВСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Як таку нісенітну пропаганду сприймати і перетравлювати без наслідків забурення шлунка, „історики” в цій „історії” не подають, але вона ні мені ні нікому іншому, окрім шовіністичних імперіялістів, в голову не вкладається. Ось вона:

„На Україні головною перешкодою на шляху встановлення Радянської влади була буржуазно-націоналістична Центральна рада. Узурпувавши владу, вона силою зброї душила революцію, прагнула будь-що зберегти буржуазно-поміщицький лад.” ... „Селяни села Дергачівки Лебединського повіту, зібрались на сходку 7 грудня, засудили політику Центральної ради і заявили, що вони „визнають єдиною законною владою Раду Народніх Комісарів, яка стоїть на сторожі інтересів робітників, солдатів і селян і веде революційну боротьбу за мир, хліб, землю і свободу. Коли Центральна рада заборонила пропускати без її відома ешалони з хлібом та іншими продовольчими вантажами до Москви, Петрограда, а також на фронт, залізничники ст. Білопілья вирішили не виконувати її розпорядження”⁸⁾ (ст. 34).

Добре. Центральна Рада буржуазна, узурпаторська, душителька революції і так далі. Селяни постановили її не визнавати, а Раду Комісарів визнали, бо та веде боротьбу за хліб, мир і тому подібне. Центральна Рада заборонила москалям грабити і вивозити хліб з України без її відома, але робітники відмовились виконувати її розпорядження. Та самі ось „історики” кажуть, що „війна привела до занепаду сільське господарство. Скоротилися посівні площі, знизилися врожаї,

8) Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине. Сборник документов и материалов в 3 томах, т. 2 К., 1957, стор. 213-214.

зменшилося поголів'я худоби. Відбувалось даліше зубожіння селян" (ст. 32). Чи селяни та робітники зовсім були дурні, що хліб і харчові продукти ешалонами намагалися випхати московським комісарам, щоб вони жили і брикали, а самим з голоду припухати? Чи московські пропагандисти так рознахабилися, що брешуть і кінців поховати не завдають собі труда?

Або ось ще одна перлина: „Щоб дізнатися, як розподіляти і користуватися конфіскованими землями і майном, селяни Хильчицької, Радземської та Протопопівської волостей Новгород-Сіверського повіту в листопаді 1917 року відрядили своїх ходаків на прийом до В. І. Леніна ... Володимир Ілліч Ленін сердечно прийняв хліборобів, ... Повернувшись додому, ходаки на зборах селян звітували про зустріч з В. І. Леніном" (ст. 35).

Перш за все потрібно завважити, що в той час ще до „Володьки" в Петроград можна було без великих труднощів доїхати поїздом, а не тьопати пішком яких 800 кілометрів тільки заради брехливої московської легенди: „Земля у нас обильна, порядку у ней нет. Приходить до нас на Русь і царствуйте". (З запрошення варяг-злодюг на Русь). А з тим, взагалі в листопаді селянам не було потреби поспішати, особливо в справі користування конфіскованою землею. Про це кожен дурень може „історикам" доказати. Та й „історики" самі на цій же сторінці твердять, що ходакам не було найменшої рації набивати ноги, коли... „1-й Всеукраїнський з'їзд Рад 12 (25) грудня 1917 року проголосив Україну республікою Рад і вирішив встановити братерські відносини з Радянською Росією") (ст. 35).

Згідно з мапою на ст. 37, советську владу в Зноб-Новгородському встановлено в січні 1918 року. Виходить, що ці всі „історичні" ходаки, узурпаторство Центральної Ради, з'їзд Рад, дати встановлення Радянської влади, визнання її селянами, „рішення робітників" і вся інша барабанщина — це тільки пропаганда для про-

9) І. І. Компанієць. Ленін та інтернаціональна єдність українських і російських трудящих у трьох революціях. К., 1970, стор. 213.

паганди, для оправдання і закріплення московського окупаційного налігача.

„Проте не довго тривали соціалістичні перетворення. Зрадивши інтереси українського народу, Центральна рада запросила війська кайзерівської Німеччини та Австро-угорської монархії, щоб силою зброї повалити Радянську владу на Україні” (ст. 38).

Якщо за твердженнями, які я вже згадував попередньо, Центральна Рада була тільки буржуазно-націоналістична, то як вона могла зраджувати інтереси українського народу? Селяни, мовляв, визнавали „єдиною законною” владу комісарів і ходили за порадами до самого Леніна. Робітники відсилали ешалонами хліб до Москви, коли і як їм забажалося. Встановляли владу „Рад”, ревкоми. Широко розгортали збройну боротьбу, мали братню допомогу робітників з самої Москви. Робітники, разом з трудящими селянами, палко відгукались на заклик Радянської влади і самого Леніна. Такими ось „доказами” заповнені цілі чотири сторінки, а на п'ятій — Центральна Рада „зрадила інтереси українського народу”! Якщо Центральна Рада і дійсно зрадила інтереси народу, то народ мусів повірити ці свої інтереси Центральній Раді, а голодранці-москалі лізли на народ, як мухи в Петрівку на свіжу рану, і відігнатись було годі. Тому в безвихідному становищі Центральна Рада й заключила домовлення з Німеччиною й Австро-Угорщиною з певними умовами і офіційно. Сьогодні вже не є таємницею і самим „історикам” хіба добре відомо про таємні зговорення і умови „єдиної і законної” влади народніх комісарів з німецькими, англійськими, французькими, американськими та жидівськими банкірями і шахраями-спекулянтами. Леніна штаб кайзерської армії, за гроші жида Ротшільда, переправив у запльомбованому вагоні через фронт робити владу рад.

Чи може „трудящий” Ротшільд з любови до російських трудящих затратив гроші на перепачкування Леніна і подарував їм? Чи може „трудящий” нью-йоркський Яків Шіфт дав 20 мільйонів доларів Троцькому і забув про них? Один з таких „трудящих”, Ар-

нер Намер, щойно восени 1974 року розкрив своє таємне домовлення з Леніном, з чого став мільярдером. Сьогодні цей же самий „трудящий” Арнер Намер продовжує з Брежневом Ленінську „традицію”, щоб заморожений якутський газ возити до Америки. А запитайте в них, що якутський народ з цього матиме? Те саме, що й ми, українці, — винародовлення!

А з тим та „єдина і законна” влада „Народних” комісарів складалась з 22 осіб, з них 16 мали закордонні пашпорти і не були громадянами „влади рад”.

Центральна Рада складалась з синів українського народу, бідних чи багатих, багато різниць між ними не було і не могло бути, бо якраз вони були з народу, а тому вони зраджувати народу не могли. Вони були часткою народу.

Скажіть, будь ласка, люди добрі, який дурень плює в миску з кашею, з якої сам їсть?

РОБЛЯТЬ НАКЛЕП НА НАРІД

Щоб виправдати московсько-большевицьке ограблення народу, „історики” роблять наклеп на нарід, що, мовляв, „робітники й трудящі селяни палко відгукалися на заклик Радянської влади В. І. Леніна подати продовольчу допомогу своїм російським братам. Як повідомлялось 18 січня 1918 року, з станцій Хутір — Михайлівський і Конотоп було надіслано до Москви й Петрограда і частково на Західній фронт 140 тис. пудів цукру. Через день-два мали відвантажити ще близько 200 тис. пудів борошна”¹⁰⁾ (ст. 38).

Коли ж Центральна Рада, щоб заплатити Німеччині та Австро-Угорщині, згідно договору, за допомогу очищення України від московських голодних розбійників і грабіжників стала посилати хліб і цукор Німеччині, це окреслено як розбій, зраду, контрибуції,

10) Українська РСР в період громадянської війни 1917–1920 рр. т. 1, стор. 368.

штрафи і тому подібне! „Загони окупантів та їх прихвостнів відбирали в населення хліб, м'ясо, сало та інші продукти харчування, худобу, майно й вивозили до Німеччини. З Роменського повіту з 23 березня по 27 травня було вивезено 8 тис. пудів зерна та борошна, багато худоби. На Буринському цукровому заводі Путивльського повіту було реквізовано 150 тис. пудів цукру¹¹⁾... Вдавалися іноземні загарбники також до масових контрибуцій і штрафів” (ст. 39). Чи і як ті „Загони окупантів та їх прихвостнів” грабили або не грабили населення, — але, „Коли робітникам цукрових заводів Сумського повіту й залізничникам стало відомо, що 5 липня 1919 року В. І. Ленін спеціальною телеграмою порушив перед Раднаркомом і Наркомпродом України питання про прискорення відправки з Сум і повіту цукру для півночі країни, вони доклали всіх зусиль, щоб виконати це завдання вождя. Вже 13 липня Раднарком УРСР повідомив В. І. Леніна про те, що із Сумського району на Північ відправлено понад 600 вагонів цукру”¹²⁾).

Цукор у Сумах, як ми знаємо, з неба не падає на веління вождя чи кого іншого, а значить — німецькі „окупанти і їх прихвостні” не тільки грабували та конфіскували, але і дбали, щоб селяни сіяли і вирощували буряки, а робітники щоб переробляли їх на цукор. Що селяни ще тоді не були так докладно пограбовані і мали не тільки що їсти, але й московські окупанти мали що в них грабувати, хай на підтвердження буде ось ця фраза: „У Роменському повіті селяни здали понад продрозкладку 10 тис. пудів картоплі, 650 пудів сала, 268 голів великої рогатої худоби”... (ст. 43). Що значить здавати „понад продрозкладку” — український народ добре знає і через цю „понад розкладку” в 1920 і 1933 роках склав до сім мільйонів виголоджених трупів в сирій землі.

„Історики” пишуть: „Населення радісно вітало

11) Центральний державний архів Жовтневої революції, вищих органів державної влади і органів державного управління СРСР (далі ЦДАЖР СРСР), ф. 2 оп. 1, спр. 383, арк. 93.

12) Сумський облдержархів, ф. Р-772, 1, спр. 4, арк. 5.

Червону армію. З великим патріотичним піднесенням трудящі визволених міст і сіл добровільно вступали до військових частин. Робітники на підприємствах ремонтували бойову техніку, селяни військовим частинам продовольство. Не забували трудящі і про своїх російських братів. Селяни Роменського повіту в грудні 1919 року допомогли продовольством робітникам Москви, Петрограда та інших міст Радянської Росії”.

Чому саме українські трудящі мусіли та мусять тепер не забувати про „своїх російських братів”? Яка „радість, братерство і любов” була в моїх земляків до московсько-большевицьких окупантів, наведу чотири приклади звичайних трудівників, яких ніби-то московсько-большевицька влада „визволила” від гніту та експлуатації і які ніби-то „патріотично” вітали владу, коли московські обідранці несли її на вістрях багнетів в Україну.

1. Олексій Коломієць, хуторянин Воронцьового хутора, робітник-котельщик і спеціаліст з'єднування ливів. Восени 1936 року працював на Шосткинській торфозробці на ремонті торфомішалок з фальшивими документами і влада, розвідавши, заходила ся його арештувати. Торфозробка тоді ще була безпосередньо підлегла Київському торфотрестові, і Шосткинське НКВД його чи кого іншого могло заарештувати на території торфозробки за спеціальним розпорядженням тресту, або поза територією підприємства. Тому Олексій, поки не було наказу з тресту, чекав на отримання заробітку і мусів переховуватись. На протязі двох тижнів він ночував у мене в хаті декілька ночей. Окрім правди про зненавиджену московську владу, ось що він мені сказав: Я — український гайдамака, був гайдамакою, є і залишусь таким до смерті. Живим мене не взяли і тепер не візьмуть. Залив я їм „сала” за шкуру в свій час. Сьогодні я не маю спокою і їм заспокоїтись не дам, на моїй могилі вони прокляті також спокою не матимуть. Не пощастило мені, — сини мої, не сини — так внуки, а таки виженемо кацапню з України, що й смердючого лаптя не залишиться.

2. Грицько Семенович Кузьменко, хуторянин Пи-

рощини. Пирошчани взагалі бідні хуторяни, а рід Кузьменків, окрім хат середняцького типу та хлівів для худоби, землі навіть для городів не мав. На прожиток заробляли службою в поміщика Гудими — мельниками, лісорубами, теслярами, столярами, кравцями і тому подібне. Грицько Семенович, як солдат царської армії, за відвагу і хоробрість мав відзначення (які саме — вже не пам'ятаю) і звання офіцера. Коли завошвиленій солдатні большевики пообіцяли землю і волю, Грицькові землі не було потрібно, бо він не знав що з нею робити, а волі в лісах навколо Пирощини, хоч відбавляй. Тому то він скинув пагони і прийшов на хутір відпочивати, заки перещумить жажда в спрагнених на землю і волю.

Дрова для опалу мешкань міщан, Воронізькій цукроварні, станції були потрібні. Підрядчики за рубання лісу на дрова платили добре і тут же на „пеньку” розплата готівкою чи натурою — до вибору. Так Грицько Семенович, відпочивши, залишив революцію для спрагнених її тим, що ще не воювали.

Я з Грицьком Семеновичем працював на торфорозробці в 1937 році, на вивозці торфу до залізничної вітки. В цей час він уже був набув навичку „втоплювати” горе в горілці, а коли те горе не бажало „втопитися”, особливо в такій компанії, як я, він слізно плакав і кався:

— Це я винуватий за твої, мої і ось оцих у лаптах рабів злидні. (Робітникам на торфорозробці, як спецодіж видавали за оплату ликові лапті і брезентові „бохили”; 3 карб. за лапті і 12 карб. за „бохили”). Я ж офіцер, кавалер ордена. Зламав присягу і честь, викинув пагони на смітник разом з совістю своєю. Склав зброю шарлатанам, обманцям, соплякам... Поганець я... Заманулось відпочити, коли босота розперезалася, знахабіла... Рубаю дрова, а він, голопүзий кацапчук в заграбованім кожусі і валянцях ходить кругом хвої — „власть советов сторожить”. Гвинтівка на коров'ячому налігачі. Мерзотник на самогонку пасок проміняв... Потягнути поліном і не заскигнів би, собака... Рук в

таку гидоту брудити не посмілось. А тепер і тебе осиротили і мене в раби безправні загнали...

3. Василь Фастовець, уродженець села Клишок. У 1936 році переселився на хутір Копань (колишній відділ радгоспу ім. Чубаря). Васильові дочки — одна дівувала, друга була вже майже дівкою, тому я до його хати часто заходив.

Відсвяткувавши XX річницю Жовтня в колгоспній конторі обідом і півлітрою на двох, Василь взяв ще „одну” в аванс і прийшов до хати, як і належиться щасливому чоловікові в щасливі хвилини — „душа квіткою і ніс в табаці”. У Василя розв’язався язик і, слово по слові, у нас зав’язалася розмова про політику:

— Рівність! Що ти знаєш про рівність? — розгнівався Василь на мене. — Зажиточне і веселе життя! Тобі зажиточно і весело, то й живи та веселись, а мене цим не штурхай! Мене почали рівняти, коли тебе ще й на світі не було, всякі шахраї-обманці. Солдат — кажуть — довольно вошей годувати і гнити в окопах, буржуйським синам-офіцерам башку гнуть. Ми принесли тобі свободу, рівність і братерство; бросай винтовку, йди додому, отримаєш землю, станеш господарем рівним між рівними. Як не повірити товаришеві недолі, коли ти з ним, чи з таким як він, їв три роки кашу з одного котьолка. Ти б також повірив, і я повірив. Кинув гвинтівку і додому по земельку. Дома не вспів онучі добре висušити, — у военком кличуть, кажуть: товариш солдат, земелька нікуди не втече, а от власть советов нам з тобою необхідно закріпити, щоб, значить, буржуї знову на наші спини не вилізли. Хлопці зі своїми гвинтівками пішли в ліс, а Василь свою в окопі залишив, та воно якось і не личило з нерівнями, господарськими синами батракові спілку тримати. Пішов Василь з мобілізованими на станцію. І ти знаєш, куди вони нас завезли? Під Калугу в табір до полонених австріяків! З австріяками нас зрівняли! Ще гірше: за пів року австріяків додому відпустили, а нас три роки на гнилій капусті та буряках дизинтерія в братських могилах рівняла, заки нас з трьох тисяч сотня заволяних залишилася. Вдома, заки Олена зіллям з мене

сморід змила, з місяць сусіди в хату не заходили. В комнезамі ті хлопці, що в лісі пересиділи, кажуть: пізно ти прийшов, Василю, земля давно розділена і межі вже бур'яном поросли. Я в Шостку до комісарів. Тобі, — кажуть — контрреволюційному собаці землі тільки три аршини належить та куля в потилицю. От тобі і рівність, і братерство, і заможність і радість. Мій батько в економії на конюшні помер, і мені в колгоспі біля чужих коней душа вилізе. Мої сини також на конюшні „рівнятися” будуть. Дивись мені в очі і скажи по-совісті: була, є і чи може бути хоч пів правди, бо про рівність я вже забув. Одної хоч півправди питаю?

4. Яків Ночовний, уродженець села Клишок, на хутір Копань переселився в 1936 році. Яків привіз на хутір стару хату, гарбу малих дітей та назву „вічного конюха”. На хуторі завівся сталінською коровою (теличка-сисунець, їх по розпорядженню влади колгосп контрахтував у колгоспників, що мали корови, і потім за певну кількість трудоднів передавали безкорівним колгоспникам). Свою корову в 1933 році Яків „дорізав” і таким чином пережив з сім'єю голодовий період.

У нелояльності до влади чи до колгоспної системи Якова не можна було підозрівати. З раннього ранку до пізнього вечора його з-під конюшні і „мотузком не відтягнеш”. Закінчивши поратись біля коней, інші конюхи розходилися, залежно від пори дня, додому чи в сторожку, але не Яків. У погоду під конюшнею, в непогоду під зброярнею він сідав навприсядки і, покручуючи носом, пересовував язиком погаслу сигарету з одного кутка рота в другий. Про колгоспних коней, збрую і реманент Яків дбав більше ніж бригадир чи голова колгоспу. За невластиве поводження з конем, обірваний гуж чи поводок він не тільки міг відказати колгоспникові видати коня з конюшні, але й настирливого порядно наштотхати або, погрожуючи вилами чи чимось, що в той час попаде під руки, прогнати з конюшні.

Одного вечора, коли на північному сході наростала

яскравість блискавиць і гул гармат, ідучи хутором, я зупинився біля Якова, що сидів навприсядки під своєю хатою з погаслою сигаретою. На моє привітання „добрий вечір”, Яків покрутив носом, але нічого не відповів. З ним я в суперечці не був, на початку німецької окупації, коли я деякий час був бригадиром, то навіть з ним у нас були добрі відносини і зрозуміння. Тепер я присів біля нього на призьбі, а він на моє привітання навіть не відповів. Встати й піти геть — було ніяково, запитати в нього щось і про щось йому сказати у мене на думку нічого, окрім тривоги, не приходило. По довшій мовчанці Яків, ніби сам до себе, почав бурчати:

— І невже знову та зараза прилізе на нашу погібіль? За Десною, кажуть, наших партизанів повні ліси. Дай, дурний німче, нашим волю та зброю і ми покажем нахабам — де їхнє, а де наше. Тоді гадалось, що нас німці, поляки, французи — Європа нас не знає, забули про нас. Ми нагадали, і то як нагадали! Не думай, що Яків, „вічний конюх”, конюхом „вічно” був. Він кіннотчик, розвідник-чорношличник. Чорний Запоріжець, для білих і червоних москалів це означало мати справу краще з чортом, як з Чорним Запоріжцем. Брата свого хворого залишив у Польщі, на тих побратимів, що в братській могилі на Волині, і тільки зі своїми найвірнішими чотирма побратимами, з відрізаними гвинтівками, нас зимою 1922 року свої люди з-під Житомира додому привезли. — А от дурну німоту мабуть таки й не навчили. Замість нас підтримати, з новими денікінцями-власовцями спілку тримають. Затопчуть москалі нас і німці пропадуть, як руді миші в пустій stodолі зимою. Не стане нас, не встоїть і Європа перед московською язвою. Невже ж в Європі людям Бог розум за гріхи відібрав перед загибінню?

* * *

„Минули злидні — пишуть в „історії”, — нанесені імперіялістичною війною. Советський народ під керівництвом Комуністичної партії, здобувши перемогу над іноземними інтервентами та внутрішньою контрреволюцією, почав відбудовувати народне господарство” (ст. 47).

Про те, що ограбували населення так, що „навесні 1921 року в багатьох селах не було навіть чим сіяти” (ст. 47), прямо признатись не бажають. Що з „іноземними інтервентами” поділилися українською землею: Польщі віддали пів Волині та Галичину, Чехо-Словаччині Закарпаття, Румунії Буковину і частину Наддністрянщини, собі загарбали Крим, Кубань, частину Донеччини, Слобожанщини та добру половину Сіверщини, навіть і не заікаються. Загарбання Путивельщини збули, як звичайну заміну старої системи. „В березні 1923 року Президія ВУЦВК прийняла постанову, згідно з якою на Україні стара система районування” волость — повіт — губернія” замінювалась новою „район — округ — губернія” (ст. 50). „1924 року був ліквідований Путивельський повіт. Путивельський та Буринський райони ввійшли до складу Рильського повіту Курської губернії” (ст. 50).

Бачите! Зовсім просто і зрозуміло, ніхто інший, а таки Всеукраїнський ЦВК „прийняв постанову”: з Путивельського повіту створив декілька районів і з них Путивельський і Буринський „ввійшли”... до Курської губернії. Згідно з політико-адміністративною картою Української ССР з 1921 р., в Історії Української ССР, том II між ст. 176 і ст. 177, ясно і недвозначно видно, що Путивельщина була вже тоді загарбана москалями і не виходила з-під їх окупації по постанові ВУЦВК.

Зруйнованого народного господарства в Україні, як показали пізніші потягнення московських окупантів-большевиків, вони навіть не мали й на гадці.

„Після X з'їзду РКП(б) вони боролись за втілення в життя нової економічної політики, розрахованої на перемогу соціалізму” (ст. 47). НЕП не був жодним „втіленням в життя”, а підлим підступом-обманом. Ленін, проголосивши свою лукаву фразу (шаг вперед, два назад), накинув нову облуду на виснажене боротьбою, ограблене, голодне і жадне відпочинку населення. І воно частково повірило, далось зловити на гак у мутній воді хитрим узурпаторам та почало відбудовувати господарство і життя.

„Дрібні підприємства вони тимчасово здавали в

оренду. Великі податки з орендарів на користь держави становили додаткове джерело фінансування промисловости" (ст. 47).

Москалі, пустивши оману відступу, „шаг вперёд — два назад“, дали можливість населенню зайнятися творчою працею, самі відпочивали та накопичували сили і засоби з „великих податків орендарів“, щоб в коротці з новою силою розпочати тих же „орендарів“-селян, робітників та недонищену інтелігенцію винищити і остаточно розчавити.

У вище наведеній фразі про НЕП є лукаве твердження, що він розрахований на перемогу соціалізму. Фактично НЕП нічого спільного в основі з соціалізмом не мав, а тільки з підлим обманом. Великим обманом було наділення селян землею. „Завдяки здійсненню лєнінського Декрету про землю було ліквідовано безземелля і значною мірою скорочено малоземелля серед трудящих селян" (ст. 47). „Це обумовило дальше зростання кількості середняцьких господарств. У 1923 році в Лебединському повіті вони становили 76,1 проц., Роменьському — 64,7 проц., Путивельському — 57,4 проц. загальної кількості господарств" (ст. 48—2).

Якщо взяти, наприклад, найменшу кількість середняцьких господарств Путивельського повіту 57,4% в 1923 році, то до 1928 року їх напевно зросло не на один відсоток, до того мусимо додати не менше 10% так званих куркульських господарств. Тобто в 1928 році в найбіднішому повіті було 75% селян куркулів і підкуркульників, людей що працювали, жили і своєю працею уможливлювали життя і розвиток цілого народу, а їх у 1930-1934 роках знищили або загнали в колгоспи рабами-кріпаками. Мені, тоді ще зовсім малолітньому, врізалась у свідомість брехлива пропаганда-віршик, правдоподібно з читанки другої класи:

У Омелька є земелька,
на душі, якась піня.
— Плуг то є, але в Омелька
ні насіння ні коня.

Серце ние у Свирида,
не життя — сама біда.
— Бач, насіння є у діда —
плуга, ні коня чорт ма.

Як зустрів Грицько Омеляка —
Ще й Свирид до них присів:
розмовляють про земельку,
про нестатки, про посів.

Нас обсіли, браття, злидні —
як нам вибратись із них?

І всі разом порішили:
заснуємо колектив!

Тоді в мою голову не влязло: — Де ці омеляки
зі свиридами можуть бути, що про них аж вірші пи-
шуть? Між хуторянами їх нема!

Тепер, натрапивши на ось це твердження: „щоб
незаможні селяни освоїли одержані земельні ділянки,
підносили культуру землеробства, сільради, комнезами,
комітети селянської взаємодопомоги надавали їм допо-
могу насінням, реманентом” (ст. 48), потрібно ствер-
дити для правдивої історії і науки прийдешньому по-
колінню: москалі — лицеміри, обманці до останнього
атома. Не даремно наш нарід створив правду про них:
— Не вір коню в дорозі, а москалеві в слові та справі.

Жорстокостей московського наступу на селян в
1929-1934 роках, коли їх до семи мільйонів було вистрі-
ляно, винищено голодом, вивезено за полярне коло на
повільну смерть, а решту загнано в новітнє кріпацтво —
колгоспне рабство, ніякий відтинок часу не зітре з па-
м'яті нащадків, ніяка історія нашого народу не виклю-
чить із своїх сторінок.

Фальшиве твердження „На селі переміг колгоспний
лад. 1932 року в основному було завершено суцільну
колективізацію. Щоб зміцнити радгоспи й колгоспи,
піднести культуру землеробства, продуктивність тва-
ринництва, Комуністична партія і Радянська держава
в роки довоєнних п'ятирічок здійснила ряд важливих
заходів” (ст. 55), нічим не обосноване. Влада продов-
жувала до кінця ще 1934 року „суцільно” знищувати

селянські господарства і селян, заганняючи їх в колгоспи. Радгоспи, замість зміцнення, завошивились, худобу напала зараза, машини від безгосподарности попустились, поржавіли, лани позаростали бур'яном.

Радгоспові ім. Петровського з двома його відділами, ім. Чубаря та ім. Косіора не допомогли ніякі „важливі заходи” Комуністичної партії і советської влади, навіть експортний податок на селян, за який в користь радгоспу влада попродала рештки селянських господарств, включно до сіней біля хат. З радгоспу ім. Петровського в 1935 році залишилось воронізьким, клишківським та хуторянським колгоспам забур'янені поля, дещо захарчованої, зараженої худоби та декілька завошивлених десятників, бригадирів. Така доля постигла і радгосп ім. Сталіна біля села Словот. Запитати тільки в „істориків”, як це так сталося? Вони пишуть: „Так, у 1928 році в Глуховському, Лебединському, Охтирському, Роменському, Сумському округах налічувалось 48 радгоспів. Це були переважно великі господарства, що мали трактори та іншу техніку, значні посівні площі й поголів'я худоби, налагоджені агрономічну й зооветеринарну служби. Радгоспи збирали сталі врожаї, добивалися високої продуктивности громадського тваринництва” (ст. 54). Виходить, що вони із тракторами та іншою технікою збирали сталі врожаї та добивались високої продуктивности тваринництва. „У 1940 році в області налічувалося 22 радгоспи”... (ст. 55).

Де ж поділася більша половина радгоспів? Влада і їх розкуркулила, ліквідувала, як клясу, як залишки капіталізму? При тому такі радгоспи, як ім. Петровського і ім. Сталіна влада почала організувати тільки за пляном першої п'ятирічки і вони ще в 1928 році не існували. Радгосп ім. Петровського був запланований як буряковий і мусів служити основним постачальником буряків Воронізькій цукроварні. Переважну більшість майна і худоби розкуркулюваних селян Воронізької, Клишківської, Чепліївської, Собичської та Богданівської сільрад передано на будову і користування радгоспу. Підвищений податок на селян ішов на фінансування. З республіканського лісу відділено найкра-

щі ділянки лісу. Перші трактори весною 1931 року прибули у Вороніж для радгоспу. Навіть лічницю Воронізької цукроварні радгосп зайняв під склад бурякового насіння... І з радгоспу ім. Петровського до 1935 року залишилося велике ніщо, гірше ніж малий пшик. Відділ радгоспу ім. Петрівського, ім. Чубаря займав більше 100 гектарів кращих земель вороніжців та клишківців від дороги з Вороніжа на Мости і до дороги з Клишок на Холодівщину. Господарські, мешканеві та адміністративні будинки були збудовані приблизно в центрі цього шматка землі, біля долини Копань над Копаньською дорогою. Чотири хати розкуркулених селян перевезено сюди в цілості, три перебудовано на шість квартир адміністрації, а одну пристосовано для контори. З двох хат була збудована їдальня і кухня. З хат, дворів, stodol та інших господарських приміщень селян збудовано: барак для робітників на 13 кімнат, лазню, конюшню на 50 коней, приблизно такого розміру корівник та машиноремонтну майстерню, в якій розміщалась і водопостачальня.

В 1935 році, коли по ліквідації радгоспу 500 гектарів землі прикріпили до радгоспу ім. Другої п'ятирічки і сам осідок відділу ім. Чубаря відкупив колгосп, всі приміщення вже потребували ремонту. Всі мешканеві приміщення мали пошкоджені дахи. Їдальня і кухня майже зовсім не мали даху і її радгосп переробив на сушарку конопель. На бараці для робітників обсипалась штукатурка, в половині мешкань не було шиб у вікнах; все, що тримало цю велику споруду від завалення, це збитий з нових дощок і покритий фізеритом дах. Лазню колгосп переробив на кузню. Конюшня була вже напів розвалена і в ній було 22 заражених коней. Коні були два роки на карантені і з них вижило і виздоровіло 16, після двох років коней забрали в новозбудовану конюшню, а саму конюшню спалили.

Щось 30 чи 40 голів великої рогатої худоби колгосп рік відгодовував і після ветеринарного огляду їх забрали в якийсь інший радгосп. Частину корівника колгосп відремонтував і вживав для своєї худоби. Ма-

шино-ремонтну майстерню відремонтовано тільки частково, бо необхідно було утримувати колодязь. З мене господар, а тим більше ґрунтознавець може ніякий, але те, що говорили старіші і досвідчені мої земляки, мушу підтвердити: радгосп сім років забур'янював землю, а нам сімнадцять прийдеться розбур'янювати. У 1942 році я, будучи бригадиром в колгоспі, мусів переорювати деякі ділянки посіяної вики, бо лобода скоріше і густіше посходила за вику.

У 1930 і 1931 роках Воронізькі школи були зобов'язані один день у тиждень допомагати школярами радгоспові ім. Петровського збирати бур'яки. Ми, школярі, виривали бур'яки руками за гичку, не підкопуючи, бо радгосп для нас не мав лопат, тому чимала частина бур'яків залишалася в землі. В 1932 році цей обов'язок школам відмінили через те, що радгосп, через нерентабельність, перетворили в зерновий. Осінню 1934 р. я, як колгоспник, допомагав відділові радгоспу ім. Чубаря збирати з поля овес та вику. Радгоспні хлопці — діти не старші 10-12 років кінськими граблями загребали скошені травокосаркою овес та вику у вали, а ми, колгоспники, навантажували на вози і підвозили до скирти, де радгоспні дівчата скиртували. Дівчата, так як і ми, були послані скиртувати „на прорив” (основне їхнє завдання в радгоспі було доглядати худобу). Одіж на них була ще гірша як на нас, колгоспниках — порвана і постягувана нитками. Через дірки часто світилося, як кажуть, „грішне” тіло. Дівчата цим багато не переймалися, а до того вони відкрито заохочували нас за харчі чи за гроші „допомагати” їм скиртувати. Де-хто з нас сміливіших і багатших користав з їх запрошення і від них набрався вошей.

Коли ми пізніше ще допомагали радгоспові залагувати „прорив” посіву озимини, на запрошення дівчат від сівалок „допомогти сіяти” — більше бажаючих між нами не було.

МОСКОВСЬКІ ІМПЕРІЯЛІСТИ І ЇХ ВИСЛУЖНИКИ В ЧАС ВІЙНИ

„З перших днів війни партійні організації стали бойовими штабами в справі мобілізації усіх сил і засобів на боротьбу з ворогом” (ст. 59). А як же могло бути інакше? Партійні вельможі і московські узурпатори знали надто добре ненависть населення до них. Раби небезпечні, коли заходить мордобиття між самими рабовласниками. Час був занадто небезпечний, що й казати!

Мільйони позагали в „отдаённые места родины”, не всі там „подохали”, — частина їх розлізлась по „необнятой родине”, помаскувалась. Мільйони трупів з голоду, кіровської, ежовської та тухачевської м'ясорубок ще навіть добре не встигли розкластися. Недодохлих, недостріляних, недоліквідованих, як кляса, були не одиниці, а мільйони. Та й трупи не забрали з собою в могили всіх своїх нащадків — рідні, друзів і добрих сусідів чи знайомих. Ця багатомільйонна маса тільки чекала хвилини, щоб кинутись на узурпаторів, душоубів і була більшим і страшнішим ворогом, ніж самі фашистські німці.

З німецькими фашистами московські можновладці мали спільну мову і спільні інтереси до початку війни, під час війни і по її закінченні. Про це всім було і є відомо, про це до сьогодні багато написано і підтверджено фактами і документами.

На початку війни партійні імперіялісти мобілізували всі сили на боротьбу найгіршого їхнього ворога — українського народу, а німецьких фашистів невеликими з'єднаннями затримували-піддрочували, щоб зліше допомагали їм топтати на рід. Скільки саме московські імперіялісти знищили людей, моїх земляків, під час відступу, в час німецької окупації та потім при своїй повній окупації — не можу напевно підтвердити, але

з гарантією можу запевнити, що багато, багато більше як німців у боях.

Про заготовлений список партійною організацією Шосткинської торфорозробки і Гречкінської сільради осіб на ліквідацію перед відступом, в тому числі і мене, повідомила мене комуністка Усенко через Овсюкову Сашку. Скільки осіб було на тому списку і чи виконано ліквідацію кого, згідно з тим списком, відомостей не маю. Припускаю, що виконання того списку було доручено Андрієві Коржеві (А. С. Корчик). Корж видав німцям і вони розстріляли таких знаних мені осіб: Трохименко-Смашний, Мирон Мокрогуз, Журба, Василь Кузьменко, Іван Коленченко та Бурдюг.

Населення не могло підняти відкритої революції проти московських узурпаторів, бо не мало навіть мисливських рушниць. Партійці мали нагани і деякі з них малокаліброві рушниці, та на два тижні перед наближенням фронту головам колгоспів, головам сільрад, керівникам підприємств, начальникам станцій влада видала старі австрійські рушниці і по обомі набоїв (5 штук) з розрахунком, що коли рушниця і попаде в неналежні руки, то нею користуватися без набоїв неможливо.

Колгоспне майно, крамниці, склепи підприємств розібрали переважно жінки, малолітні діти і старі чоловіки ще задовго до приходу фронту. Наприклад, від Вороніжа до станції Мельня колгоспи, крамниці і навіть склади по залізничних станціях були розібрані вже 27 серпня ранком, коли в цей час німці ще переправлялися через Десну в околиці Пирогівки.

„Робітники, селяни, трудова інтелігенція гнівно таврували німецькофашистських загарбників, одноставно висловлювали рішучість будьщо відстояти честь, свободу й незалежність Радянської Батьківщини” (ст. 59). Це пуста пропагандивна фраза. Звичайно, ніхто з населення не радів і не чекав німецької окупації, але, не висловлюючись, з надією чекав визволення Батьківщини від московської окупації і повної ліквідації московської імперії. Час був критичний, непевний і не тільки населення, але й самі місцеві комуністи не мали

певного уявлення, чи триматись з московськими большевиками, відкрито переходити на сторону німців, чи починати організувати життя і господарювання самостійно з народом.

Незважаючи на те, що, наприклад, влада заздалегідь була запланувала з партійної організації та активістів торфорозробки і навколишніх сілрад створити ядро партизанського загону, то з місцевих комуністів, про що я знаю, один лише Андрій Корж, замаскований „хазяїном” торфорозробки і начальником поліції, активно партизанів. Грицько Мурась, Іван Шевченко і Кирило Єфремов перебували дома нелегально і вичікували розвитку подій. Василь Кузьменко, Іван Коленченко та Бурдюг не тільки легалізувалися і працювали, але й відмовились будь-як співпрацювати з московськими агентами. Московським агентам потрібно було влаштувати дві більші масакри населення і невідкорених комуністів, щоб заставити таких як Мурась, Шевченко і Єфремов піти в партизани. В березні 1942 року в лісі біля Мисікового хутора енкаведист-поліцай Яловенко розстріляв 11 осіб, і щось понад 260 осіб розстріляно в Шосткинському хемічному інституті в червні 1942 року. До цієї масакри Мокрогуза, Кузьменка, Коленченка та Бурдюга видав особисто Корж.

Щодо комсомольців та активістів, то вони ще задовго до початку війни співали большевицькі бойові пісні на свій лад і зрозуміння.

Якщо завтра війна, ми уб'єм кабана
і заріжемо останню корівку.

Самі м'ясо з'їмо, „батьку” х... дамо,
Хай тікає за Волгу.

(На місце пропуску після „Хай тікає” вставляли: вусатий, зараза, бандюга і т.п.).

І так зробили, за винятком Івана Залого; не всі пішли по мобілізації, а тим, що було доручено евакуювати худобу, повернулись з-під Щигрів додому.

Іван Залога, особа мені трохи загадкова, а тим більше, що я не маю відомостей про його долю після 30 вересня 1943 року і не можу сказати, чи він робив це

свідомо чи його використовували з уваги на хитку вдачу щодо чужих жінок та дармової горілки.

Комуністи нерішенці — Мурась, Шевченко та Єфремов післали Івана в Суми перевідати і він з собою затягнув туди ще Самійла Патлаха, Миколу Ворошила та Тищенка. Чи був він у спецшколі в Сумах, мені не відомо. „Для партизанських загонів кадри радистів, підричників готувала відкрита у Сумах спецшкола” (ст. 60). Іван повернувся із Сум пізньої осені та, побувши дома недовгий час, пішов у поліцаї до Коржа на торфорозробку. Хто з них не дотримував „генеральної лінії” — Залога Коржової чи Корж даних завдань Залозі в Сумах — тяжко мені навіть здогадуватись.

Я з Іваном мав три сутички: одну весною 1942 року, коли він ще був Коржовим поліцаєм, другу весною 1943, коли він був при мадярських частинах на охороні залізничного мосту через Єсмань і третю — деś біля другої години ранку 30 вересня 1943 року. Тут виразно по Іванові було видно, що він знає про наказ, або має наказ позбавити мене життя. Тієї ночі Іван з незнайомим поліцаєм приїхали з Шостки на підводі з пограбованим майном старости Мисікового хутора, Мисіка. За їхніми словами, Мисік підстрілений, але від них втік. Мені сказали чекати до ранку, бо, відпочивши, мають зі мною переговорити важливу справу. Мені діватись не було куди і я вирішив почекати, але ранком я довідався, що вони, не відпочивавши, поїхали на хутір Ново-Московське. На Ново-Московському хуторі я на власні очі переконався, що там збиралися на нараду явні і замасковані большевицькі партизани і їх агенти. На Ново-Московському хуторі я вирішив зникнути з дому.

Залізничники в московській імперії, білі і червоні, були і є на напів-військовому положенні, з багато кращими умовами праці і забезпеченням, як робітники не-військових підприємств та не до порівняння з селянами-колгоспниками, але в 1941 році з тих, що я знаю 17 осіб, працівників роз'їзду Пирощини, хіба один Вітер пішов по мобілізації чи евакуювався. Решта 16 навіть після того, як в полудне 27 серпня німецькі літа-

ки запалили військовий потяг на роз'їзді та зривами артилерійських стрілен в потязі вивели роз'їзд з ладу, ніхто навіть не подумав евакуюватися чи відступати з большевиками. Наприклад, учасник протинімецького повстання на станціях Хутір-Михайлівський та Ямпіль в 1918 році, начальник роз'їзду Пирощини — Сукмань за німецької окупації працював начальником станції Терещинська.

Щодо твердження, що „На випадок окупації ворогом території Сумської області розгорнулась підготовка до творення партійного і комсомольського підпілля, партизанських загонів, 15 серпня 1941 року було утворено Сумський підпільний обком КП(б)У.” (ст. 60), то це фальшиве підтвердження тільки для „історії” задньою датою.

БОЛЬШЕВИКИ ПІДГОТОВЛЯЮТЬ ПІДПІЛЛЯ

Підготовку до підпілля в формі партизанських гнізд чи загонів большевики почали творити ще наприкінці 1937 року.

Шосткинська торфорозробка торфовидобувальний сезон в 1937 році розпочала пристосуванням до старих торфомішалок, замість елеваторів із екриперами. Нове пристосування належно не пасувало і робітники не були належно обучені в керуванні новими механізмами, торфомішалки багато простоювали, плян торфовидобутку не виконувався. Літом будівельна бригада розпочала перебудовувати приміщення бюр директора і декілька квартир. Працівники торфорозробки були переконані і між собою відверто говорили, що за невиконання пляну стару адміністрацію замінять новою, але прийшла осінь і старій адміністрації нічого не сталося. Замість очікуваного нового директора, на торфорозробку прислали тільки нового заступника по технічній частині Я. М. Ткача.

Правда, новий заступник директора приїхав на торфорозробку своєю бричкою, запряженою парою

добрих коней, з візником, хайкою, нянькою і з всією власною обслугою. Ті меблі і занавіси, що були приготовані, Яків Мойсеевич наказав викинути, підлогу застлати килимами, поставити м'який диван, м'які крісла, завісити вікна тяжкими темними завісами, поставити його персональний робочий стіл і великий стіл для нарад. Скоро по прибутті Ткача на торфорозробці появились три орденоносці-комуністи червоні партизани — Корж, Бурдюг та Ведмедев. Ці потягнення Якова Мойсеевича не на жарти перелякали не тільки всяких „грішників”, а таки самого директора Смирнова, бо не було таємницею для нікого на торфорозробці, що Яків Мойсеевич має чин майора військ НКВД і був начальником Глухівської військової округи.

Але час ішов, а Яків Мойсеевич до своєї попередньої „професійної” роботи не брався. В день своєю паровицею роз'їздив по болоті і поза болотом, деколи для компанії брав когось з трьох партизанів, а переважно їздив із своєю дружиною і візником. Вечорами на нараду викликав керівників торфорозробки поодиноці. Народи з участю більше як одної особи відбувалися в бюрі директора і йому докладували про хід наради через секретарку. В своєму бюрі Яків Мойсеевич любив працювати самотньо і то до пізньої ночі. Нам у транспортнім відділі керівництво Якова Мойсеевича навіть подобалося. Перед тим, коли вечірні подачі під вантаження вагонів, за браком робітників, залишалися недовантажені, вантажники за вантаження поверх норми і відроблених щоденних годин праці вимагали грошового авансу і добавок хліба, десятникові потрібно було заготовити список робітників, що виявили бажання працювати над норму і години. З цим списком він мусів іти за підписом до завідуючого фронтом вантаження, потім до начальника транспорту, до директора, до головного бухгалтера. Зібравши ці підписи, касир міг відмовитись видати гроші за браком готівки в касі. У такому випадку потрібно було знову йти до директора, щоб цей видав розпорядження завідуючому харчівні видати гроші з каси харчівні. Отримавши гроші, потрібно було самому купувати дозволену кількість

хліба і виплачувати гроші та роздавати хліб по-під вагонами робітникам. Яків Мойсеевич цю процедуру упростив. Завідуючий фронтом вантаження писав дві записки: одну, що для вантаження вагону потрібно стільки то карбованців авансу і другу, що на таку кількість робітників потрібно хліба. З цими записками звертались до секретарки Якова Мойсеевича і на його підпис в касі завжди була готівка, а харчівня доставляла бажану кількість хліба робітникам на фронт вантаження.

У середині літа 1938 року, без розголосу, Якова Мойсеевича на торфорозробці не стало. З собою він забрав бричку, коней, візника, хайку, няньку, секретарку і домашню обслугу. Меблі, ковдри, занавіси в бюрі і квартирі та Коржа, Бурдюга і Ведмедева залишив на торфорозробці.

Зникнення Якова Мойсеевича пояснювали так: за спілкування з Тухачевським його мали післати на лоно там, де всі праведники спочивають, але поскільки він жид, його післали до чортів в болото. З лона праведників — який дурень забажає іти в НКВД забруднювати людською кров'ю руки? Від чортів з болота кожний втече з радістю. Але таке пояснення було зовсім хибне. Там, де побував Яків Мойсеевич в ролі різних технічних заступників, особисто обслідував терен, залишав людей для зв'язку. Секретарюючи потім, від того 1939 року в Сумському обкомі партії, Яків Мойсеевич мав досить часу підготувати докладний плян партизанських гнізд і з'єднань. Отже не творенням підпільного обкому партії 15 серпня 1941 року почалася підготовка „на випадок” війни, а якраз роз'їздами Ткача в 1937 році.

На початку липня 1941 року вже будовано партизанські схоронища — бункери між фрезерним відділом торфорозробки і хутором Губарівщиною та на терені каменоломні біля хутора Гути над Єсманню. Ці сховки — укріплення будували і забезпечували харчами поза-місцеві люди. Місцеві люди-колгоспники будували такі укріплення в Ямпільському і Середино-Будському районах понад Івоткою і Свічою. Над Сеймом у Спад-

щанському лісі будівництво партизанських сховищ і укріплень почалось ранньою весною 1941 року частинами Червоної армії.

Залишені Ткачем на торфозробці червоні партизани офіційно були призначені: Корж — заступником завідуючого пекарні, Бурдюг — заступником начальника транспортного відділу і головним вербувальником сезонних робітників, Ведмедьов — заступником головного бухгалтера. Фактично Бурдюг, за винятком декількох тижнів, коли був в командировці за набором сезонних робітників, ніякої праці в транспортному відділі не виконував, перебував на торфозробці стільки, скільки вистачало заробітної платні на горілку. Пропивши зарплатню, ішов мешкати у Вороніж до дружини. Ведмедьов переважно хворів або вдавав хворого і тільки літом деякий час мешкав на торфозробці, решту часу проводив з дружиною в Шостці. Корж переселився з сім'єю на хутір Гречкин. На пекарні він, довго не розглядавшись, почав на власну руку торгувати не тільки хлібом, але й борошном. Адміністрація, не знаючи, що з ним зробити, підвищила його на посаді і призначила завідуючим харчівні. В харчівні за декілька місяців Коржевого господарювання не тільки не стало картопляної юшки, але й куховарок та рознощиць.

У березні 1938 року, за невиконання плану відвантаження торфу, виїздна сесія суду зняла з посади директора торфозробки Смирнова і присудила йому рік умовної примусової праці. Коржа зняли з посади завідуючого харчівні і призначили заступником пожежно-охоронного відділу. На цьому пості він пробув до вечора 24 серпня 1941 року, коли він з своїм співпрацівником Власенком прийшов до кооперативної крамниці з рушницями, відбив замок на крамниці і проголосив себе „хазяїном” торфозробки від імені німецької армії. Проспавшись і похмелившись недопитою за ніч кооперативною горілкою, наступного дня з Власенком окупував бюро директора і зарядив організацію поліції, евакуацію розробки від старої адміністрації та військово мобілізованих. В ночі з 25 на 26 серпня 1941

року до „хазяїна” Коржа, що „встановив” „від імені німецької армії” владу тільки добу тому, приїхав „переховуватись” полковий комісар, начальник Шосткинського НКВД О. М. Сабуров.

Оце те, що я знаю в загальних рисах про підготовку „на випадок окупації ворогом”.

ПІД ЧАС НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Щоб бути більше об’єктивним, замість числових дат, перебіжу час окупації німцями від мостового причілка в районі Пирогівки до ліквідації застави на шляху через Єсмань, що опишу за днями:

У понеділок, їдучи з Конотопа робітничим поїздом, на станції Алтиновці німецькі літаки напали на станцію, обстріляли поїзд та скинули декілька невеликих бомб, але не пошкодили дуже ні поїзду ні рейок. Поїзд, утікаючи від поновного налету, залишив багато пасажирів розсіяних по полю. Між залишеними пасажирами залишився я, Пилип Сердюк, Дмитро Проценко і Каліш. На роз’їзді Лапшин у дижурного ми не могли нічого довідатися через брак зв’язку з Конотопом і Хутором-Михайлівським. У Кролевці і роз’їзді Брюловецькім німців до налету літаків ще не було, а тепер навіть з Кролевцем немає зв’язку. Враховуючи те, що Пилип вислужений червоноармієць, а Дмитро навіть власник медалі за хоробрість біля озера Хасан, ми порадилися для безпеки відійти далі від роз’їзду та перебути до ранку біля кіп збіжжя.

Ніч пройшла спокійно, ніякого руху ні по залізниці, ні з боку шляху не було чути. Ранком на станції Кролевці сказали нам те саме, що й ввечері на роз’їзді Лапшині. Від стрілочників ми ще довідалися, що влада залишила Кролевець минулого дня перед вечором. Від’їхали Бистрицьким шляхом. Мобілізовані переважно порозходилися додому. Звідкіля ідуть німці — невідомо. Правдоподібно з Конотопу.

Як на підтвердження здогадів стрілочників, неда-

леко від станції зустрів нас той робітничий поїзд, що покинув нас в Алтинівці. Ми, як залізничники, по льокомотиві пізнали, що поїзд повернувся зі станції Хутора-Михайлівського, або принаймні зі станції Маків, де є пристосування обертати льокомотиви. Ми були певні, що принаймні в Шостці ще немає німців. На роз'їзді Брюловецьким також залізничники були без зв'язку, але від робітничого поїзду знали, що рейки Хутора-Михайлівського непошкоджені і німцями терен не зайнятий. Начальник роз'їзду сам не знає що робити — продовжувати обслуговувати залізницю чи евакуюватися. Зв'язку нема, наказу нема — робіть як самі знаєте.

З Пилипом ми віришили, що нема чого заходити на роз'їзд Пирощину. Біля Андроникова хутора ми з ним розсталися і я попрямував навпростець стежками додому. В лісі біля Гречкиного хутора до мого слуху стали доноситися звуки глухого гулу. Вийшовши на поле, я почув як гул підсилювався і на захід від Шостки чи над Шосткою було видно клуби чорного диму. Я прийняв це за підриви на Шосткинських військових заводах. Дома дружина розвідала від сусідок, що частина тих хуторян, які вчора були змобілізовані, — повернулися вночі з Вороніжа і сховалися. Голова колгоспу Мурась, голова сільради Шевченко та Єфремов вчора до полудня палили папери, а потім в трьох від'їхали підводою.

Я перевтомлений ліг відпочити і заснути, але по двох годинах мене збудила затривожена дружина, кажучи: Тільки ти ліг, — Мурась і Шевченко приїхали з Клишок, сидять біля контори і на нашу хату поглядають, мабуть знають, що ти прийшов додому.

Я почекав годину, почекав другу. Мурась з Шевченком сидять під конторою, ніби чекають на мене. Мені їх добре обсервувати через щілину з сіней, а гул і клуби диму нарастають — мені це видно крізь вікно. Для мене хвилини стали цілими годинами.

Вже звернуло добре з полудня, як я вирішив якось зникнути з хати і десь сховатися. Одне місце, де я міг якось оправдати своє перебування, це на роз'їзді Пирощині. Але, як туди добратися? Крутився я так майже

до самого вечора від дірки в сінях до вікна. Гүл ніби став притихати, дим зникав.

Я рішив не ночувати дома. Уз'яв наготовану кошівку з парою білизни й харчами і, ніби не помічаючи Мүрася та Шевченка, попрямував через город в напрямі роз'їзду.

Під лісом зустрівся я з одним знайомим з хутора Пристані. Від нього довідався, що гүл і дим — від бою на Десні. Шостку влада, НКВД та військо залишили в понеділок ввечері, крамниці населення пограбувало минулої ночі. У Шостці і Вороніжі нема ніякого війська і ніякої влади. Мобілізовані — хто бажає — пішли на Глухів самі, а хто не бажає — порозходилися додому. Він не бажав вчора вертатися додому, бо з Коржем зайшов у суперечку, коли той, об'явивши себе в суботу „хазяїном“, розпорядився в неділю відсилати мобілізованих, коли оповістки на мобілізацію були на понеділок.

У середу перед полуднем німецькі літаки запалили військовий поїзд з артилерійськими стрільнями на роз'їзді Пирошині і цим перервали залізничне сполучення на лінії Хутір-Михайлівський — Конотоп. За середу німці зайняли Шостку і Вороніж без більшого спротиву Червоної армії і боїв. До пізнього вечора станції — Терещенська і Маків не були зайняті німцями, бо ще перед вечором начальник Терещинської станції з декількома залізничниками від'їхали малою льокомотивою через Маків в напрямі Глухова. Від середи до вівторка німці в районі Вороніжа скупчували сили, розвідували терен літаками й малими панцерниками та висунули передові позиції до річки Єсмані, по шляху на Кролевець до Писаревичевої греблі, по шляху на Глухів до Курдюмівки.

На моїй дорозі зі станції Дубов'язівки до Єсмані, за дві доби, я бачив звіддала біля села Локні в ліську групу чоловіків, можливо около дві сотні і декілька червоноармійців біля них. Були це евакуйовані в'язні чи мобілізовані кролевчани. За цілий день у п'ятницю на протязі около 70 кілометрів дороги мені вдалося зустріти тільки дві жінки; першу на лузі біля криниці

з невеликого хутора над Сеймом, яка дала мені напитися води і порадила обминати Спащанський ліс, бо там від самої весни червоноармійці щось копають і зривають. Опісля пізнім вечором зустрів жінку біля колодязя в селі Дубовичах, решту дороги пройшов не зауваживши не тільки людини, але й тварини. Переходивши селами, навіть не чув, щоб десь загавкав собака.

Щойно в неділю перед полуднем я натрапив в лісі над Єсманню на заставу червоноармійців. У двох природніх ямах їх було не більше десятка і від них був протягнутий телефонний дріт в глибину лісу. Червоноармійці мене заарештували і відпровадили під конвоєм у штаб дивізії на хутір Воронців. На хуторі я перебув до ранку в понеділок. Від Омеляна Івановича Письменного, в якого я перебув майже добу, я довідався про підтвердження „встановлення” нового „хазяїна” Коржа на торфорозробці.

У четвер німецькі літаки розвідували понад залізницею і шляхом та обстрілювали все, що рухається або нагадує підозрілий об'єкт. У п'ятницю перед вечором шляхом проїхали два легкі німецькі панцерні авта, десь на Волжиному хуторі випустили декілька серій набоїв з кулеметів і повернулись в напрямі Писаревичів.

Пізнім вечором у п'ятницю прийшли перші стежі червоноармійців, шляхом до ранку проїхало п'ять або шість вантажних автомашин та не більше п'яти батальйонів піших червоноармійців. Гармат з собою не мають, бойових позицій не займають (про це я сам на власні очі бачив, блукаючи понад річкою і шляхом), заховались в молодій хвоїні на Гудимишиному та Давидівському лісі. Говорять, що прийшла дивізія та буде тримати фронт на Єсмані, але їх там захованих не більше одного полку. Якщо це тільки частина дивізії, то чому не окопуються, заки решта надійде? Якщо це засідка, щоб пропустити передові частини німців і потім відрізати, то хутір перетворять в побоевище. Тією зброєю, що з собою принесли, панцерників не зупиниш. Заховалися і чекають, щоб піддатися німцям?

Наслухавшись таких розмов за ніч, мені не випало сидіти і чекати як віл обуха. В понеділок рано,

вдаючи заблуканого залізничника, я став пробиратися глухими стежками в напрямі хутора Холодівщини. В лісі натрапив на групу около десяти неозброєних червоноармійців, але вони не поцікавилися мною ні я ними. Переходячи Єсмань біля Холодівщини, я зустрів ще таку групу червонормійців. Ці мали зброю і пили воду та вмивалися в річці.

На Холодівщині вісті веселіші: в четвер німці малим панцерником побували біля хутора Копань і завернули, не зауваживши червоноармійської застави на полі по Копанській дорозі, застава вночі зникла. Малими групами червоноармійці перекрадаються біля хутора через річку, але переважно без зброї з розбитих частин під Пирогівкою. З холодівщинців на мобілізацію не пішов ніхто. Між Прощиною і Ново-Московським хуторами, понад річкою в лісах нема ні німців ні большевиків.

У досвіта, у вівторок, на Писаревичевому почали цокотати кулемети з обох боків річки, потім стало чути вибухи невеликих гармат або мін. Перед полуднем від Пирогівки, в напрямі роз'їзду Брюловицького, по тричотири в з'єднанні, стали літати невеликі літаки, скидали бомби та обстрілювали з кулеметів. День був похмурий, диму не було видно і не було можливо встановити, чи літаки бомблять хутори понад шляхом, чи тільки самий роз'їзд. Десять в другій, або не пізніше в третій годині дня кулемети і вибухи затихли. Літаки по одному стали кружляти по цілій околиці і час-від-часу пускали кулеметні черги до пізнього вечора. У середу ранком ще один німецький літак пролетів понад Єсманню, зрідка пускаючи кулеметні черги — і на цьому всі військові дії в районі Вороніжа в 1941 році закінчилися.

Наслідки вівтіркового бою за переправу на Єсмані: один малий панцерник підірваний міною, один середньовеликий панцерник запалений протипанцерною зброєю і в ньому згоріли три німецькі вояки, один вбитий червоноармієць, одна вантажна автомашина з причепою спалена (другу А. Маковець розібрав на „транспорт”), гарматним стрільном спалили хату А. Коломій-

ця і поранили його; німецькі панцерники спалили хату Ф. Сердюка, німецькі літаки розбомбили господарство колгоспної бригади і спалили стодолу біля Бруховецького хутора. Скільки було вбитих червоноармійців від бомбардування, ранених та полонених — відомостей не маю.

На протязі мого життя я особисто пізнав більше народів-окупантів ніж німців та москалів, і з свого власного досвіду життя, зі стосунків окупованих народів, літератури, історії та поведінки окупантів я прийшов до переконання, що з-поміж знаних мені окупантів-загарбників німці найменше рафіновані, найменше досвідчені та найменше скриті. Щодо жорстокостей, звірства, грабежів вони далеко не доросли навіть до таких „цивілізованих” джентлменів як „білі” — англійці та пілгрими (прочани) — американці.

Німці в своїй фанатичній вірі в силу не врахували помилок Першої світової війни. Спровоковані, пішли на підбій світу і, розпочавши наступ на схід, у своєму запіллі дали повну владу сваволі московських агентів-провокаторів. В таборах полонених — політичним комісарам, між цивільним населенням — НКВДистам. „Захопивши Сумську область, німецько-фашистські загарбники палили міста й села, по-звірячому закатовували, розстрілювали всіх, кого в чомусь запідозрювали, вдавались до грабежів” — пишуть „історики” (ст. 62). Це насправді робили московсько-большевицькі агенти, замасковані під поліцаїв, старост, перекладачів, чиновників Гештапо, різних підлабuz, проститутток. Все це залишене сміття большевицького режиму розперезано грабувало все, що попадало під руки для п’янства, розпус-ти, задоволення, ненажерности...

Першим таким ганебним вчинком большевицьких агентів на хуторі Копань було арештування Григора Савицького і його дружини та ограблення його сім’ї. Кажуть: заарештували і пограбували німці! — Звичайно, що німці! Але хто доніс і привів німців? Німці сто років могли б окупувати і бути в Україні і не надумались би заарештувати і знищити Григора, а це московський НКВДист Яковленко навів німців на першо-

го Григора. Для чого? Та просто для того, щоб залякати найнижчих колишніх рабів імперії та осмішити своїх менше досвідчених суперників.

Григор Савицький — уродженець хутора Білогривого, умово недорозвинутий, веселої вдачі чоловік заробляв на прожиток найтяжчою і найбруднішою працею — місив ногами глину по цегельнях, вичищував жомні ями на крохмальних заводах, відходки біля шкіл і тому подібне. Десь у 1935 чи 1936 роках Григор, вичищаючи відходки на торфорозробці, здивав собі рівну молодицю і одружився. На його щастя „батько” вів кампанію за підвищення врожаю за рахунок курячого гною та людської сечі й калу. Григорові потрібно було якесь приміщення, а колгоспові асинізатора, щоб виконати „батьків” плян і Григор з „молодою” прийшли мешкати в напівзруйнований радгоспівський барак та возили бочками на колгоспне поле кал з торфорозробських відходків. Згодом, коли Подоловський пенькозавод став приймати не сушені коноплі, колгосп змилювався над Григором і дозволив йому пристосувати до помешкання коноплесушилку. До 1941 року Григор з дружиною придбали двох рахітних синів і вигодували з сталінської корови власну корову.

Розбираючи колгоспне майно перед німецькою окупацією, хуторяни залишили старого колгоспного кнұра на колгоспному подвір'ї. Самітний кнұр никав і рив подвір'я пару днів, аж забрив під Григорову колишню коноплесушилку. Григор осмілювся і заманив його в піч, де колись сушили коноплі та почав його підгодовувати. Хто різав свиню, купував, продавав або заміняв із сусідом свою свинку на менше поросся, частину „свиней” треба було віддати новій владі. Григора хуторяни покрили, бо вони — „люті вороги українського народу — буржуазні націоналісти” (ст. 62), а Григор один з найлютіших... Перед Різдом, недовіряючи сам собі, Григор прийшов питати старости Марченка і мене, як бригадира, виправдуючись: — Бачте, я заховав поросся від німців, заки повернеться Мурась (голова колгоспу). Тепер Мурась не повернувся ще, і поросся по-

їсть всю картошку до весни. — Заріж, осмали і споживай на здоров'я собі потихеньку.— Григор так і зробив.

Але Яловенковій проститутці, Марії Дятловій, захотілось свіжого сала і вона післала Яловенка до Григора по сало. Григор сала не дав. Тоді Яловенко привів німців конфіскувати „партизанський” (!) склад харчів. Німці-дурні знайшли в норі-печі сало та Григорові запаси харчів, зароблені за трудовні й повірили провокаторові. Забрали, що знайшли придатне до споживання, забрали корову, Григора і його дружину, як партизан. Двох малолітніх хлопчиків-рахітників залишили в коноплесушиліці замерзати. І хто ж заступився за Григора? „Народні” месники-партизани, що їх було повно у Воронізькій поліції і на торфорозробці, сам комісар Сабуров? Ні! Якраз „люті вороги українського народу”, всі хуторяни, а щоб з гарячки хтось з хуторян справді не доніс німцям про перебування на хуторі справжніх партизан, Корж наказав Залозі поїхати з старостою Марченком і поручитись за Григора і його дружину...

Яловенко мені при свідках сказав, що мені вже більше не доведеться слухати солов'я. Чому його погрозу Корж відложив аж до 8 березня 1943 року, коли мене також „німці” заарештували як партизана-радиста, мені ще й сьогодні є загадкою.

У березні 1942 року за майже таку саму справу Яловенко розстріляв Трохима Трохименка-Пискуна з хутора Пирощини. Трохим був заступився за двох старих дівок-сестер — Химку та Дуньку Ліфіренків, коли їх „німці” пограбували за відмову безкоштовно поставити самогонку Коржовим „народним месникам”. Зайво навіть доказувати, що Трохим якраз „лютий ворог народу”. Його брата Івана за це саме Єжов і знищив, а Трохим, якимось переховуючись, зберігся, поки НКВДист Яловенко не став „німцем”. Ліфіренкових сестер, ще завойовуючи „владсть советов” — „ворогами народу” зробили; Химку сифілісом нагородили, а Дуньку знасилували і лишили вигодовувати байстрюка.

Коли Яловенко провадив „німецький” терор, у

Вороніжі стояла шибениця і „позорний стовп”. Розстрілявши одинадцять осіб в лісі під Мисіковим хутором, в тому числі трьох чи чотирьох умовохворих жидів, Яловенко пішов через Кролевець до Ковпака. Після того німцям у Вороніжі шибениці та стовпа не було потрібно і їх знищили. За знищення на подвір’ї Хемічного інституту понад 260 осіб в червні 1942 року німецьким Гештапо, відповідальний Шосткинський підпільний райком партії. „У червні 1942 року одна група партизанів Шосткинського загону на чолі з Ф. Тиднем та І. Смичком приєдналась до партизанського з’єднання С. А. Ковпака, друга — на чолі з К. Тралом та О. Озеровим — до з’єднання О. М. Сабурова, в якому Шосткинський підпільний райком партії діяв до кінця 1942 року” (ст. 605). Сказано ясно і просто. Зробили Каїнову роботу і з поспіху чи навмисне накидали в малу і неглибоку яму понад 260 свіжих трупів. До ранку партійці зникли до Ковпака, а НКВДисти до свого начальника Сабурова. Німці, заки опам’яталися, кров з розстріляних струмком витекла на вулицю. Чотирьох із цих жертв — Василя Кузьменка, Івана Коленченка, Мирона Мокрогуза та Бурдюга Корж особисто видав на страту, впоївши спиртом і обманувши старостів-роззяв Марченка, Радіонова та Метлу.

Та як же могло і бути інакше, коли сама „історія” каже, що „в 1942 році російські й українські партизани тримали в своїх руках величезний „партизанський край”, що охоплював ... Середино-Будський, Хильчицький, Червоний, Кролевецький, Шалигінський, Ямпільський, Шосткинський, Путивльський, Глуховський райони” (ст. 66). Та це ж майже ціла Сіверщина! Тримали в руках і допустили, щоб „німці” знищили 260 „комуністів та активістів”. Тут підготована і заздалегідь запланована масакра непокірних рабів агентами московських рабовласників, прикрита фіговим листком німецьких озвірілих фашистів.

Очищення терену від „партизан” і партизанських гнізд у березні 1943 року проводили О. П. Смик і А. С. Корчик (Корж), на спілку з власовцями. В „історії” написано: „За рішенням Сумського обкому партії на-

прикінці 1942 року ... сформовано другий Шосткинський партизанський загін. Командиром його призначили голову Собічівської сільради О. П. Смика, комісаром — директора Шосткинського торфопідприємства А. С. Корчика” (ст. 605). Тоді було зірвано бункери-сховища партизан між хутором Губарівщиною та фрезерним відділом торфозробки, порозривано такі ж укріплення в лісах біля каменоломні і спалено хутір Гутку з населенням як свідками. Запідозрилих „партизан”, наприклад лісника Журбу застрілили „при спробі втечі під час арешту” по дорозі (таку долю готував Корж також мені, але я на провокацію втечі не пішов). Тих, що звозили до Шостки щосереди, без суду і розслідування заганяли в протилітунські сховища біля фабрики кіноплівки ч. 6 і живими зривали заздалегідь підкладеним динамітом.

Я пробув майже дві доби між тими „партизанами”, а люди, що свідомі що їх чекає, в середу не потребували скривати своїх думок і переконань.

Цю брудну роботу, по волі московських окупантів, виконували Корж і Смик, щоб поновно окупувати Сіверщину, не натрапити на справжніх народніх повстанців в ними ж збудованих укріпленнях для своїх агентів.

СОВЕТСЬКІ ЗВ'ЯЗКИ З ВЛАСОВЦЯМИ

Про співпрацю большевицьких партизан з власовцями наведу такий приклад з моєї розмови з моїм добрим сусідом-хуторянином Петром Ковбасою:

Після мого арештування шосткинською нібито німецькою поліцією 8 березня 1943 року, Петро був одним з активних хуторян, що організували моє звільнення. Це було десь другого дня після похоронів мого сина Олексія, коли мені не тільки думати про насущаючу небезпеку з північного сходу під безперервний рев гармат, але і про саме життя нічого в голову не вміщувалось. Був син, була радість, надія... Ввечері забо-

ліло в горлі, другого дня в полудне з життєрадісного хлопчика став холодний труп. Ні молитви до Бога, ні лікар Разнатовський не допомогли... Що це за життя? Завіщо так немилосердно Бог карає людей? Чи світ і справді одне пuste ніщо? Задуманий, я пішов у колишній радгоспний барак доглянути господарського жеребця, що був за мною закріплений. На моє здивування Петро вже вичистив стайню, напоїв і нагодував Сокола, вичищує йому копита.

— Я, — каже Петро, — ще тоді помітив, що йому гарячому дали води напиться, як ти за лікарем Безкоровайного посилав. Повести потрібно в калюжу на п'явки, ось бачиш під мичкою замокріло.

Коли я йому нічого не відповів і не поцікавився, що там замокріло під мичкою, Петро поклав розчистку на місце, прийшов до мене, взяв за руку, кажучи:

— Тут тобі вже нема що робити — пішли. Я не прийшов до тебе навчати як за конем доглядати, — ніби став виправдуватись Петро. — У тебе сьогодні ще велике горе, неперезите, але ти не один тільки батько. Нам усім в житті приходитьсь переживати, і нам усім потрібно жити і за живе думати. Ходім до мене, дружина з сніданком чекає.

Ми поснідали й випили по чарці. Вже йдучи в господарство на наряд, Петро сказав мені, що було в нього на думці:

— Що ти думаєш робити?

— З чим?

— Гуркоче з кожним днем ближче і ближче, не довше як за тиждень тут будуть.

— Що робити — я про це ще не думав, — відповів я йому по правді. — Де подінешся? Куди втікати чи сховатись?

— Непотрібно нікуди ні втікати ні ховатись, я вже все поладив з ким потрібно. Вони тепер приходять інші, як пішли. Такого більше не буде, як до відступу було. Я, щоб бути певним, вчора до Івана їздив і від нього певне запевнення маю. Ти ж знаєш мого брата Івана?

— Знаю.

— Він не той, що тоді був, змінився і свою провину виправдав. Він тепер велика „шишка”, я йому, як братові, вірю, а ти мені повір і я тебе не заведу. Тобі і нам, що активно німців не підтримували, боятися нема чого, ніякої вини нам не порахують. А в армію потрібно буде піти, як мобілізують. То й все, а там кому яка доля випаде.

Петро таки щиросеречно завіряв по дорозі до самого господарства, але це мені до серця і розуму чомусь не доходило.

* * *

Цієї безсонної ночі Олена спершу потихеньку хлипала, а я вдавав, що не чую, надіючись, що похлипає, знеможеться і засне. Але Олена не витримала — розридалася і мені прийшлося її заспокоювати.

— Я не по синові плачу. За сином я вже всі сльози виплакала. Це по тобі, по батькові та по братах. Що з вами завтра буде? Мое серце з самої весни передчувало, що Олексія втратимо. Берегла і не вберегла. Тебе і Івана втрачу. Ось як Бог святий на небі, так у моїй душі стоїть. Я пробувала в собі таїти — не можу. В горлі запирає, дихати не дає...

Я, заспокоюючи, розповів їй про те, що від Петра наслухався.

— Не вірю. Мені про це Шевченкова Надька давно говорила. Ковбаса знає звідтіля, звідки і Надька — від Івана Шевченка та Мұрася. Я Надьку добре і давно знаю. Іван заховався на піч, а ти став бригадиром, то Надька зразу пригадала, що я її двоюрідна сестра, а як Іван бив матір, забираючи нашу корову, то Надька і знати не бажала, що мати — її тітка.

Заспокоївшись, мені тоді з безсоння прийшло на думку: Шевченко, Мұрась чи ще хто тут на хуторі чи на торфорозробці партизанить — розстрілювати першого дня, хто попаде під руку, не будуть. Фронтіві частини також цим займатися не будуть. Це справа НКВД, але заки НКВДисти доберуться до хуторян, багато буде часу подумати куди і як зникнути.

Петрів брат Іван — це загадка. Іван — власовець. Якщо Іван велика „шишка”, то він не тільки був учас-

ником власовської частини, що спалила хутір Гутку і помордувала хуторян, можливо він керував цією операцією? Як він міг запевнити Петра? Що він може мати спільного з Шевченком, Мурасем чи взагалі з большевицькими партизанами? Скільки я знаю?

Іван утік з ув'язнення на початку війни і пристав на службу до німців. Іван Ковбаса старший за мене років на три чи чотири, і я його знав, коли він з батьками мешкав на хуторі Пирощина у 1927 чи 1928 роках, заки переселились до Вороніжа. У Вороніжі знав Івана з того, що він знасилував молоду дівчину. Коли вона завагітніла, її батьки змусили його з нею одружитися. З його близьким спільником і другом — Іваном Однолітком я учився в одній класі — в четвертій і п'ятій групах, заки виявилася справа з тією дівчиною і Іван був змушений залишити школу. Весною 1940 року Іван Ковбаса та Іван Одноліток вчинили найганебніший вчинок, якого ніхто ні у Вороніжі, ні в далекій околиці навколо не вчинив за час історії Вороніжа. Ковбаса відбував військову повинність в прикордонних частинах Червоної армії над Дністром і там молодій молдаванській дівчині прижив дитину. Мобілізувавшись осінню 1939 року, повернувся до Вороніжа до дружини і двох дітей, улаштувався на Шосткинському заводі ч. 9 працювати в охороні заводу. Знаючи добре, що влада забороняє населенню прикордонних полос виїздити без спеціального дозволу з прикордонних полос та листуватися, справу відповідальності за дитину Іван уважав забутою і неможливою до розслідування. Але молода молдаванка якось дістала дозвіл і весною 1940 року приїхала до Вороніжа та розшукала Івана. Іван, щоб справу не розголошувати, удався на хитрощі: примістив дівчину мешкати у свого друга Івана Однолітка і пообіцяв їй розвестися з дружиною та одружитись з нею. Дівчина повірила та, не підозрюючи підступу, погодилась поїхати поїздом до Шостки і там замешкати, улаштуватись на працю і почекати, заки Іван розведеться з дружиною. У неділю два Івани та дівчина, з її речами, поїхали до Шостки ніби на вже

винайняту Іваном квартиру. Одноліток задалегідь заховав у валізу дівчини маленьку лопатку.

Квартира в Шостці „виявилася” ще не опорожнена і вони „змущені” були в трьох вертатися пізно ввечері до Вороніжа. З поїзду висіли на зупинці (на Монашенському) та завели дівчину у молодий хвойний лісок, там задушили і закопали її та її майно в неглибокій ямі. Через кілька днів пішов зливний дощ, свіжо розкопаний піщаний ґрунт розмила вода. Собака, що прибіг з дітьми, які прийшли в ліс збирати маслюки, занюхав розкладаючий труп і навів дітей на злочин, поповнений Іванами. Ковбасу та Однолітка влада заарештувала і засудила на десять років в'язниці. Від того часу проминуло тільки три роки, — тепер Іван велика „шишка”, в додаток до того гарантує прощення „гріхів” щодо „родіни” і самого „батька”?...

* * *

Наступного дня я відозвав Петра на бік, а він, відійшовши, навіть не дав мені змоги висловитися.

— У тебе сумнів щодо мого брата Івана?

— Так, він же у власовцях, а приходять большевики.

— Та воно так і ні, — зам'явся Петро. Воно за день за два виясниться, а тобі нема чого сумніватися і мені не вірити. Ми ж тебе вирятували за два дні перед знищенням у в'язниці.

— Вирятували і я вдячний.

— Тепер ти в ще кращому положенні як ми всі. Кожний знає, що тебе німці мали розстріляти за зв'язок з партизанами, а мені, наприклад, ще й свідка буде потрібно шукати, як що до чого прийде. Іван був помилився, влада помилялася. Хто з нас не помилявся? Вір — не вір, а я моему братові тепер вірю і влада тепер вже не така, як була до війни. Буде все по іншому.

Від часу цієї розмови я більше Петра Ковбаси не бачив. Блаженні ті, що вірують, але куди їх віра завела — мабуть хтось допише.

* * *

Розірвано греблю на річці Єсмані та внерухомлено млин Коржем біля хутора Пирощини з тих самих при-

чин, що й позривано бункери та спалено хутір Гутку. Поки більша частина промолу була потрібна на хліб і крупу партизанам в бункерах біля фрезерного та в каменоломні, Корж вдавав, що ніби не знає про те, що млин на Пирощині працює день і ніч. Партизани відійшли на захід. Корж зачекав заки зробить належний запас собі та своїм прибічним. Млина йому більше не потрібно. Тож заклад динаміт і розірвав греблю. Де тепер населення буде молоти збіжжя на борошно — його не обходить. Кому не сподобається нова московська влада, хліба з млина напевно мати не буде.

Навіщо большевики літаками розбомбили село Клишки перед початком жнив 1942 року — я і по 30 роках не можу здогадатись. В полудне ясного, сонячного дня 12 літаків налетіли з півночі, розвернулися біля Клишок, засипали село бомбами та летючками і відлетіли на північний схід. Найближче до Клишок — за 10 кілометрів у Вороніжі може було дві десятки німців і з півсотні мадярів з небойових частин. Літуні в такий ясний, спокійний день не могли так фатально помилитися з навігаційних причин.

Залізничний міст через Сейм на лінії Конотоп — Хутір Михайлівський був правдоподібно зірваний ще в літі 1941 року під час боїв за Конотоп і це була одна з причин Коржового обману, на що пішли хуторяни та дали завестись в Шосткинський хемічний інститут, де їх потім знищили разом з іншими сіверцями в червні 1942 року:

Німці потребують робітників на відбудову моста на Сеймі. Викликувані мусять мати харчів на три дні, білизну та одержу на місяць. Так було зазначено в офіційному повідомленні з Воронізького староства. Залізничний міст через ріку Осоту на вітці станція Терещинська — Пирогівка був зірваний осінню 1941 року самими воронізькими поліцаями, коли пішла вістка, що німці наготували залізничні цистерни для відвантаження спирту з Шосткинського військового заводу ч. 9, а не так, як твердять „історики”: „Партизани пускали під укїс ешалони на залізничних лініях Кролевець — Терещинська, Шостка — Ямпіль. Протягом вересня-

листопада народні месники знищили 10 вантажних автомашин, висадили в повітря два мости й колію на перегонах Макове — Глухів і Шостка — Терещинська” (ст. 605). До того ця вигадка брехлива з багатьох причин:

1. Роз’їзд Пирощина до весни 1942 року був розбитий і завалений спаленим німецькими літаками большевицьким ешеленом з амуніцією. Його очистили та відремонтували мадярські жиди, а тому ніякого залізничного руху на відтинку Кролевець — Терещинська не було до весни 1942 року і „народним месникам” нічого було „пускати під укіс”.

2. Залізничної лінії Шостка — Ямпіль ніколи не було і не існує.

3. Залізничні рейки Конотоп — Хутір-Михайлівський, Пирогівка — Терещинська та Маків — Ворожба, коли на Сейму був зірваний міст, були фактично без будь-якого вжитку та ніякого військово-стратегічного значення не мали для військових дій 1941-1943 років не тільки для німців, але й для самих большевиків.

БРЕХЛИВА ПРОПАГАНДА І ДІЙСНІСТЬ

Як саме відбудовувалося народне господарство після „визволення” Сіверщини московськими окупантами у вересні 1943 року, з власного досвіду сказати не можу з тієї простої причини, що я там не був і не маю підтверджених вісток від наочних свідків. Знаю від канадського комуніста Спички, уродженця Вороніжа, що замешкав в Канаді від 1928 року і відвідував Вороніж в 1968 році. Він каже: Від 1928 року у Вороніжі новиною є те, що за 15 копійок можна автобусом поїхати до Шостки.

Щодо пропаганди на стор. 70 „історії” — в мене про її правдивість є велике застереження і сумнів. Ось декілька цитат і порівнянь з зауваженнями:

„Спираючись на допомогу союзного уряду, трудящих братніх республік, робітники, колгоспники, трудо-

ва інтелігенція Сумщини, долаючи численні труднощі, самовіддано працювали на відбудові народного господарства. Вже на початку жовтня 1943 року діяло 197 промислових підприємств. ... Більшість дрібних підприємств виконувала воєнні замовлення” (ст. 70). Тобто з 511 передвоєнних підприємств в області за один місяць, після відступу німців, „197 вже діяли і виконували військові замовлення. В 1940 році тут налічувалось 511 великих промислових підприємств...” (ст. 53).

Де ж вони могли за один місяць взятись, коли „На руїни і згарища гітлерівці перетворили 420 промислових підприємств” (ст. 70). Виходило б, що з 511 залишилося тільки 91. Щоб піднести 106 підприємств з руїни і згарищ за один місяць — це штука неабияка! Такі „незначні” підприємства як Шосткинські заводи ч. 9 і ч. 53 в 1940 р. німці залишили цілими (спирт та ефір попили поліцаї та власовці), а большевики, „визволивши”, взяли їх на облік і використовували справжні підприємства.

З колгоспами, радгоспами та МТС справа також виглядає не так, як „історики” бажають доказати.

„У 1940 році в Сумській області налічувалось 57 МТС, які мали в своєму розпорядженні 4702 трактори, ... 22 радгоспи і 1610 колгоспів” (ст. 55). Німці за час окупації „пограбували всі радгоспи і колгоспи, спалили 27,5 тис. господарських будівель, 35,6 тис. дворів колгоспників” (ст. 70). „Навесні 1944 року в області відновили роботу 57 МТС, 26 радгоспів, 1598 колгоспів. Працівники МТС і радгоспів склали з окремих деталей 1192 трактори” (ст. 70).

Якщо дійсно німецькі окупанти пограбували „всі радгоспи і колгоспи” і „спалили 27500 господарських будівель” — мене дивує, як могли відновити роботу за пів року всі МТС, 4 радгоспи більше, як їх було в 1940 році, і тільки на 12 колгоспів менше. З колгоспами ще справа можливо правдива, бо наприклад — як міг колгосп відновити працю на хуторі Гутка, коли не тільки якихось будівель, а жодної живої особи з хуторян не залишилося; але як могли відновити роботу 4 радгоспи, коли їх на початку війни зовсім не було, хіба що

за Червоною армією, як колись за татарською ордою посувалися валки в кибітках годованців та прислуги і на новоокупованих теренах, чи пак на „визволених” основували кизили, сараї чи — по-тутешньому — рад-госпи.

Коли взяти до уваги справу з комуністами, то можливо мої підозріння і правдиві. „У вересні-жовтні 1943 року ЦК ВКП(б) для зміцнення кадрів партійних і радянських органів, господарських організацій направив зі східних областей країни до Сумської області 1123 комуністи. На 1 листопада 1943 року на обліку в партійних організаціях 1197, а на 1 травня 1945 року 7473 члени і кандидати у члени партії”.¹³⁾ (ст. 70). Бо про яке „зміцнення кадрів” можливо говорити, коли до 1123-х присланих комуністів зі „східних областей країни” за два місяці назбиралось в „облік” тільки 74 місцевих комуністів і це з партизанів та евакуації з загальної кількості 20,320 членів і кандидатів у члени партії. „На 1 січня 1941 року обласна партійна організація налічувала 1374 первинні організації, 20,320 членів і кандидатів у члени партії” (ст. 59). Щоб комуністи були такі дурні і перлися на рожен, щоб тільки загинути „за родину, за Сталіна” — я не вірю, але з відданістю до воєнних комуністів „родине і вождю” чи з довір’ям до „родини” щось не в порядку, бо навіть із „зміцненням” їх до травня 1945 року в Сумській області назбиралась тільки третина.

Навіть з тракторами справа виглядала краще як з комуністами. Всім добре відомо, що всі трактори з МТС були мобілізовані для війська задовго до наближення фронту і тільки менші „універсали” залишили для порушення молотарок та вже добре „підтопані” для порушення кобайнів і то не для того, щоб обмолочували і залишали готове зерно німцям, а щоб „не залишити ворогові жодного кілограма хліба, жодного гвинтика з машин...” (з промови самого „батька”, яку я чув в радіо зараз на початку війни).

13) ПА ІІ П ЦК КПУ України, ф. 18, оп. 18 спр. 161, арк. 11; спр. 720, арк. 254.

Ці якраз трактори потім, перед наступом німців, трактористи поховали в скиртах соломи, навмисне позабуксовували в долинах, забираючи з них магнети, і з ними поховалися по домах. Деяку кількість тракторів трактористи, залишаючи без набоїв зенітки, поховали де хто зміг придумати. Ці всі трактори використовували господарства по спроможності, коли кому вдалось якось роздобути пальне і оливу для них. Їх добре доглядали і їх не потрібно було збирати з окремих деталей. Один з таких тракторів був і на хуторі Копань. Мій сусід Федір Малишок залишив зенітку біля Писаревичової греблі, трактора заховав в кущах біля хутора Пирощини, а сам з магнетом переховався в батька на хуторі Васильківщини. Якщо навіть повірити „історикам” та врахувати, що 1192 трактори були зібрані з окремих частин, тобто не менше з двох тракторів — один, то виходило б, що більша частина трактористів навіть не вірила нав'язаному їм так званому „маршу трактористів”, де ніби від їх імені співалося:

... Боевіє друзя трактори...

Ми залізним конем — все поля обойдём.

Обойдём їх, засеём і спашем.

І врагу нікогда, нікогда, нікогда,

Не гулять по республікам нашим.

Але і не послухали прямого наказу „батька”, коли він їх зі сльозами на очах називав „браттями і сьострами” та наказував „не залишати жадного гвинтика врагові”. З трактористів напевно ще менше залишилось як з комуністів, але залишені трактори тепер пригодилися як неочікувана знахідка.

Фальшиво звучить і твердження „істориків”, що „Наприкінці 1943 року за ініціативою колгоспників Глухівського, Путивльського, Червоного та інших районів розгорнувся патріотичний рух за здачу й продаж хліба державі” (ст. 70).

Терени Глухівщини та Єсманщини найбільше потерпіли від військових дій та партизанщини з всієї Сіверщини. Цими теренами німці через Гомель, Новгород Сіверський просувалися в напрямі Орла і Курська в

1941 році, в 1942 році цими теренами підтягували підкріплення для наступу на Вороніж. Цими теренами весною 1943 року прорвалася 33 лижна дивізія та дійшла до села Івота. Тут німці тримали запасні частини для так званої „Курської дуги“. Цими теренами відступали мадярські частини зимою 1943 року з-під Вороніжа, і потім німці з „Курської дуги“. В лісах Глухівщини та Єсманщини большевицькі партизани „тримали в своїх руках величезний »партизанський край«” (ст. 66). Ці терени мусіли бути витолочені і зруйновані, людність розігнана в партизани, на рабську працю до Німеччини, постріляна... Сільськогосподарський реманент пограбовано, робочу кінську силу забрали мадяри і партизани для походу на захід.

По „визволенню” мусіли б ці терени одержати допомогу від „визволителів”, але тут події, як виходить з „історії”, відбувались навпаки: „Наприкінці 1943 року, за ініціативою колгоспників Глухівського, Путивльського, Червоного та інших районів розгорнувся патріотичний рух за здачу і продаж хліба державі” (ст. 70), тобто „визволителям”. Де ж цих колгоспників набралось і де вони набрали того хліба, не тільки здавати, але й торгувати хлібом з державою? Не відповідь, а припущення може бути тільки одне. Німці не були гірші грабіжники від москалів і після себе ще залишили для населення дещо хліба, москалі потім і мали що грабувати.

Патріотичність колгоспників вигадана так само як і Червоний район на Сіверщині. Червоного району в Сумській області не було і немає. До формування Сумської області на Сіверщині був Єсманський район, але в заміну за повернення Україні Путивльського району від Курської області, терени Єсманського і Глухівського районів відійшли до Курської та Брянської областей. Із залишків Єсманського і Глухівського районів утворено Глухівський район, а саме місто Єсмань перейменовано на Червоне. „Історію” міста Єсмані написав „історик” І. М. Ткачов, правдоподібно після доброго похмілля, „дуже” мудрий кацап, тому і решту „істориків” підвів, як кажуть, під дурного хату з Черво-

ним районом, а якщо хто з моїх земляків сіверців в „історії” Ткачова знайде без пів літри якийсь глүзд, — прийму без застереження.

Землякам, що не матимуть можливості познайомитися з писаниною Ткачова, наведу декілька цитат і зауважень:

Червоне (до 1957 року — Єсмань) — селище міського типу. ... Вперше Єсмань згадується в царській грамоті 1615 року, де зазначено, що вона належала пүтивльському Молчанському монастирю—1. Село входило до складу Російської держави. За Деулінським перемир'ям 1618 року Єсмань відійшла до Польщі і певний час була власністю польського шляхтича А. Огницького¹⁴) (ст. 223).

„Після укріплення районів Єсмань у 1930 році увійшла до складу Глухівського району. З 1935 року вона стала центром Червоного району Чернігівської, а з 1939 року — Сүмської області” (ст. 226).

„За роки Радянської влади невпізнано змінилось Червоне. З 1968 року воно стало селищем міського типу” (ст. 229).

**
*

Російської держави, як такої в Європі 1615 року не було і про це добре відомо всім, хто хоч трохи має людського почуття. В Московському князівстві в цей час було так зване „смүтное время” та як історично спиратись на грамоти новоспеченого царя Михайла, то нам, українцям, належалось упоминатись за Архангельськ від москалів і принаймні за Босфор від турків. Історію Деулінського перемир'я потрібно комусь з наших науковців добре простудіювати та роз'яснити. З цих матеріалів, що я міг в цей час роздобути, можна здогадуватись, що в Деулінському перемир'ї про тодішнє село Єсмань стільки правди як в „Історії міст і сіл” про Червоний район. В „Історії України-Русі” Миколи Аркаса про ці часи написано ось що:

„В році 1603 Вишневецькі ведуть на Московський

14) А. Лазаревський. Описание старой Малороссии, т. 2, стор. 491.

стіл „царевича Дмитра” ... Підняли поляки похід на Москву, і в ньому брало участь 12 тисяч самого Запорізького війська. Аж до року 1609 товклися козаки в Московщині, помагаючи то одному, то другому охочому на Московський стіл.

А разом з тим не переставали вони робити шкоду Туркам та Татарам... Не заростала козацька стежка й у Молдаву.

А тим часом Жигимонтові заманулось ось чого: скинути московського царя Василя Шуйського, сісти там самому, ... Крім козаків — ніхто інший на це не пристав би. І вони пристали. Вже спочатку назбиралося їх під Смоленськом з 30 тисяч, а потім приходили ще й ще. Інші ж (тисяч 10–15) воювали Сіверщину — узяли Чернігів, Новгород Сіверський, Стародуб та інші міста. Дякуючи козакам, діло пішло так добре, що московські бояри, зсадивши Шуйського, згодилися, щоб царем був у них син Жигимундів Володислав...

Тільки козаки українські сим не дуже журилися: не платять, то треба десь промишляти! І вони заходили пустошити та грабувати московські землі, заходячи Бог знає куди на північ — аж під Вологду, Потьму, Сольвичегорск, Архангельск, Оленець і т. і.

Чотири роки (1609-1613) десятки тисяч козаків латали злидні свої московським добром...

І от в роках 1613-1620 підіймають козаки такі морські походи, про які досі ніхто й не чув ..., не більше не менше як на самі околиці Царгорода, султанової столиці. Вийшли на берег між Мізервою і Архіокою, царгородськими пристанями, і спалили їх. (стор. 146, 147, 148).

Про Деулінський договір є така замітка в Енциклопедії Британіка, видання 1963 року, Вільям Бентон — видавець (Чікаго, Лондон, Торонто, Женева):

MICHAEL (1596-1645), tsar of Russia, was the first tsar of the house of Romanov, being the son of Theodore Nekitich Romanov, afterwards the Patriarch Philared, and Xenia Chestovaya, afterwards the nun Martha. He was elected unanimously tsar of Russia by a national assembly on Feb. 21, 1613, but not till March 24 did the delegates of the council discover the

young tsar and his mother at the Ipatievsky monastery near Kostroma. He was crowned on July 22. The first care of the new tsar was to clear the land of the robbers that infested it. Peace was made with Sweden and Poland by the peace of Stolbova (March 10, 1617) and the truce of Deulina (Feb. 13, 1619). The most important result of the truce of Deulina was the return from exile of the tsar's father, who henceforth took over the government till his death in October 1633. Michael died on July 12, 1645.

Зауваження:

For example comparing one word to another in the offspring English variah (Viking) RUSSIA and PRUSSIA only the letter P tsar Peter I took away from Prussia and created Russia.

Encyclopedia Britannica.

Volume 15, Page 408. Edited 1963. William Benton, Publisher.

Вільний переклад:

„Михайло (1596-1645), цар Росії був першим царем з дому Романових, син Федора Микитовича Романова, пізніше патріярха Філарета та Ксені Честової, пізніше монахині Марти. Він був обраний одноголосно царем Росії народнім збором 21 лютого 1613 року, але тільки 24 березня делегати довідалися, що молодий цар з його матір'ю перебуває в Іпатієвському монастирі біля Костроми. Його коронували 22 липня. Перше діло нового царя було очистити територію від грабіжників, що була заповнена ними. Мир був зроблений із Швецією та Польщею мировим договором в Столбовій (10 березня 1617) та угодою в Деуліна (13 лютого 1619). Найважливішою точкою миру в Деуліна було повернення з вигнання батька царя, що опісля перебрав владу в жовтні 1633 року. Михайло помер 12 липня 1645 року.” (ст. 408).

Якщо, на мою думку, було щось важливе в Деулінському договорі, то хіба про кордони тодішнього Московського князівства. Московського царя Михайла величають російським царем, хоч добре знають, що саме слово Росія Михайлів внук скопіював із слова Пруссія, після перемоги під Полтавою в 1709 році (гл. „зауваження” в Енциклопедії Брітаніка, цит. вище).

Про військові роки після „визволення” та повоєнні

роки „відбудови”, коли, „як і весь радянський народ, трудящі Сумщини впевнено крокують у світле майбутнє — комунізм”... (ст. 89) напише хтось з молодшого покоління з власного досвіду, як і про те, до чого докрокувались мої земляки сіверці та цілий наш український нарід.

ПРО КРОЛЕВЕЦЬКИЙ РАЙОН

Саму назву Кролевець („Історія”, ст. 323) місцеве населення переробило з польського слова Крулевец, що означало королівський від слова круль — король, але поселення на цьому місці мусіли існувати багато раніше, як зазначено в „історії”: „Кролевець засновано в 1601 році вихідцями з Правобережжя та інших районів України”¹⁵) (ст. 323).

Сіверщина не так то вже витолочена татарськими нападами і положена на такому важливому перетинку шляхів, що зв’язували Чернігів з Сівськом і Стародуб, Новгоро Сіверський з Путивлем. З самої необхідности пересування кіньми, волами чи пішком мусіло бути якесь поселення для відпочинку, поповнення харчами, кормом для худоби та водою.

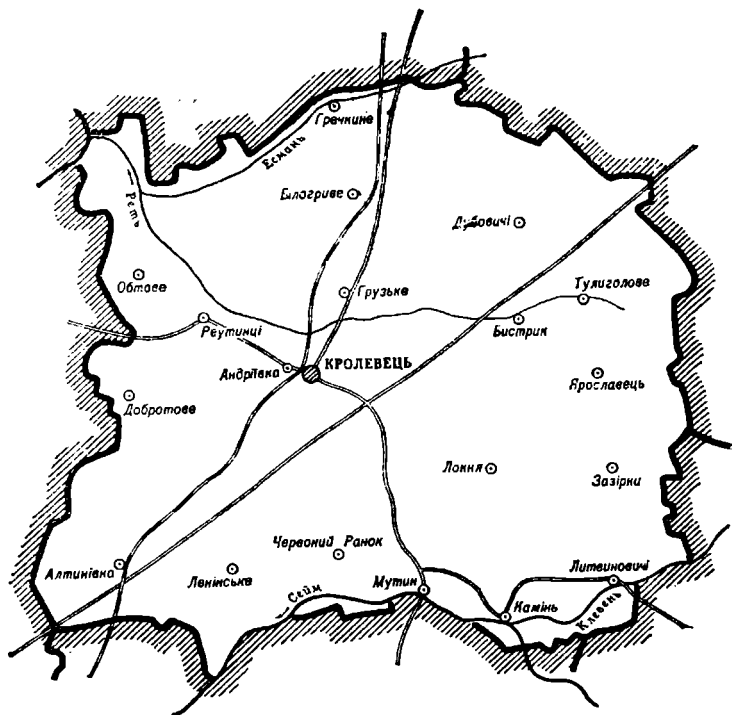
Стосувати Деулінське перемир’я до Кролевця, як і до інших міст чи земель України, на мою думку зовсім безпідставно та історично хибно, про що я вже згадував у випадку з містом Єсманню.

Історично брехливим і образливим є твердження „істориків” про „величезне задоволення” кролевчан, які присягали „вірність Росії”. Хіба що і справді свідоме і здібне населення визволяло Україну від польських окупантів, а „тюхтії” та хапуні присягли москалям вірність за пару лаптів, інакше пояснити — на мою думку — цього твердження неможливо. „Жителі брали активну участь у визвольній війні. У травні 1648 року севські воєводи повідомляли російський уряд, що

15) Географическо-статистический словарь Российской империи, т. 2 СПб., 1865, стор. 794.

з Кролевця та інших міст »козаки и всякие деревенские пашенные люди конные и пешие все пошли к запорожескому казачьому гетману к Богдану Хмельницькому в сход«¹⁶⁾. З величезним задоволенням зустрів населення ухвалу Переяславської ради про возз'єднання України з Росією. 14 лютого 1654 року тут склав присягу на вірність Росії 681 чоловік» (ст. 324).

Та і наслідки, як самі „історики” стверджують, з

присяги на вірність всім відомі. „У 1783 році селяни були остаточно закріпачені. Рангових селян перетворили на державних. Козацьку („тюхтіїв та хапуг” — прим. Г. С.) старшину прирівняли в правах до російського дворянства. Експлуатація селян стала ще жорстокішою” (ст. 324). Щоб остаточно накинати налігача на український нарід з його відважними синами-козаками

16) Воссоединение Украины с Россией, т. 2, стор. 201.

— потрібно було 129 років (від 1654 до 1783-го року), московські вислужники таки не забули „покадити” порожнім кадилом возз’єднанню: „Після возз’єднання України з Росією в Кролевці інтенсивно розвивалось сільське господарство, ремесло і торгівля” (ст. 325).

Але коли вдумливо простудіювати навіть саме твердження „істориків”, то кожному стане зрозуміло, що якраз „возз’єднання” і привело Кролевець до занепаду, хоч вину за це „історики” звалюють на побудову південних портів та залізниці Курськ — Київ. Навпаки, порти і залізниця на те і будувалися, щоб сприяти розвитку виробництва і торгівлі. При чому тут південні порти, коли вони від Кролевця не ближче як за 700 кілометрів? Залізниця, що проходить через Кролевець, не зв’яже Курська з Києвом, а Київ з Брянськом, і спершу називалася Києво — Московська — Воронізька залізниця.

„Кролевець став одним з найбільших осередків українського народного художнього ткацтва. Ткацький промисел тут був розвинений ще з часів заснування міста. Ткачі виробляли побутові речі: перебірні рушники, скатерті, хустки, жіночі запаски, а також набивні тканини і килими. Кролевецькі тканини оздоблювалися характерною лише кролевецьким майстрам технікою складного перебору” (ст. 325). Коли вироби були характерні лише кролевецьким майстрам, то порти і залізниця мусіли сприяти розвитку цього виробництва, з портів залізницею мусіли приїздити купці на ярмарки і закуповувати ці вироби, а тут виходить навпаки! Заки „возз’єднання” ще не набрало сили і Україною володіли гетьмани, то „у XVIII ст. з посиленням економічних зв’язків найвизначнішим на Лівобережній Україні став Кролевецький ярмарок, куди привозили різні товари з Москви, Суздалі, Ніжена, Києва, Гданська і Лейпціга.” (ст. 325). Але коли москалі ліквідували гетьманство і запровадили першу кріпосну систему, Кролевець занепадає: „В остатній чверті XVIII ст. після побудови південних портів цей ярмарок став поступово втрачати своє значення” (ст. 325).

Москалі, перетворивши Україну в Малоросійську

губернію, перетворили і Кролевець у занедбане місто. „Після прокладення залізниці Курськ — Київ, Кролевецький ярмарок остаточно втратив своє значення і перетворився на місцевий” (ст. 326).

У Кролевці відбувалися на рік не менше чотири ярмарки, на яких я з батьками був багато разів. Ярмаркова площа, шириною до пів кілометра і довжиною з три чверті кілометра, була в середмістю. Південна і західня сторони площі були забудовані кам'яними крамницями, переважно на два поверхи. Північна — мешканевими будинками, з яких було чимало триповерхових. Східня сторона площі не була забудована і закінчувалася болотом, берегом річки. На східній частині площі було декілька рядів невеликих дерев'яних крамниць, де продавали залізні вироби та були комори для збереження непроданого збіжжя. Це так званий скоб'яний ряд. У північно-західньому розі площі був більше гектара парк з літнім театром.

На Стрітення 1930 року я з батьком востаннє ярмаркував на цій площі. Ярмарок був багатолюдний, на ньому можна було купити — від звичайних голок до шиття до кінних молотарок, від насіння квітів до вишпеканих сортів пшениці, від яєць до найкращої породи жеребців та бугаїв. Все, що спроможна людина витворити своїм умінням.

Відрізнявся цей ярмарок від попередніх ярмарків тим, що було багато продавців, мало купців. Основними покупцями на ньому були радгоспи, що скуповували за безцін коней, та державний синдикат, що скуповував худобу на м'ясо та шкіру. Селяни, що пожаліли своїх коней за безцін продавати на рабську працю в радгоспи та синдикатові, після ярмарку прив'язували записки коням до гриви і відпускали їх на волю. Записки були різного змісту. Ось деякі з них: „Ходжу, блукаю — господаря шукаю, кріпаком в колгосп не піді”; „Радгосп — то рабство, змилюйтеся люди добрі надо мною”; „Колгосп — ВКП(б) — второе крепостное право”; „На шкіру молодий — в колгоспне рабство не піді — до роботи хвацький — я кінь з діда-прадіда козацький” і т. п.

Літом 1933 року на ярмаркову площу я привіз віз дров з метою замінити їх за хоч один буханець хліба. Ярмаркова площа вже була добре заросла бур'яном. Біля рогу парку була збудована парашутна вежа, що нагадувала шибеницю. Дві випадкові жінки сказали мені, що тут уже більше не відбуваються ні ярмарки, ні базари і умовили мене замінити мої дрова за склянку солі. З крамниць на південній стороні відкритими були тільки дві — кооперативна крамниця та Торгсін. За рогом західньої сторони була відчинена крамниця з книжками та письмовим приладдям. Місце на ярмарки і базари було відведене на так званому черепищі біля залізниці.

На Маковея 1937 року я ходив до Кролевця на ярмарок, де й купив двоє поросят у чоловіка, що приніс їх аж з села Локні в мішку на плечах. В порівнянні з ярмарками, які я пам'ятаю з дитинства, цей ярмарок був подібний на дуже бідний базар.

Кролевецьких ткачів влада була зігнала у кооперативне товариство „Відродження”. З виробів цього „Відродження” в Кролевці деколи можна було купити початки і кінці клітчастої тканини, що більше надавалася на мішки ніж жінкам на спідниці. До яких злиднів doprowadило „возз'єднання” кролевчан, самі „історики” не заперечують: „Більшість селян не могла прогодуватися зі свого господарства. Частина їх орендувала землю в багатіїв на кабальних умовах, віддаючи половину врожаю” (ст. 326).

Життя ремісників та ткачів не було краще за селян. „Наприкінці ХІХ ст. тільки на скупника Риндіна працювало 1800 ткачів. Їх заробітки були мізерними. За 14-16 годинний робочий день вони одержували по 30-40 копійок, а місячний заробіток не перевищував 10 карб. Скупники виплачували ткачеві 25-40 копійок за пару рушників, продавали їх за 1,5-5 крб.” (ст. 326).

Як видно з вище наведеного та з досвіду ми добре знаємо, що москалі підступно нав'язали нам возз'єднання і потім нам накиннули комуну. Наш порив до волі під час Визвольних змагань задушили багнетами, затоптали лаптями. Україну залили кров'ю, завалили тру-

пами... Під фальшивими гаслами свободи, братерства, справедливості... Скільки платили ткачам в товаристві „Відродження” і по менших товариствах та артілях ремісників, відомостей не маю. Велика частина колишніх крелевецьких ремісників працювала на торфорозробці на річці Реті та на Шосткинській торфорозробці. Про заробітки робітників торфяників я згадував попередньо, але які були заробітки крелевчан та які були умови праці при так званій робітничо-селянській владі до 1941 року — з певністю скажу, що ніхто з працюючих крелевчан не був спроможний заощадити щось із заробітку на чорний день, не то що купити хоч один грам золота. Як не експлуатували крелевчан Ринді, Терещенки чи Довгоруки, але в той час крелевчани зі своїх мізерних заробітків могли бодай дещо заощадити. По 13 роках ліквідації експлуататорів плантаторщиків, скупщиків, багатіїв та по трьох роках ліквідації НЕП-манів, куркулів та підкуркульників, разом з їх життям і маєтками, товаришам-москалям потрібно було запросити закордонних товаришів-буржуїв з Торгсін у Крелевець „викачувати” залишки золота, срібла та дорожочінних каменів у голодних крелевчан в 1933-34 роках.

Закордонні товариші-буржуї без певного і доброго заробітку з товаришами-москалями, царями чи вождями на спілку не приставали і не пристануть. Це певне як сьогоднішній день.

У 1933-34 роках, значить, в крелевчан ще було золото. Де воно взялося? Большевики на багнетах з обдрипаної Москви в революцію принесли? Чи, будуючи соціалізм, у „Відродженні” та на торфорозробках крелевчани його нахапали?

Писати історію Крелевця, не згадавши про Торгсін, неможливо, бо це торговельне підприємство мало міжнародне значення і мало товари не з якихось там суздалів чи ляппцігів, а з заокеанського Нью-Йорку. Оминути в історії Торгсін — значить майже замовчувати цілу епоху.

Закордонний торговельний заклад завалений продуктами живлення та товарами першої потреби і під закладом гурти місцевого голодом виснаженого, вми-

раючого населення різного віку і статі. Такий відтинок історії замовчувати — це поповнити гріх не тільки проти креловчан та українців взагалі, але проти цілого людства.

У Королевецькому Торгсіні я був в 1933 році і там обміняв срібні рамки батькового кишенькового годинника за буханець хліба та два чи три кілограми борошна; за пів копійки, що від цього мені ще належало, продавець дав мені дві коробки сірників, для яких було для мене зрозуміле слово Нью-Йорк. Під будинком Торгсіну і напроти в буряні я на власні очі бачив голодом виснажених лежачих десятків зо два людей. Весною 1934 року сестра Гашка, копаючи на грядки на Стукаловому дворіщі, знайшла срібний полтинник (50 коп.) советського карбування з 1923 року. З цим полтинником я пішов до крелевецького Торгсіну. Полтинник виявився не-срібний і в Торгсіні він вартости не мав. Під Торгсіном в цей час я бачив з пів десятка молодших чоловіків та декілька хлопців-підлітків. Чоловіки і хлопці стояли або сиділи. Обірвані і цього разу були досить настирливі прошаки.

Крелевець, як я його знав з моїх дитячих років до 1930 року, був з багатолюдними ярмарками і базарами, з багатьма крамницями, з веселими і добре одягненими креловчанами і креловчанками, з горами бубликів, медівників, смачними гарячими ласощами, каруселями, кобзарями... До речі, я тут вперше від кобзарів почув пісню про Морозенка.

Від 1933 до 1941 року Королевець перетворився в мовчазне, безлюдне, обдерте місто. Огороджі, ворота, хвіртки міщани попалили їх на ogrівання. Дерев'яні крамниці на ярмарковій площі зникли, сама площа і міський сад заріс бур'яном і реп'яхами, у 1940 році навіть парашутна вежа, що нагадувала шибеницю, була вже напів зруйнована. Кам'яниці понад площею стояли з повибиваними вікнами і дверима. (Королевецькі крамниці на вікнах та дверях мали залізні заслони, що згорталися в рольку над вікнами та дверима; ці заслони поздіймали, як залізний брүхт на потреби будови соціалізму, а дощок позабивати двері і вікна не мали.).

В 1940 році розрахунки Шосткинської торфорозробки з відборцями торфу і залізницею були переведені в крелевецький банк і в цей час до початку війни я був у Крелевці майже щомісяця.

Щодо праці артіль „Метал” заперечувати не буду, бо тут в „історії” сказано: „Найбільшим підприємством промислової кооперації була артіль „Метал”, створена в 1929 р. У 1934 році їй присвоїли ім'я С. М. Кірова. Тут налічувалось 5 цехів і працювало близько тисячі робітників” (ст. 329). Я проїздив велосипедом декілька разів у 1940-41 роках попри колишній ливарний завод, як я його знав до 1930 року. Ворота заводу були розвалені, ніякого гуркоту ні ознаків праці на заводі не помічав. Лише ткацька артіль „Відродження” нагадувала, що Крелевець ще не без людини. Тут збудовано декілька нових будинків та відчувалося, що там працювали люди.

Мені, не крелевчанину, немає спроможности заперечувати чи підтверджувати писання „істориків”, але як пов'язати деякі їх твердження?

Про тяжке становище селян і ремісників, тяжку працю жінок на цукрових плантаціях писав В. І. Ленін у праці „Розвиток капіталізму в Росії”¹⁷⁾ (ст. 326): „Після довгої експлуатації різними Терещенками, Довгрукими, Риндями, ограблення їх „узурпаторами” буржуазної Центральної Ради” (ст. 324), „німецькими загартбниками, що по звірячому розправлялись з населенням” (ст. 328), „денікінськими бандами, що чинили масові грабежі та вішали людей” (ст. 328), „після громлення крелевчанами буржуазно-поміщицької Польщі та білогвардійських військ Врангеля” (ст. 328), „Трудящі Крелевця ... 14 травня 1921 року, за почином комуністів ... навантажили 15 вагонів ячменю ... У 1921 році з станції Крелевець відправили у фонд допомоги голодуючим” (Он звідкіль взялося в крелевчан золото! А я, дурень і не догадався — прим. Г. С.) „понад 100 тис. пудів жита, 136 пудів ковбаси та багато інших продуктів” (ст. 329). Це ж тільки для голодуючих на Поволжі!

17) В. І. Ленін. Повне зібрання творів, т. 3, стор. 276.

„Братньої” допомоги Москві, Петроградові, голопузим червоногвардійцям Муравйова та іншої наволочі тут не згадується. Де цей хліб і ковбаса взялися в кролевчан? „З початком першої світової війни становище трудящих значно погіршало. Більшість чоловіків мобілізували на фронт. Різко скоротилось виробництво, рівночасно зросла кількість безробітних. В 1916 році у Кролевці почав працювати евакуйований з Риги механічний завод. Тоді ж збудований консервний завод” (ст. 327). Хто ці заводи будував і на них працював? Безробітні чи хтось інший? При тому на ст. 332 сказано, що: „В 1967 році дав першу продукцію консервний завод”. Консервний завод збудували в 1916 році і тільки в 1967 році завод дав першу продукцію, чи як?

„Незадовільною була охорона здоров'я. Населення Кролевця й повіту обслуговувала лікарня на 25 ліжок, в якій працювали 2 лікарі, 2 фельдшери і акушерка” (ст. 326-327). Тепер же та сама лікарня на 25 ліжок, поліклініка та збільшене число лікарів, можливо і задовольняли потреби у медичній обслузі кролевчан та мешканців району: „Багато уваги приділялося розвитку охорони здоров'я, освіти й культури. Медичну допомогу населенню подавала районна лікарня на 25 ліжок і поліклініка, в яких працювало 8 лікарів і 11 чоловік з середньою медичною освітою” (ст. 329).

Біда тільки в тому, що в 1931 році в Кролевці вже клініки не було. Знаю про це від моєї сестри Маньки, що була одружена з Іваном Івашиною, в селі Бистрику. Після перших передвчасних пологів Манька мала ускладнення і не могла мати більше дітей. У 1927 або в 1928 році в Кролевці відкрили поліклініку з лікарем-спеціалістом жіночих недуг. Манька відвідувала кролевецьку поліклініку регулярно, згідно припису лікаря і в 1931 році повила сина Федора. У зв'язку з народженням мого небожа, з розмов я знаю, що в 1931 році кролевецька поліклініка вже не існувала і в Кролевці не було лікаря-спеціаліста жіночих недуг.

Після указу Верховної ради СССР про притягнення робітників до відповідальності за невихід на працю та

спізнання, партійна і господарська бюрократія потребувала самоохорони перед відповідальністю, ховаючись за свідчення медичного персоналу, то можливо і в Кролевці розширили районну лікарню і збільшили медичний персонал, як potwierджено в „історії”: „Була розширена районна лікарня, яка в 1940 році налічувала 50 ліжок. В ній працювало 10 лікарів і 18 чоловік з середньою медичною освітою” (ст. 330). Тепер в Кролевці, виглядає, з медичною обслугою справа стоїть занадто добре: „У Кролевці діє районна лікарня на 375 ліжок з 9 відділами, яка міститься у новому приміщенні. Крім того, на арматурному заводі і фабриці художнього ткацтва створено лікарські дільниці, на інших підприємствах — 3 фельдшерські пункти. Є також дитячий протитуберкульозний санаторій. Здоров'я трудящих охороняють 61 лікар і 280 чоловік з середньою медичною освітою” (ст. 334). Хіба що „історики” М. М. Гавриленко, М. Г. Сереженко, М. П. Стожок і цей період історії Кролевця підмалювали на рожево...

Із шкільництвом в Кролевці також ніби справи налагоджено добре. Виглядає, добавився один шкільний будинок. 19% населення школярі, а припадає більше як 21 учень, коли в Сумській області пересічно припадає 16-17 учнів на одного вчителя. В селах Кролевецького району кількість учнів на одного вчителя ще менша, в Дубовичах — 15, Камені — 12, Андріївці — 13, Гречкиному — 10. „В місті — 4 середні й 2 восьмирічні школи, в яких навчаються 3389 учнів і працюють 159 учителів” (ст. 334).

Про минулі періоди в мене є деякі застереження про показники з 1940 року, коли в Кролевці діяли 3 середні й 1 семирічна школи, в яких налічувалося 2120 учнів і 148 учителів (ст. 330). Отже на одного учителя припадало тільки 14 учнів.

Коли йдеться про початки шкільництва в Кролевці, то — читаємо в „історії” — „з навчальних закладів у XVIII ст. в Кролевці існувала братська школа. У 1811 році почало діяти повітове, а у 1839 році — парафіяльне училище. В них навчалось 99 хлопчиків і викладав один учитель. Діти бідноти не мали можливості здо-

бути освіту. З 46 учнів повітового училища 36 були діти дворян і духовенства, 3 — купців і 7 — заможних міщан та козаків. При повітовому училищі відкрили жіночу школу” (ст. 325). Як бачимо, в двох школах було 99 хлопчиків, дітей дворян, духовенства і купців та заможників і їх навчав тільки один учитель. Як той один учитель справлявся навчати аж у двох школах і вивчити такого талановитого чоловіка, як Г. Калиновський? („Кролевець — батьківщина одного з перших українських етнографів Г. Калиновського” — ст. 325).

Історики твердять, що кролевецька артіль художньо-декоративного ткацтва міцніла. Можливо, але де поділась майже половина кролевецьких ткачів від кінця XIX ст. до 1937 року? Адже ми знаємо, що кролевецькі ткачі, це майстри складного технікою переробу ткацтва, яких не заступить будь-хто. „Наприкінці XIX ст. тільки на скупника Риндіна працювало 1800 ткачів” (ст. 326). „Міцніла й артіль художньо-декоративного ткацтва „Відродження”, яку в 1937 році назвали імені 20-річчя Жовтневої революції. В ній працювало 1072 ткачі” (ст. 330). В додаток до цього виробили кролевецьких ткачів, як і золото та срібло кролевчан, мали неабияке зацікавлення і не без доброго зиску в купців з Нью-Йорку і Парижу. „Виготовлені нею вироби експонувались на всесвітніх виставках в Нью-Йорку й Парижі” (ст. 330).

Зріст населення міста Кролевця за 110 років, з яких не менше 50 років припадає на час, коли містом „всесторонньо піклувалась” комуністична влада, був надто повільним і виносив тільки 1% річно. „В 1860 році у місті проживало 7209 чоловік”¹⁸⁾ (ст. 325). Показники не пізніше як з 1972 року кажуть: „Населення — 18,600 чоловік” (ст. 323).

Історію міста Кролевця написали: М. М. Гавриленко, М. Г. Сереженко, М. П. Стожок.

18) Материали для географии и статистики России. Черниговская губерния, стор. 388, 405–408, табл. 3 до стор. 116–118.

ГРЕЧКИН ХУТІР

„Гречкине — село, центр сільської ради, розташоване на річці Єсмані (притока Десни) 18 км. від районного центру і 4 км. від залізничної станції Пиротчино. Дворів — 146. Населення — 357 чоловік. Сільраді підпорядковані населені пункти Васильківщина, Воронцове, Дідівщина, Заріччя, Пиротчине й Піонерське. У Гречкиному міститься центральна діляниця Пиротчинського торфопідприємства, 1 км. від села — торфобрикетний завод, а у с. Дідівщині — крохмальний. У селі є восьмирічна школа, в якій навчається 105 учнів і працює 11 учителів, будинок культури на 200 місць, бібліотека, медамбуляторія, пологовий будинок” (ст. 349).

Якщо і справді з 25 дворів хуторян в 1943 році, за 30 повоєнних років, виросло село в 146 дворів, то, дай Боже, моїм землякам щастя і здоров'я. Мене тільки дивує, де на тому клаптику мочарів та піщаних бугрів могла вміститися така кількість дворів?

Навоколишні ліси указом Верховної ради СРСР з 1936 року закріплені за охоронною зоною Десни і її притоків, вирубувати їх під будову села влада напевно не дозволила б. Перетворювати Гречкін хутір у село не бачу ніякої потреби ні можливості. Землі, придатної для обробітку, від хутора нема ближче як за 2 кілометри, тим більше, що правий бік Єсмані відійшов до Клишківської сільради Шосткинського району. Торфозробка чи, як тепер називається — Пиротчинське торфопідприємство не потребувала і не потребує села з дворами, як ми їх розуміємо (хата, хлів для корови, поросята та кури з клаптем города), бо має достатню кількість будинків для адміністрації та службовців і бараків для робітників.

За 11 років — від 1930 до 1941 року третина запасу торфу від Гречкиного хутора вниз по Єсмані до 5 кі-

лометрів була вже вироблена. За 30 повоєнних років напевно поблизу теперішнього села мало що торфу залишилось. Не вірю москалям, але буду надіятись, що влада має в плані на місце забраного торфу через Єсмань побудувати греблі та використовувати Єсмань для електроенергії, рибного господарства, водяного птаківництва та відпочинкових і купальних resortів, щоб дати знову моїм землякам-хуторянам можливості черпати засоби життя з Єсмані. Дай, Боже!

А тепер перейду до розгляду самого „історичного” змісту.

Назва новоспеченого села походить від хуторян, що мають прізвище Гречка. До зруйнування в 1929 році Мостовщанської греблі на Єсмані навколишні мешканці про хуторян говорили: „купив у Гречок на Мостах, Гречка з Мостів, Гречки на Мостах” і так далі. На мою думку, коли з хутора виросло село, то і назву потрібно було повернути стару — Мости, бо і гребля на Єсмані найстарша віком і назва якось би звучала миліше для слуху і вимови, а то мені якось зразу приходить на язик вивернута українська мова чужинців. Гречкине — сільська рада. Але дали таку назву — хай буде, якщо від цього не вилазить московський шовінізм, як шило з мішка. Хутори чомусь звуть населеними пунктами від московського „насельонний пункт”, повідумували селища міського типу, половину сіл і хуторів у Кролевецькому районі замінили, як і Гречкин хутір, щоб нагадували назви на московський копил. Хутір Пирощину на Пиротчине, Воронців — Воронцове, Білогривий — Білогриве, Жуків — Жукове, Терехів — Терехове, Лапшин — Лапшине, Яри — Ярове, Заболотів — Заболотове і так без кінця. Навіть такі старі села як Подолів — на Поділове. Подол і поділ це зовсім інші поняття в українській мові. Села: Грузька тепер називають Грузьке, Добротів — Добротове, Терехи — Терехове, Обтов — Обтове, Ревутинці — Реутинці, Тулиголови — Тулиголове і т. п. Хуторяни були не хлібороби, на прожиток займалися теслярством, виробітком возів, саней, смоли, дьогтю, заготівлею сіна, моху, млинарством, доглядом за довколишніми лісами

— вирубуванням, вивозом, засадженням молодняку, випасом великої рогатої худоби, водяним птахівництвом, рибальством.

Від початку видобутку торфу в 1929 році з хуторян на торфорозробці постійно працювали тільки Іван Коломієць — десятником та Катерина Нерода на кінній вивозці торфу. Декілька дівчат та молодниць працювали сезонно на сушенні торфу. Решта хуторян на прожиток заробляла деінде. Більша частина хуторян воліла ходити працювати 3 кілометри в колгосп ім. Другої п'ятирічки на хутір Васильківщину. Коваль Андрій Лапицький навіть деякий час був членом колгоспу ім. Леніна у Вороніжі. Від 1935 року хуторяни-колгоспники перейшли працювати на другий бік Єсмані в колгосп ім. Папаніна.

Грецькинську сільраду створено в 1937 році, відділивши від Вороніжа хутори Андроників, Воронців, дві Васильківщини, Пирошину, Мости, чи як тоді стали називати — Грецькин хутір (тепер Грецькине), Пристань, Холодівщину та новозаснований хутір Копань з колишнього відділу радгоспу ім. Чубаря. Тоді при сільраді й була заснована партійна організація, до якої належали голова сільради І. Шевченко, голова колгоспу ім. Папаніна Г. Мурась, бригадир К. Єфремов та партійці торфорозробки. Сама торфорозробка ні господарсько ні людськими резервами сільраді не підлягала і далі була під контролею Київського торфотресту, хоч сама сільрада знаходилася на терені торфорозробки в приміщенні клубу. Сільраду було створено, як я вже згадував попередньо, в зв'язку з підготовкою партизанського осідку для Другої світової війни.

На території сільради, як пам'ятаю, було приблизно 200 дворів та 800 осіб населення. Під час військових дій в 1941 році 2 двори спалено. Населення понесло більші втрати: мобілізація большевиками, партизани, німці вивезли, знищили чи розігнали приблизно четвертину населення. Під поновною московсько-большевицькою окупацією у вересні 1943 року залишилися майже та сама кількість дворів та 700 осіб населення.

У післявоєнний час, пересовуючи межі районів та

сільрад, від Гречкинської сільради відійшли хутори Клишківський, Копань, Холодівщина та Пристань, разом ок. 45 дворів з 150-ма особами населення.

У 1943 році на терені сільради, під час відступу німців з-під так званої Курської дуги, ніяких більше військових сутичок не було, але припустимо, що декілька дворів могло бути спалених чи розбитих, то виходить, що після війни мусіло бути на території сільради около 150 дворів. Тепер же до Гречкинської сільради прилучено кількісно більшу в двори і населення Дідівщинську сільраду. В „історії” ясно зазначено, що Гречкине — село, центр сільської ради з підпорядкованими населеними пунктами, в тому числі с. Дідівщина має 146 дворів та 357 чоловік населення. Постає питання: де поділася більша половина дворів? Або вірніше, що сталося з цілою Дідівською сільрадою — з дворами і населенням?

Якщо московські большевики не рахують жінок і дітей за населення, то з поданою в „історії” кількістю 357 чоловік на 146 дворів можна примиритись, але коли це загальна кількість, то тут припадає тільки не повних дві з половиною особи на двір, тобто більша половина хуторян бездітних або вдів з одною дитиною — і це після 25 років, коли хуторяни, „як і весь советський народ, трудящі Сумщини впевнено крокують у світле майбутнє — комунізм” (ст. 89).

Втрати хуторян під час війни, як я знаю, не були такі великі і сама „історія” це підтверджує: „На фронтах Великої Вітчизняної війни і в партизанських загонах проти німецько-фашистських загарбників билися 127 жителів, з них 121 за виявлені мужність і відвагу нагороджено орденами й медалями СССР. 41 чоловік поліг смертю хоробрих за свободу й незалежність Батьківщини” (ст. 349).

Де ж тоді поділися мої земляки-хуторяни? Покрокували в „світле майбутнє” за полярне коло та в могили, замість комунізму чи що?

Коли повірити, що в селі у восьмирічній школі навчається 105 учнів, тобто третина населення, то виходить, що з хуторян залишилися ріжки та ніжки. 3

школярами, на мою думку, тут зайшла прямо помилка пропагандивного характеру. Написати в „історії”, що в „селі” взагалі немає школи або є тільки чотирорічна однокімнатна школа з одним учителем на хуторі Воронцевім, так би мовити, не „історично”, а створити уявну восьмирічку потрібно хоч з сотнею учнів. По большевицькій математиці також може бути один учитель плюс один парторг = 11 учителів.

Сьогодні можливо так є, як це було і до 1941 року. Діти з торфорозробки та Гречкиного хутора ходили до Холодівщинської однокімнатної чотирирічної школи. Діти з Пироцини ходили до школи у Вороніж. Діти Воронцьового, Андроникова та І. Васильківщини мали однокімнатну чотирорічну школу на хуторі Воронцьовім. Із Васильківщини та частини Дідівщини ходили до Білогривської семирічної школи. Ближча частина Дідівщини до хутора Хрещатика користувалась школою на хуторі Ступці Хрещатинської сільради.

Якщо дійсно сільська рада Гречкине має в своєму підпорядкуванні восьмирічну школу з 105 учнями, то дітей з адміністрації, службовців та робітників Пироцинського торфопідприємства пораховано разом з хуторянськими, коли їхні батьки в рахунок населення сільради не входять, поскільки територія торфопідприємства не підпорядкована сільраді. Поскільки це тільки завваги до „історії” про післявоєнний час, я фактами і свідченнями не можу всіх точок підтвердити, тому тільки звертаю увагу майбутнім історикам правдивої історії.

Беручи навіть досягнення післявоєнного періоду за реальні, на прикладі Гречкиного хутора, з якого за 30 років стало село і де тепер є восьмирічна школа з 105 учнями та 11 учителями, кожна, навіть зовсім малописьменна ссоба може підрахувати, що на кожний рік навчання, тобто на класу припадає тільки 13 учнів і не повних 10 учнів на одного вчителя. Слід запитати: навіщо на таку малу кількість учнів утримувати таку велику кількість учителів?

Звідкіля візьмуть 357 чоловік села кошти на утримання 11 учителів, керівників сільради, партійних вель-

мож, коли ще далеко до закінчення того „світлого майбутнього — комунізму”?

Та ось тут і написано, що „За самовіддану працю 16 трудівників нагороджено орденами і медалями СССР. Трактористці торфопідприємства Н. З. Ступак присвоєно звання Героя Соціалістичної Праці” (ст. 349). Ці трудівники напевно не рік і не два виконували норму праці не менше на 200-300% щоденно, а учитель витрачає час і знання біля 10 учнів. На таку розкіш не можуть дозволити собі не тільки в московській імперії „недобудованого комунізму”, але і в американській мільйонерській країні.

БІЛОГРИВИЙ ХУТІР

„Білогриве — село, центр сільської ради, розташоване за 16 км. від районного центру і 2 км. від залізничної станції Брюловецький. Дворів — 100. Населення — 294 чоловіка. Сільраді підпорядковані населені пункти Бошівка, Жукове, Луч, Медведеве, Пасіка, Перемога, Сажалки, Хрещатик і Шлях. У Білогривому міститься центральна садиба колгоспу „Дружба”, за яким закріплено 2066 га. сільськогосподарських угідь у т. ч. 1561 га. орної землі. Вирощують зернові культури й картоплю; розвинуте м'ясомолочне тваринництво. У селі є середня школа, в якій налічується 259 учнів і 24 вчителі, будинок культури на 270 місць, 2 бібліотеки, медпункт, пологовий будинок. На території сільради первинні — партійна (32 комуністи) і 2 комсомольські (91 комсомолец) організації. Білогриве відоме з 1862 року” (ст. 349).

З показниками про хутір Білогривий ще більше непорозуміння як з Гречкиним. Наприклад, на 294 чоловіків населення є 259 учнів, коли в сусідньому селі Грузький на 1008 чоловік тільки 138 учнів, в селі Бистрику на 1451 чоловік — 405 учнів, в селі Андріївці на 1723 чоловік — 213 учнів. На кожного учителя і тут припадає тільки неповних 11 учнів; в Грузькій — 8,

в Бистрику — 13, в Андріївці — 9 учнів на одного вчителя. Якщо населення Білогривого хутора зарахували тільки на самому хуторі, а школярів з усіх підпорядкованих сільраді хуторів та учнів з Гречкинської сільради, тоді Гречкинська школа, як я і передбачував, тільки надута для „історії”, але ж тут ясно зазначено, що на Білогривому міститься центральна садиба колгоспу „Дружба” і за нею закріплено 2066 га. сільськогосподарських угідь. Я таки маю поняття, як виглядає кусень поля розміром одного гектара і простір Білогривських сільськогосподарських угідь добре знаю, у 2066 гектарів принаймні влучені поля хуторів: Білогривого, Жукового, Перемоги, Шляху (попередньо Вольжин і Бруховецький), Гарячого (тепер не знаю як той хутір найменували — Луч, Медведеве чи Пасіка). Якщо навіть припускати, що населення колишньої Хрещатинської сільради не враховано в кількість населення хутора Білогривого, і не врахована земля Хрещатинського колгоспу, а тільки діти-школярі, то напрошується питання: чому така заплутана статистика для історії? Комуністів порахувати не забули і тут помилки не може бути, бо ясно зазначено: на території сільради — 38 комуністів і 52 комсомольці. А от населення — чи забули підрахувати на терені сільради, чи нема кого рахувати.

Як я пам'ятаю, до німецької окупації 1941 року на хуторах дворів було: у Білогривім — приблизно 35-40 та родин з 10 мешкало в новозбудованому комунальному будинку біля крохмального заводу, у Гарячому около 10 дворів, у Перемозі 20 дворів або більше, у Волжиному — 18, Бруховецькому — 15. Разом до колишнього колгоспу ім. Комінтерна належало около 110 дворів. Хрещатинська сільрада існувала не постійно і деякий час була підпорядкована Грещанській, до того вона складалася з чималої кількості менших хуторів, порозкиданих по лісі, і я про неї мало знаю. Припускаю, що там мусіло бути не менше сотні дворів, але підтвердити не можу.

Крохмальний завод, як показується, на хуторі Білогривім більше не працює, хоч колгосп і далі вирощує

на своїй піщаній землі картоплю. Засновано хутір Білогривий після зруйнування москалями Батурина. Перші білогривчани були слугами, прихильними Кочубею чи Мазепі — напевно не знаю. Назва хутора вказує, що це були люди, зв'язані з кіньми, а їх прізвища вказують на їх козацьке походження. Наприклад, Колоди прозивались Балашками, Бобровицькі — Корольками, Пляси — Мандриками і тому подібне. У частині роду Плясів була навіть досить помітна домішка татарської крові. Перші поселенці мали свої господарства на терені козацької діброви (назви діброви вже не пригадую).

ШОСТКИНСЬКИЙ РАЙОН. МІСТО ШОСТКА

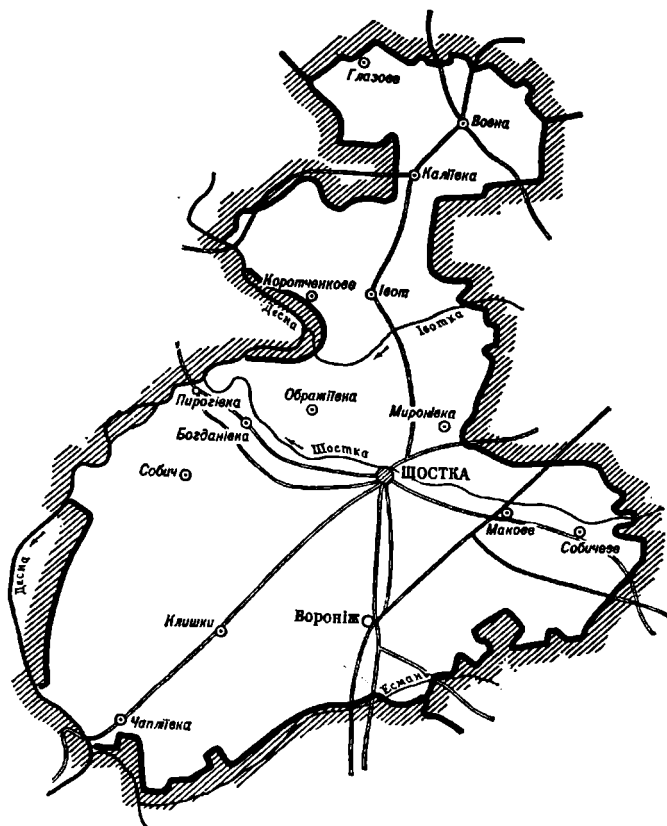
Шостка — місто обласного підпорядкування (з 1939 р.), центр району, ... Населення — 65,3 тис. чоловік. Поблизу Шостки виявлено крем'яні знаряддя праці доби пізнього палеоліту (15 тис. років тому.).

„У другій половині XVI ст. в малопрхідних лісних місцях на півночі Чернігівщини почали селитися втікачі від панської сваволі. Так виникло селище Локотки, що є частиною Шостки. Після возз'єднання України з Росією село Локотки ввійшло до складу Воронізької сотні Ніжинського полку... На річці Шостці козацька старшина побудувала млини, на них мололи зерно, а також салітру й вугілля для виробництва пороху, ваяли сукно і повсть... Проте транспортування її до порохових заводів коштувало дорого, тому на початку XVII ст. були відкриті на місцях приймальні пункти салітри. В 1737 році за розпорядженням сенату на річці Шостці почалося спорудження порохового заводу”¹⁹⁾ (ст. 597). Оце і вся, так би мовити, історія околиці міста Шостки.

15,000 рр. тому поблизу Шостки були людські поселення, що залишили крем'яне знаряддя до праці; аж

19) Материали для географии и статистики России. Черниговская губерния, стор. 362.

потім, коли московська імперія стала вбиватись в колodочки, втікачі від панської сваволі поселялися ближче до Московщини, схоронюючись в непрохідних лісах та надіючись на москалів, як на Божу пазуху. Правдоподібно товкли салітру і вугілля в ступах та

носили москалям в мішках, щоб вони виробляли порох та охороняли їх від панської сваволі. Аж потім, після „возз'єднання” і козацька старшина порозумнішала та побудувала млин. Москалі і над козацькою старшиною змилювались та побудували їй пороховий завод, щоб вона не носилася з тією салітрою та вугіллям як дурень зі ступою...

Про те, що населення в околицях Шостки споконвіку не переводилося, як і на цілій Сіверщині, та про

те, що наші предки вміли самі, без допомоги москалів, виробляти не тільки порох та вживати його, — „історики” не пишуть. Якраз у цих околицях люди винайшли лук і тятіву, дугу для запрягання коней, календар, виростили Бояна, Ушинського...

Шостка, як місто, виросло з запотребування пороху для поширення московської імперії — це так. Але як виробництво пороху і навколишні села — Локотки, Гамаліївка, Івот, Ображіївка та інші — це історично далеко старші сіверські поселення.

У тридцятих роках чув я в школі ще іншу „історю” про Шостку: слово Шостка походить від німецького слова „шюсен” — стріляти, а пороховий завод мали б збудувати німці.

Слово Шостка походить від слова 'Шоста'. Шоста річка на Сіверщині від Сейму і шоста від північних кордонів Сіверщини сухопутнім шляхом.

Щодо „благодатів”, які населенню околиці Шостки принесло „возз’єднання”, нехай будуть знову доказом самі цитати з „історії”:

„Важливу роль Шосткинський пороховий завод відіграв під час Вітчизняної війни 1812 року — тут було виготовлено 25. тис пудів чорного пороху. ... 1830 року почалося спорудження в посаді кам’яних будинків. ... Особливо зросла її роль в період Кримської війни — за три роки обсяг продукції порохового заводу збільшився в 6 разів. ... Умови праці на заводах були надзвичайно тяжкими. Робота тривала вдень і вночі. З робітниками поводитися жорстоко. ... Чиновники обкрадали їх. ... Ні про яку охорону праці чи техніку безпеки не могло бути й мови. На заводі часто траплялися вибухи. ... У 1830 році, наприклад, під час вибуху загинуло 13 чоловік, а в 1855-1879 рр. на заводі сталося сім великих аварій, під час яких загинули десятки робітників. ... Жорстока експлуатація, недоїдання, злидні підживляли здоров’я робітників. ... Переважна більшість населення була неписьменною” (ст. 597).

Москалі, загарбавши козачу вирібню пороху, перетворили її у військову фортецю. Навколишнє населення було не звикле працювати під військовим наглядом.

дом, тому москалі були змушені для праці на порохових заводах надсилати свою людність, переважно караних за невеликі проступки злодіїв, проститутток і т. п. Таких сусідів мешканці навколишніх сіл не тільки цурались, але і бридилися, називаючи ціле населення Шостки „крапивкою”.

Відношення місцевого населення до Шостки змінилося, починаючи з Першим п'ятирічним пляном, тобтодесь в 1929 році, особливо над селянами нависла загроза перетворення їх в колгоспних рабів, виселення за полярне коло чи вигнання на „большие стройки социализма” далеко від рідної місцевости. Шосткинський пороховий завод ч. 9, капсульний завод ч. 53 розбудовувалися. Кіноплівка ч. 9 будувалася. Заробітки були навіть кращі як деінде. Місцеве населення з необхідности „забуло” про „крапивку” та масово влаштовувалося в Шостці на працю.

У деяких відділах заводу ч. 9 праця і при „робітничо-селянській” владі була дуже небезпечна і загрозлива для здоров'я (кислотній, амоніяковій, порохомішальній та інших).

Літом 1937 року на заводі ч. 9, якраз у полудневий час і в ясний соняшний день стався вибух, в якому згинуло понад 60 осіб. Його влада не могла затаїти перед населенням. Жертви вибуху з парадом потім ховали в братській могилі на кладовищі біля північного боку шляху Шостка — Вороніж. Менших вибухів, опечення чи отруєння кислотою, аміаком і взагалі нещасливих випадків було немало, але їх теперішня влада замовчувала і замовчує.

„Дальшому збільшенню виробництва й розстанню селища сприяло відкриття в 1897 році залізниці, яка з'єднала Шостку з промисловими центрами Росії” (ст. 598). Зростанню Шостки сприяло запотребування московської імперії на порох — це незаперечний факт, і до цього багато причинилось будівництво залізниць в імперії. Перша залізниця, що переходила через Шостку, зв'язувала український Донбас з Балтійськими портами. Пізніше прокладено було залізницю від Конотопа до Брянська і лінію Донбас — Балтійське море сполу-

чено відногою на станції Маков, а від Шостки до станції Терещинської збудовано вітку залізниці. Після революції, коли московська імперія втратила доступ до Балтійського моря, а залізничний міст на Десні зірвано в революцію, залізниця Донбас — Балтійське море втратила своє первісне значення і більшовики частково її були розібрали. До війни ще діяв відтинок Маків — Ворожба, але, як тепер видно на мапах, з цієї лінії залишилася тільки частина від Макова до села Баничів. Шостку пряме залізничне і шляхове сполучення обійшло. Причиною цього є військове значення міста.

Про революційність шосткинців щось багато я не чув, а тим більше про спілкування селян з шосткинською „крапівкою”, але припустимо, що так було, як в „історії” сказано. Там сказано: „Під впливом боротьби трудящих Росії робітники селища в листопаді 1905 року організували масовий страйк, приводом до нього стало звільнення одного з робітників порохового заводу” (ст. 598).

Спробував би хтось застрайкувати за „батька” Сталіна чи тепер за Брежнєва! Не тільки з порохового заводу звільнили б з половину робітників, а навіть висріляли б їх. Під час Єжовщини, а особливо під час ліквідації Тухачевського шосткинців-працівників заводів чч. 9 та 53 вистріляли не одну сотню, але про це ніхто до цього часу навіть пари з уст не пустив. Історики навіть промовчують саме існування цих заводів.

Перебіг революційних подій в Шостці натягнутий як три струни на московській балалайці „на всі мотиви”. Там сказано: „На допомогу українському народові для боротьби з контрреволюцією наприкінці 1917 року прибули до Шостки загони петроградських і московських робітників. Спільними зусиллями 14 січня 1918 року загін Центральної ради був вибитий з Шостки” (ст. 600). Вся влада і рада була трудящих, загони Червоної армії під командуванням А. І. Ремньова прийшли захищати цінності порохового заводу. „Але 24 березня 1918 року в селищі спалахнув контрреволюційний заколот і Шостку віддали під окупацію кайзеровським військам” (ст. 600). У квітні вже „трудящі Шостки під-

нялися на боротьбу проти іноземних загарбників" (ст. 600). За неповних чотири місяці „трудящі” Шостки міняли думку і „піднімалися” на боротьбу.

„18 грудня 1918 року Новгородсіверський полк під командуванням Т. В. Черняка визволив Шостку від німецьких окупантів”²⁰) і до вересня 1919 року місто і трудящі втішалися „своєю” владою. „Але незабаром нависла нова небезпека — почався наступ денікінських полчищ ... радянські війська у вересні залишили місто” (ст. 601). І зразу ж в місті почалося „безробіття, злидні, голод, дорожнеча. Жорстокий терор принесли на своїх багнетах білогвардійці”. Влада їх протрималась недовго — „в листопаді частини 14-ї армії визволили Шостку”²¹) (ст. 601).

Та й справді в 1920–21 рр. шосткинці трохи потерпіли з голоду, але в 1933 році в Шостці таки не тяжко було дістати дво-кілограмовий буханець доброго житнього хліба за 100 карбованців і не думаю, щоб хто з шосткинців в 1933 році помер голодовою смертю.

„За постановою уряду 1929 року на базі порохового заводу почалося спорудження кіноплівкової фабрики. Це була одна з ударних будов першої п’ятирічки” (ст. 603). Ударнішою є брехня про будову цієї фабрики кіноплівки.

Фабрику ч. 6 збудовано не на базі порохового заводу, а на базі відпадків із заводу ч. 9 у віддалі більше кілометра від заводу. Пороховий завод реконструйовано і розбудовано. До 1941 року на ньому виробляли, окрім пороху всіх гатунків, високої якості різні гатунки динаміту і запальники до авіаційних бомб. Завод ч. 53 виробляв готові набойки всіх розмірів, ручні гранати.

З якихось причин „історики” перейменували районну газету „Зорю” на „Зарю”, хіба щоб тільки „історично” оправдати існування теперішньої чисто „української” районної газети „Советское Полесье”. Замовчується також існування багатотиражки заводу ч. 9, в друкарні якої якраз і друкувалася районна газета „Зо-

20) ПА ІІ П ЦК КПУ України, ф. 26, оп. 1, спр. 38, арк. 3.

21) Трудящиеся Сумщини в борьбе за власть Советов, стор. 88.

ря" та багатотиражка фабрики ч.6 „Радянська кіноплівка". Редакція і друкарня багатотиражки заводу ч.9 були на терені заводу. Роздавалася багатотиражка робітникам на вхідній брамі при вході на працю. Виносити багатотиражку робітникам з території заводу було суворо заборонено. Працівникам заводської адміністрації і партійним вельможам багатотиражку доставляли спеціальні рознощики в заліплених ковертах. В редакції „Зорі", окрім моїх добрих знайомих, я сам працював три дні і за подані відомості відповідаю.

„У 1949 році в Шостці почалося будівництво заводу „Натуркаучук", на базі якого 1953 року створено завод хемічних реактивів ... повністю реконструйовані фабрика кіноплівки (з 1957 року — хімічний завод) та завод хімічних реактивів" ²²) (ст. 606).

За повоєнні роки, здається, Шостка не тільки стала великим промисловим містом, але й величезним арсеналом вибухового матеріалу московської червоної імперії, тому і не дивно, що в українському місті для щасливих „українських" трудящих видають „українську" районну газету „Советское Полесье" (ст. 609).

Подивитись тільки на фото (Кімната для відпочинку в одному з цехів хемічного комбінату м. Шостка 1972 р. — ст. 609) — луна, берьозки, хоровод девок — і можна з певністю сказати: Шостка — родное советское подмосковье.

Історію міста Шостки написали: М. В. Мірошніченко, В. Ф. Пустовойтов.

22) ЦДІА УРСР у Києві, ф. 317, оп. 1, спр. 6053, арк. 6.

ВОРОНІЖ

Село Вороніж (до 1923 року Вороніж був містечком). „Вороніж — селище міського типу... Населення — 9,2 тис. чоловік. Територія сучасного Вороніжа була заселена з давніх часів. Поблизу нього знайдено крем'яні знаряддя праці пізнього палеоліту (15 тис. років

тому); виявлено поселення: доби бронзи, скитських часів, слов'янське VII–VIII ст. та давньоруський курганний могильник. Уважають, що саме тут існувало згадане в літописі під 1177 роком місто Вороніж²³). На початку XVII ст. там, де було стародавнє місто, виник хутір Вороніж. ... 1654 року він став сотенним містечком Ніженського полку. Після возз'єднання ... Протягом 1669–1672 рр. Вороніж розширився, був обгороджений валом з брамами Глухівською і Клишківською (залишки цих укріплень збереглися до нашого часу). У XVIII ст. незважаючи на те, що Вороніж став досить великим містечком, основним заняттям населення лишилося хліборобство. Значного розвитку набули ремесла, винокуріння й торгівля. Особливо розвивалося ткацтво". (Вірніше розбирайся сам до своєї вподоби, уважай Вороніж зачуханим хліборобським містечком або багатим, з розвинутим ремеслом і торгівлею.). До того у Вороніжі ще „існували також кравецький, ковальський і гончарний цехи. Три рази на рік збирались великі ярмарки, куди приїздили купці з Глухова, Ромен, Хорола, Новгород-Сіверського, Рильська, Севська, Путивля, Стародуба" (про сусідній Кролевець чомусь забули — прим. Г. С.). „Особливо кролевецькі ткацькі вироби вороніжці шанували і любили." ... „За переписом 1779–1781 рр. у Вороніжі ... всього жителів було 7899 чоловік" (ст. 610 та 611).

Вороніж, як видно, існував з дуже давніх часів, але чомусь москалям було понадобилося, щоб зник і тільки на початку XVII століття виник як хутір і потім разом з „возз'єднаною" Україною жив і розвивався з допомогою „братнього" російського народу.

Коли, наприклад, взяти самі факти з цієї ж історії, то виходить, що від початку XVII ст. до 1781 року, за 200 років Вороніж виріс до числа 7899 осіб, а від 1781 р. до теперішнього часу за 190 років — Вороніж збільшився на 1301 особу, тобто приріст населення у Вороніжі відбувався 0.008%. Вороніжці не такі незда-

23) Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781 рр.), стор. 374, 375.

ри і безплідні. Я добре пам'ятаю з моїх шкільних часів, що у Вороніжі на початку тридцятих років було більше 15 тисяч населення. Сьогодні вороніжців є тільки 9200, — майже біля половини. За наступних 50 років (якщо так довго існуватиме московська імперія) Вороніж з селища міського типу перетвориться в населений пункт чи навіть в літописах не буде згадуватись як колись існуючий.

Мало того, що у Вороніжі нестало половини населення, — брами воронізького валу-укріплення „історики” чомусь переполовинили. Коловий змляний вал мав чотири цегляні брами: Глухівську, Новгород-Сіверську, Клишківську та Путивельську, або східню, південну та західню. В північній частині кола правдоподібно було навіть дві брами: Новгород-Сіверська — цегляна, та від Гамаліївки — дерев'яна. Земляний вал мав на собі ще дубовий частокіл. Цеглу з брам ужито на надбудову церкви св. Михайла над церквою св. Миколи.

Перше кріпосне право, заведене в Україні москалями після підступного „возз'єднання”, перетворило вороніжців у безправних рабів-кріпаків. „Поміщики могли їх купувати, продавати, дарувати як худобу ... У середині ХІХ ст. панщина в гарячу пору жнив доходила до п'яти днів на тиждень” (ст. 611).

Друга, колгоспна панщина (ВКП(б) — Второе Крепосное Право (болшовиков) заведена поновно червоними москалями нічим не краща, а гірша від першої. Землю і селян закріплено за колгоспами. „За колгоспами закріплено 9600 га сільськогосподарських угідь, у т. ч. 7320 га орної землі” (ст. 616). Колгоспники-чоловіки мусли виробити у рік 250 трудоднів, жінки 150. За невироблені трудодні, за недоброякісну роботу, невмілу поведінку з твариною, невмисне окалічення тварини чи навіть загибель її з причин незалежних від колгоспника, за присвоєння жмені колосків чи десятка картоплин з причини недоїдання і тому подібне, колгоспного раба засуджували на від трьох місяців тяжких робіт „в отдалённых местах родины” до „вищой мери наказания”, тобто до розстрілу. Для цього в червоній імперії є такий закон „о розтащение социалисти-

ческой собственности", про який широко відомо в імперії і поза нею.

Сперечатися з теперішніми поміщиками, що вони не кращі за їх попередників, це те саме, що товкти воду в ступі. Краще перейдемо до конкретних показників „історії” та дійсності, про яку я знаю.

„Скасування кріпосного права 1961 року зробило селян вільними, але економічне становище їх не поліпшилося. Згідно з уставними грамотами 28 кріпаків поміщика Туманського одержали 84 десятини 1660 сажнів надільної землі, а 33 кріпаки поміщиці Льовшиної — лише 59 десятин 325 сажнів. За цю землю вони мали сплатити протягом 49 років 3657 крб. 40 кп. По 1 десятині 1880 сажнів на душу одержали селяни поміщиків Александровичів,²⁴⁾ при чому селяни були позбавлені лені випасів і вигонів для худоби” (ст. 611).

Спершу візьмемо до уваги, що кожен кріпак поміщика Туманського отримав 3 десятини землі, придатної до обробітку під вирощування збіжжя, без вигонів та випасів худоби. Тобто найменша родина, що складалася з чоловіка та дружини, отримала 6 десятин, або по метричній системі около 10 гектарів. Господарство, що мало 10 гектарів, за моєї пам’яті вважалось середняцьким, а господар, коли не бажав „добровільно” вступати в колгосп, був підкуркульником, ворогом будівництва соціалізму, трудового народу і в переважній кількості господарства продавались за невиконання якогось пляну чи податку, — господар ставав перед вибором — „в колхоз или на север”. Деякі впертіші господарі разом з господарствами ліквідувались „как клас”.

Одного з кріпаків Туманського, Петра Яковича Радіонова (Туманщюка) я знав і описав його під ч. 44.

Щодо вигонів та випасів для худоби, я не пам’ятаю, щоб вороніжці чи навіть хуторяни мали їх і за советської влади. Для вигонів використовували боки шляхів, а для випасу — толоку, викошені сінокоси,

24) ЦДІА СРСР, ф. 577, оп. 47, спр. 73, арк. 14; спр. 102, арк. 22; спр. 146, арк. 23.

Пояснення виписано з „Історії міст і сіл”, Сумська область.

стернища. Щоб пасти худобу в державних лісах, потрібно було дозволу від лісництва і за це треба було платити.

Поміщиця Льовшина, хоча наділила 33 кріпаків „лише” 59 десятинами, напр. по 3 гектари на особу, не зробила великої ласки селянству, бо чимала частина їх потім стала куркулями та підкуркульниками і помандрувала „в колхоз” або „на север”. Для прикладу візьмемо найбідніших кріпаків Александровичів, які отримали тільки по 1 десятині і 1880 сажнів, по 2 гектари на людину.

Мій дід Матвій був кріпаком поміщика Гудими (приймака поміщиці Писаревички) і, будемо сподіватися, що Гудима не був щедріший за Александровичів. У діда було два сини і чотири дочки, разом вісім душ. Вісім душ по дві десятини — 16 десятин. Дід мав хату, двір і щось з 5 десятин городу. (Хати і городи від 0,5 до 0,75 га. і сьогодні навіть колгоспники мають та з державою „торгують” м’ясом, молоком, яйцями, вівною і „спекулюють” на базарах.). Звільнений від кріпацького права, дід мав десь 21 десятину землі, більше ніж 30 гектарів. У спадку по дідові мій батько отримав не менше 15 гектарів. Через батьків наділ чортові забаглось прокладати залізницю від Конотопа до Брянська, щоб нею зв’язати Київ з Москвою. З відшкодування за землю під залізницю, винаймлення приміщення для керівників будови, випікання хліба для робітників, працю з конем при конструкції батько назбирав трохи гроша і, на місце землі, що відійшла під залізницю, докупив землі в іншому місці. Коли „трудящі” з півночі принесли нову владу на багнетах, батько мав 21 гектар землі, включаючи в цю кількість і вигоди для випасу худоби (користувався шляхом як вигоном). У 1928 році влада відібрала в батька 3 гектари як лишок, що перевищував норму на кількість осіб у сім’ї (три га. на особу). Осінню 1929 року влада оголосила батька куркулем, а в березні 1930 року ліквідувала як клясу. Оце і є свята правда. „1861 року зробили селян особисто вільними, але економічне становище їх не поліпшилося” (ст. 611), а я зі свого власного досвіду скажу,

що ще й погіршилося за советської влади. Якщо б той приймак Гудима не був щедрим та вигнав діда зовсім без землі, то на 5 десятинах городу він не помер би з голоду. І моєму батькові не потрібно було вмирати з голоду в 1933 році, та й мені не потрібно було б втікати від терору „трудящих” та скитатися бездомним по світі.

Щодо вороніжців, то, як бачимо, в них землі і так небагато. Коли б наприклад прийшлося ліквідувати колгоспну панщину, то прийшлося би розділити на 9200 осіб 7320 гектарів орної землі. По гектару на колгоспну душу, не більше. Населення у Вороніжі в 1861 році правдоподібно не було менше як і сьогодні, коли в 1779-1781 рр. було 7899 чоловік (ст. 611).

Положення вороніжців-робітників, думаю, під теперішньою окупаційною владою не краще, ніж було за царату. „Працювали робітники по 12-13 годин на добу, а одержували 5-6 крб. на місяць. Дуже поширена була на підприємствах система штрафів, які поглинали значну частину заробітної плати” (ст. 612). Я перевіряв у старших вороніжців, що пам'ятають ті часи, то наприклад Павло Юрович Казанівський сказав прямо: брехня і більше нічого. Принагідним кацапам і задеснянням у Вороніжі не платити менше як сім карбованців на місяць, до цього додавали ще квартиру і харчів, хоч пуп розв'язуй. Вороніжцям ціна була — червінець на місяць (10 карбованців). Але візьмемо найменшу ціну — 5 карбованців. Вороніжець, попрацювавши 5 місяців, міг купити десятину землі. (84 десятини 1660 сажнів Туманського та 59 десятин 325 сажнів Льовшиної землі коштувало на 49 років виплати 3657 крб. і 40 копійок (ст. 611), 25 крб. десятина). Землю чоловік міг навіть здати комусь на обробіток по половині. Тут навіть сказано, що „колишні кріпаки мусіли орендувати землю в поміщиків, здебільше з половини” (ст. 611). „Селянська земля майже не удобрювалась, існувало трипілля, врожай жита, який збирали селяни, становив у середньому 30-33 пуди з десятини” (ст. 612).

І от чоловік, потрудившись добре п'ять місяців, щорічно міг мати 15 пудів збіжжя. Колгоспник, виробивши норму трудоднів за рік, коли б навіть був ударни-

ком, міг виробити 300 трудоднів. У Вороніжі за моєї пам'яті колгоспникам в середньому виплачували біля кілограма збіжжя (жито, пшениця, просо, гречка). Рахуватимемо по кілограму на трудодень, отже 300 кілограм — 18 пудів. Вороніжці тоді були такі ж розумні, як і тепер. „Незважаючи на несприятливі кліматичні умови, колгосп „Дружба народів” виростив у другому році дев'ятої п'ятирічки зернових по 16,7 центн.” (ст. 616). Та це ж 100 пудів хліба з гектара! Дати колгоспникові 50 пудів збіжжя на рік і його за 5 років треба буде розкуркулювати! Вороніжці — народ підприємливий!

Ліквідуючи друге кріпосне право — ВКП(б), моїм землякам-вороніжцям і взагалі всім братам-українцям раджу: не наділяти рабів-колгоспників землею. Наділити земелькою новітніх поміщиків та гайдуків-прихвостнів (членів та кандидатів у члени партії, комсомольців, активніших — активістів та орденоносців). Хай вони обробляють земельку, а колишні раби — колгоспні кріпаки напевно припильнують, щоб їм не забалося заводити ще третє кріпосне право і, само собою зрозуміло, московської окупації України.

Я маю виїмок з праці П. Ф. Якубовича „В мире отверженных”, том I, Москва, 1964 р., де сказано, що етапним в'язням царський режим видавав 10 копійок на день на харчування. На залізничних станціях Сибіру буханець пшеничного хліба коштував 5 копійок, трилітровий глечик молока — 3 копійки, фунт (400 грамів) сала — 10 копійок.

Воронізький робітник принаймні заробляв два рази більше ніж царський в'язень отримував на етап. До 1941 року ті вороніжці, що працювали на військових заводах, звичайно заробляли більше, а робітники цукроварні, залізниці та невійськових підприємств — 200-250 карбованців. Кілограм пшеничного хліба коштував 1 крб. 50 коп. і, як добре відомо, хлібом торгувала виключно влада і з обмеженням (картки, списки, особисті торбинки, календарні приписки тощо). Житній хліб коштував 75 копійок за кілограм. Молоко на базарі (влада молоком не торгувала, а тим більше салом) 3

крб. літра. Сало — 25 крб. кілограм. Припустимо, що воронізькому робітникові забажалося харчуватись, як царському в'язневі на етапі в Сибірі — і він почав купувати 1 кілограм пшеничного хліба, глечик молока щоденно та фунт сала що 5 днів — за місяць це коштувало б не менше 190 карбованців (в'язневі залишалось 2 копійки денно). Виходить, що підсоветський вороніжець від царського в'язня багато не різнився.

Щодо „системи штрафів”, які „поглинали значну частину заробітної плати” (ст. 612), то під владою московських червоних царів вони більше удосконалені і жорстокіші. Сьогодні ще живуть мільйони свідків, що на „власній шкірі” пам'ятають каторжну працю за „пришиті” їм саботажі, шкідництво, ледарство, дармоїдство, зриви плянів, недбальство, спізнення на працю, прогульництво, зловмисність і т. п. Мільйони ще й сьогодні оплакують своїх рідних, яких за такі „пришиті” провини влада розстріляла, покалічила, передчасно загнала в могилу.

Сьогоднішню дійсність ось підтверджує кореспонденція в газеті „Правда” з 25 березня 1974 р. ч. 84 (20323): в „Шинникам нужно подтянуться” шофер И. Савельев з Москви пише: „Тепер из нашего заработка удерживают стоимость „недобега” покрише до нормативного строка службы” — і далі пояснює, що, поперше — нема одної думки на те, яким мусить бути термін тривалости автошин для автомашин „ГАЗ-24”, коли такий термін встановлено і для автомашин „Волга” старшого випуску.

Нові автомашини „Волга” удосконалені і вони скоріше набирають бігу та різкіше зупиняються, а тому скоріше зношуються і шини — до того багато шин недоброякісних — з видними дефектами.

У кореспонденції з Дніпропетровська „Радянська Україна” ч. 288 (16190) з 11. XII. 1974 року, кореспондент С. Герасименко пише: „Інспекція по якості за рік бракує тут понад один мільйон пар різного взуття, тисячі пар переводить з модерних сортів у рядові. Об'єднання сплачує сотні тисяч карбованців штрафів і одержує знов такі сотні реклямацій за погану продукцію”.

Герасименко жаліється, що браковане взуття виробляється не з вини самого об'єднання; більша вина різних трестів та міністерств, що через бюрократію заплутують замовлення шкіри, клею, ниток, гуми"... Але Бог високо, бюрократи далеко, а з робітників взуттєвого об'єднання так, як і з московських шоферів, з заробітної платні стягають штрафи і, напевно, „пришивають” та судять.

Воронізьке шкільництво я описав попередньо, разом з обласним, з свого власного досвіду в 1930-33 рр. В тих самих (вже описаних там) приміщеннях воно було і до 1941 року, з тією тільки різницею, що — замість семирічки — запровадили десятирічне навчання, хоча в „історії” кажуть, що „в селищі працювали середня, семирічна й 3 початкові школи, в яких 48 учителів навчали 1200 учнів” (ст. 614). Кількість учнів та вчителів є правдоподібною.

Відомості з теперішнього часу показують, що „в селищі працює 2 середні й 2 восьмирічні школи, в яких навчається близько 2 тис. учнів і викладає понад 100 вчителів” (ст. 617). Тут покажчики виглядають перебільшені. Перше, що учнів є 22% населення, друге — те, що тут також іде мова про чотири школи, тобто про ті самі приміщення, що існували до 1941 року та які працювали на дві зміни і в які більшу кількість учнів, як 1200, ухити неможливо.

Дореволюційний період шкільництва у Вороніжі „історики” подали занадто применшеним: „Переважає більшість населення була неписьменною. Наприкінці ХІХ ст. у Вороніжі існувало 3 церковнопарафіяльні школи. У 1898 році відкрито двокласне земське, в 1908 році — двокласне міністерське училища. Проте ці навчальні заклади не могли охопити навчанням усіх дітей шкільного віку” (ст. 612).

Церковнопарафіяльні школи: Спаська — 6 кімнат-клас. Покрівська — 1-кімнатна і працювала на дві зміни. Миколаївська — 2-кімнатна, також працювала на дві зміни.

Земське училище мало 3 кімнати-класи. Міністерське училище приміщувалося в палатах поміщиці Писа-

ревички і мало чотири просторі і світлі кімнати.

Разом у Вороніжі було 16 класних кімнат і, якщо тільки рахувати, що вони працювали на одну зміну, по 40 учнів у класі, то це давало 640 учнів. Не було у Вороніжі більше половини населення самих багатіїв і не робили ті школи дітей неписьменними.

Тепер же будинок Спаської школи використовували і використовують далі. Земське училище залишилося таким, як і було до революції. Покрівську та Миколаївську парафіяльні школи, разом трикласні приміщення перевели у Гудимин чотирокласний будинок. Міністерське училище з Писаревичиних палат перенесли в будинок Ліщинського, де були трикласні приміщення меншого розміру.

Як виходить, класних приміщень не побільшало. Кількість учнів зросла завдяки природньому приросту населення, а тому школи були примушені працювати на дві зміни. В 1932-33 навчальному році цих приміщень вже не вистачало і тільки в цьому навчальному році під тодішню семирічну політехнічну школу використовували чотири класні приміщення. Від 1933-34 навчального року до 1941 Воронізькі школи приміщувалися у вищезгаданих чотирьох будинках, хоча з семирічки десь в 1938 році зробили десятирічку.

Як у ці класні приміщення влада чи „історики” примудрилися примістити „близько 2 тис. учнів” (ст. 617) — я не можу уявити. Про будови різних об’єктів у Вороніжі „історики” згадують, а про будову школи ні. „Споруджено двоповерхове приміщення універмагу, 16-квартирний житловий будинок, гуртожиток для робітників цукрового заводу, хлібозавод. Розпочато будівництво комбінату побутового обслуговування, поліклініки. ... споруджено приміщення лікарні на 50 ліжок, дитячої консультації, пологового будинку” (ст. 617).

З Воронізькими школами виглядає так, як в одній побрехеньці. Земляк Соса чванився перед моїм земляком-хахлом, що на Кавказі бджоли величини верблюда.

— А які ж тоді для них вулики потрібно? — цікавився далі мій земляк, чухаючи потилицю.

— Звичайні, такі як і у вас.

— То як же такі бджоли влазять у вулик через таке мале очко?

— А мое яке діло?! — розгнівався земляк Соса. — Хай тріщить, пищить та лізе!

Боротьбу за встановлення поновної окупації московською владою під час Визвольних змагань залишаю написати моїм землякам, свідкам тих подій, але те, що „наприкінці 1921 року бандитизм у волості ліквідовано” (ст. 613) — явна неправда. Такі як Андронівська та Заканавна „республіки” самоліквідувались багато пізніше. Повстанці Ващенко, влучаючи і Воронізьку сільраду, діяли і боролися до березня 1928 року. Залишки повстанців, що діяли в підпіллі, давали про себе знати владі до самої втечі перед німцями 1941 року. Про це я згадував, описуючи хуторян. До того я добре знаю, що в зв'язку співпраці Фалька з владою, було спалено господарство його сестри на Дорошенковому хуторі літом 1930 року. Про це я знаю від Фалькового племінника, з яким я ходив разом до школи. З причини повстанців і Воронізька цукроварня не працювала до осені 1930 року.

Не відповідають історичній дійсності і твердження про сільсько-господарську школу та МТС.

„Щоб забезпечити колективні господарства відповідними кадрами, у Вороніжі відкрито агроекономічний технікум, а також курси для підготовки голів колгоспів та керівників сільськогосподарських гуртків. Важливу роль в організаційно-господарському зміцненні артільей відіграла машинотракторна станція, створена 1931 року. В 1937 році МТС мала вже 38 тракторів” (ст. 614).

Якраз агрономічну школу у Вороніжі було ліквідовано весною 1931 року і перенесено її в місто Глухів. Студенти і майно послужили створенню Науково-дослідного інституту конопель. „У 1931 році в Глухові створили Всесоюзний науково-дослідний інститут конопель” (ст. 214).

Перші три трактори „фордзони”, що прибули до Вороніжу весною 1931 року, були власністю радгоспу ім. Г. І. Петровського. Після ліквідації радгоспу в 1935

році, на базі тракторів і сільськогосподарських машин радгоспу була створена МТС. МТС розпочала обслуговувати воронізькі колгоспи не раніше як у 1936 році.

Завдяки воронізьким непівським кооперативам, „1927 року Вороніж одержав струм від Шосткинської ТЕЦ (це цілковита вигадка! — прим. Г. С.), що допомогло механізувати окремі трудові роботи в колгоспах” (ст. 614). За винятком одного чи двох електромоторів, що порушували камені перевезеного млина з Писаревичів в колгоспі ім. Леніна, воронізькі колгоспи до 1941 року більше електромоторів не мали, а без моторів — ми це добре знаємо — ніяких трудових робіт механізувати неможливо. Дуже гарну фразу десь з пропагандивної літератури виписали „історики”. „За роки довоєнних п’ятирічок змінився і зовнішній вигляд Вороніжа. Виросли нові, добротні будинки, впорядковано вулиці й двори” (ст. 614).

Зовнішній вигляд змінився — то правда, але став обшарпаним. Як можливо називати добротними будинками таке, коли хтось з комори чи хліва збудував на городі однокімнатну хатку-халупу для одруженого сина? Кому було в голові впорядковувати двір, коли в ньому „ні корови, ні свині, тільки Ленін на стіні”, а для опалення та варення їжі потрібно ручним візком, саночками чи просто на плечах добувати хворост та гілля в лісі не ближче як за три кілометри. Добре, коли гарна погода. А в непогоду? Пластина з огорожі чи ворина з загорожі мусіли заступити в’язку гілок. З вулиць у Вороніжі було „впорядковано” тільки частину шляху на Троєщині — і то завдяки тому, що не було де подіти побитої цегли та штукатурки зі зруйнованої церкви св. Пречистої. Головою сільради тоді був Федір Скиба, от напроти його хати і засипали калюжу цією побитою цеглою та штукатуркою. Правда, ще возили шлак з цукроварні на шлях між Вороніжем та Шостою, але це „впорядкування” не було довготривале, осінню шлак перемішався з землею і літом після цього здіймалася тільки більша пилюка.

Глухівський шлях від станції Терещинської до перехрестя його з Новгород-Сіверським в центрі Вороні-

жа і частину шляху на Шостку було забруковано (вкладено камінням) ще задовго до п'ятирічок і до цього багато причинився власник цукроварні Терещенко, маючи на увазі підвіз буряків кінним транспортом.

Замість добрих двох десятків крамниць навколо базарної площі, які радгосп ім. Петровського порозбирав і переважно зужив на опалення приміщень своїх бюрократів та пекарні, кооперація збудувала дощану крамницю десь в 1930 році, яка мабуть до цього часу вже завалилася, бо — як в „історії” зазначено — Вороніж має „новий універмаг. Вороніж 1973.” (ст. 616). Для адміністрації цукроварні було збудовано двоповерховий цегляний будинок, в якому приміщувалася також пожежна охорона. 16-квартирний житловий будинок (ст. 617). От досягнення! 16 квартир на 9200 осіб населення за 60 років!...

Підготовляючи цукроварню до урухомлення в 1930 році, відновлення вузькоколійної залізниці від станції для підвозу буряків до цукроварні до уваги не брали. Радгосп ім. Петровського мав забезпечити цукроварню достатньою кількістю буряків. Коли згодом виявилось, що радгосп неспроможний взагалі постачати цукроварню буряками, і колгоспи з браку робочої сили заступити його не зможуть (у воронізьких колгоспах залишились тільки ті, що непридатні працювати на шосткинських військових заводах), цукроварню переключили на підвозні буряки залізницею. Залізничну вітку від станції Терещинська проклали через заселену частину Вороніжа — Покріщину, поруйнувавши двори і хати вороніжців без відшкодування. Більше того, навіть не завагалися зруйнувати Покрівське кладовище. Терещенко — багатій, експлуататор, узурпатор і т. п. на прокладення залізниці мусів мати згоду населення та заплатити відшкодування і був змушений прокладати вузькоколійку окружною дорогою. Влада „трудящих” — „своя”, питати в живих чи мертвих не потребувала. Повалила навпростець і, я певен, що ще і тепер половина хат вороніжців стоїть понад залізничною віткою.

Німецька окупація Вороніжа багато шкоди не нанесла у матеріальному відношенні. Скільки вороніж-

ців було знищено німцями — відомостей не маю, але переважна частина постріляних, повішених була спровокована большевицьким підпіллям за відмову співпраці, про що я згадував в заувагах до області.

Цукроварня була німцями залишена непошкодженою і „у 1944 році став до ладу цукровий завод, який того ж року дав країні (не вороніжцям) 54,9 тис. цнт. цукру” (ст. 615).

З 38 тракторів в 1937 році (ст. 614) — їх більше не було і в 1941 р. — „механізатори власними силами відремонтували 20 тракторів” (ст. 615).

Вороніжці не послухали плаксивого „звернення вождя”, коли він на початку війни називав їх „браттями и сьострами” та наказував не залишати ворогові жодного кілограма хліба, жодного гвинтика від машин, — залишили більшу половину тракторів. Вороніжці звичайно за це заплатили солоно, але „батьковій” владі це вийшло на користь. („1944 року всі воронізькі колгоспи впорались вчасно з весняною сівбою” — ст. 615). Не згадуючи вже, що колгоспну худобу вороніжців було евакуйовано задовго до німецької окупації Вороніжа на терени Московщини; твердження про „братню” допомогу після відступу німців з Вороніжа залишаю без завваги — кожному по своїй спроможності до розсудку. В „історії” читаємо: „Після тимчасової фашистської окупації, в колгоспах майже не лишилось продуктивної худоби. Колгоспи братніх республік надіслали воронізьким господарствам 46 коней, 116 корів, 42 вівці, 91 свиноматку. Поповнювалися колгоспні тваринницькі ферми й шляхом контрактації худоби в населення. В 1944 році вони мали 728 голів” (ст. 615).

„У Вороніжі зберігається пам’ятка архітектури XVIII ст. Михайлівська церква, побудована у стилі барокко українським архітектором І. Г. Григоровичем-Баоським” (ст. 617). Як зберігається сьогодні церкв св. Михайла — не знаю. До того, щоб писати повну історію Вороніжа — потрібно користуватись архівом козачого роду Шрамченків, а такої можливості я позбавлений. Архів і бібліотека Шрамченків правдоподібно зберігається, хоч частково, деь в московських і київських ар-

хівах, бо, як видно, „історики” щось з неї також користали. На це вказують деякі виноски:

— Полное собрание русских летописей, т. 1 СПб., 1846 г., стор. 385; ст. 610.

— Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781 рр.), стор. 374, 375; ст. 611.

— ЦДІА СРСР, ф. 577, спр. 73, арк. 14; спр. 102, арк. 22; спр. 146, арк. 23. ст. 611. — і так далі.

Те, що я знаю з переказів, виглядало так: Кам'яна церква св. Миколи була збудована в центрі фортеці з разрахунком, що під час ворожої облоги її можна було використовувати для схоронення населення. Пізніше, над нею надбудували другий поверх, де і примістили престіл св. Архангела Михайла. У Вороніжі церква св. Миколи так і називалась — Свято-Миколаївська, а ніколи Свято-Михайлівська. У зв'язку з надбудовою церкви св. Миколи о. Богуславський був намовив парафіян св. Троїцької церкви тимчасово пристати до Миколаївської парафії і допомогти будувати церкву. За це на місце старої дерев'яної св. Троїцької церкви Миколаївська парафія зоб'язалася допомогти збудувати парафіянам св. Троїцької парафії цегляну св. Троїцьку церкву. Св. Троїцьку церкву продали і частину грошей зужили на будову св. Миколаївської, але згодом обіцянка парафіян Миколаївської парафії забулася і св. Троїцька парафія залишилася без церкви. У св. Миколаївській церкві престольні Богослужби відбувались на свята св. Миколи і св. Михайла — кожна перед престолом свого патрона, а регулярні Богослужби, включаючи Різдвяну відправу і Всенічну в нижньому поверсі перед престолом св. Миколи. Пасхальну утреню і до Різдва на верхньому поверсі — перед престолом св. Михайла.

У 1930 році воронізька кооперація нижчий поверх церкви св. Миколи зайняла під склад солі. На верхньому поверсі перед престолом св. Михайла Богослужби відбувались ще на початку 1933 року.

Десь у 1935 році з вівтаря св. Миколаївської церкви комсомольці завзялися скинути баню з хрестом. Баня впала не туди, куди вони плянували, пробила дах

над вівтарем і там застрягла. Падаючи баня зачепила одного з комсомольців, падаюче його тіло роздерлося на цегляних виступах та позавішувалося на них. Налякані цим комсомольці відказалися скидати баню з хрестом з дзвінниці; через те у Вороніжі залишився єдиний хрест на напівзруйнованих трьох церквах. Дзвінницю з хрестом воронізька пожежна охорона використовувала як обсерваційну вежу до 1941 року.

Під час німецької окупації вороніжці розібрали застряглу баню по частинах, залатали дах над вівтарем та у верхній частині церкви біля престолу св. Архангела Михайла відправляли Богослужби. Нижня частина з престолом св. Миколи використовувалась на склад солі також за німецької окупації.

Воронізька церква св. Миколи якраз і є історичною та архітектурною пам'яткою Вороніжа, а не церква св. Михайла. При чому церква св. Миколи збудована багато раніше за XVIII ст. У XVIII ст. церкву св. Миколи тільки надбудували. Дата збудування церкви св. Миколи викарбувана біля вхідних дверей, в середині церкви на південній стороні. Коли моя і Павла Юровича Казанівського пам'ять не заводить, збудовано церкву св. Миколи десь 1400 року, тобто в XV ст. Згадувати „історикам” дату будови церкви св. Миколи — це заперечувати цілу історію Сіверщини, яку москалі наставились „історично” присвоїти.

За московськими напрямними „історії” ціла Сіверщина почала заселяватись в час встановлення династії царів Романових, по їх ласці, їх указах, грамотах, Деулінських перемир'ях і тому подібне.

Наприклад Вороніж, як хутір, виник тільки „на початку XVII ст.” (ст. 610). Признатись, що церква св. Миколи була збудована в XV ст. і Вороніж був укріпленим містом, це означало б признатися, що якраз Вороніж є матірним містом міста Вороніжа в так званій центральній чорноземній смугі. Дати підтвердження не тільки тривалій історичній тягlostі Сіверщини, але підтвердити українську колонізацію частин Курщини та Вороніжчини, тобто дати історичну підставу майбутній державі українського народу до відібрання від

Московщини майже цілої центральної чорноземної смуги.

Першою жертвою руйнування церков у Вороніжі була церква св. Пречистої, яку почали руйнувати весною 1931 року. З неї до 1935 року не залишилося навіть глибоко вкопаного підвального каміння. В 1931 р., також покидавши хрести з св. Покрівської церкви, перетворили її в клуб „Сахарников” (цукровиків). В 1932 році була зруйнована до основи церква Трьох Святих. На початку двадцятих років церква св. Спаса (Преображенська) була українізована. Весною 1931 року я ще в церкві св. Спаса відговівся. Відбувалися тут Богослужби українською мовою. Літом 1932 року, скидаючи хрести з церкви св. Спаса, декілька комсомольців покалічилися, що й було причиною не тільки задержання христів на церкві св. Миколи до 1935 року, але й те, що коли влада намагалася перетворити церкву в ремонтну майстерню сількогосподарського реманенту, не знайшла бажаючих там працювати. Завалена старим заліззям, церква св. Спаса найкраще збереглася до часу німецької купачії і в ній за декілька тижнів розпочали відправляти Богослужби.

З історичних синів Вороніжа згадувати тільки одного І. С. Абрамова, це „історикам” — сором. („Уродженцем Вороніжа є І. С. Абрамов (1874–1960) — фольклорист, етнограф, краєзнавець і літературознавець. Крім українського фольклору й етнографічного матеріалу, І. С. Абрамов збирав матеріяли про народні звичаї та побут російського й грузинського народів, їхні пісні, легенди, перекази” — ст. 617). Воронізьких синів — менших і більших за Абрамова — досить багато. Це ж історія Вороніжа і їх згадати необхідно. Не згадати про неперевершеного великого вороніжця, сина України Пантелеймона Куліша, пишучи історію Вороніжа, — це просто-напросто свинство. Пантелеймон Куліш — син України, велетень, співучасник Великого Тараса Шевченка. В 1970 році про Куліша згадувати ще було дозволено, а сьогодні заборонено. Ось зразок із 1970 р.: „Пантелеймон Куліш — видатний діяч в історії української літератури. Він залишив значну спадщину як

прозаїк, поет, драматург, історик, критик, фольклорист, етнограф, мовознавець, перекладач з іншомовних літератур. З його ім'ям пов'язано створення в українській літературі першого історичного роману, написання історичних поем, драм, ліричних поезій та творів в інших жанрах. Відіграв значну роль Куліш в організації видавничої справи" (ст. 3. Пантелеймон Куліш. Поезії. Радянський письменник. Київ 1970.).

І сьогодні, „товариші історики” —

„Од лиману до Єсмані
Могили чорніють”.

(Поезії, ст. 52)

Вороніжці — народ козачого роду, їх побрехеньками про „світле майбутнє комунізму” нікуди не заманиш. Вони твердо вірять, що „Бог не без милости — козак не без долі” і не спроневірилися у передбаченнях свого Великого земляка.

„Вернувсь Гуня з поля,
А Мороз із моря;
Розлилася по Вкраїні
Козацькая воля.

Ой ти, славний Гуне,
Друже мій єдиний!
Дав нам Господь обнятися
На вольній Вкраїні.”

(Поезії, ст. 95)

А час сьогодні для московської імперії „слизький”, може так ненароком поковзнутись, що й „духу” її на цій грішній землі не залишиться.

Історію Вороніжа написали:

М. А. Андреев, М. П. Стожок, П. О. Шаматрін

25 березня 1975 року.

Г. Т. Сірик (п. Г. Трохимів)

З М І С Т

Обухом по комаревій голові	стор. 5
На шкіру пораненого звіра надії не покладай. Сумська область	13
Що нам кажуть і що ми знаємо	15
Хуторяни	31
Плянова дискримінація України і українців	109
Малолітність, можливості загальної і фахової освіти та вишколу	121
Шкільництво та освіта в області	130
Пропаганда для оправдання московської окупації	136
Роблять наклеп на нарід	139
Московські імперіялісти і їх вислужники в час війни	152
Большевики підготовляють підпілля	156
Під час німецької окупації	160
Советські зв'язки з власовцями	169
Брехлива пропаганда і дійсність	175
Про Кролевецький район	183
Гречкин хутір	194
Білогривий хутір	199
Шосткинський район. Місто Шостка	201
Вороніж	207

Поміщені карти

Сумська область	7
Кролевецький район	184
Шосткинський район	202

